

HITELEMZÉSTAN

TANÍTÓ- ÉS TANITÓNŐKÉPZŐK

KATHOLIKUS NÖVENDÉKEI SZÁMÁRA

IRTA

DR. MAGDICS IGNÁC

II. KIADÁS.

BUDAPEST

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1918.

Ára 3 kor. 20 fillér.

HITELEMZÉSTAN

TANÍTÓ- ÉS TANITÓNŐKÉPZŐK

KATHOLIKUS NÖVENDEKEI SZÁMÁRA

IRTA

DR. MAGDICS IGNÁC

II. KIADÁS.

BUDAPEST

A SZENT-ISTVÁN-TÁRSULAT KIADÁSA

1918.

Nihil obstat.

Dr. Desiderius Bita,
censor dioecesanus.

Nr. 2337.

Imprimatur.

Strigonii, die 14. Maii 1918.

Julius Machovich,
vicarius generalis subst.

I. BEVEZETÉS.

1. A vallás fogalma. Vallásról alanyi és tárgyi értelemben beszélhetünk.

Alanyi értelemben a vallás *Isten ismerete és tisztelete* az egyes ember részéről. Maga az ismeret még nem elég a valláshoz, más-ként a legnagyobb bűnösök is megfelelő tudás mellett vallásosak lennének; de istentiszteleti cselekmények és jó tettek se tesznek magukban véve vallásossá valakit, mert ilyeneket képmutatók és hitetlenek is végezhetnek. A vallás fogalmában tehát az ismeret s a tisztelet elválaszthatatlanul kapcsolódik.

Sőt az ismeret és megfelelő cselekvés se elég mindig arra, hogy valakinek igazi vallása legyen, a krisztuskorabeli farizeusoknak pl. biztos ismereteik voltak Istenről s hajszálnyi pontossággal megtartották az ószövetségi szertartási törvényeket, az Üdvözítő mégis kárhoztató ítéletet mondott felettük. Igazi vallása csak annak van, akinél a helyes vallási ismeret megfelelő istentiszteletben nyilvánul s akinek élete és cselekvésmódja a vallási igazságokból merít indító okokat és irányítást. Az igazi vallásosság *egyesülést* törekszik létrehozni Istennel, nemcsak az ismeret, hanem az érzület révén is, amennyiben szereti Istent, vágyakozik Isten színe látása és Istennek mint legfőbb jónak bírása után.

Az emberi lélek eme vágyakozásának Isten után segítségére jön maga az Isten is s megadja az eszközöket, melyek által az ember a vele való egyesülésre eljuthat. Mindannak összefoglalása, amit Isten tett, hogy az embernek a vele való egyesülést lehetővé tegye, alkotja a vallást *tárgyi* értelemben.

A vallás tárgyi értelemben tehát magában foglalja:

1. Mindazt, amit Isten tett, hogy az emberrel *megismertesse* önmagát és végzéseit akár a látható világban és a lelkiismeretben (természetes kinyilatkoztatás), akár ama közvetlen kijelentésekben, melyeket az összülőknek, a pátriárkáknak és prófétáknak tett s

amelyeket betetőzött az ő egyszülött Fia, Jézus Krisztus által hozott tanítás. (Természetfölötti kinyilatkoztatás.)

A kinyilatkoztatott igazságok elfogadása, a hit a vallásnak első alkotó eleme alanyi értelemben. Istent főleg a hit által ismerjük meg.

2. A valláshoz tárgyi értelemben tartoznak az Isten által adott *erkölcsi* törvények s az istentiszteletnek általa megállapított helyes módja. Ezek jelzik az utat, melyen haladva Isten színe látására eljuthatunk.

Az Isten parancsolatai szerint berendezett életmód s az istentiszteleten való részvétel képezik a vallás második alkotó elemét alanyi értelemben.

3. Isten végül, hogy az embernek a vele való egyesülést lehetségessé tegye és megkönnyítse, *kegyelemeszközöket* is adott és rendelkezett azok kiszolgáltatásáról.

Ezek buzgó használatára (főleg a gyakori szent áldozás) teszi a vallásnak — alanyilag véve — 3-ik alkotó elemét.

A pogány népek vallása részben a természetes gondolkozásból, részben az ősi kinyilatkoztatás eltorzításából származott; az őszövétségi zsidó népe az Istentől kinyilatkoztatott igaz vallás volt. A tökéletes vallást Jézus Krisztus, az Isten Fia adta az embereknek s annak megőrzését a kath. anyaszentegyházra bízta.

2. Lehet-e a vallást tanítani? Hogy tárgyi értelemben tanítható a vallás, az semmi kétséget nem szenved, bizonyítja ezt a theologiai tudományok beláthatatlan irodalma. De többen boncolták azt a kérdést, tanítható-e a vallás *alanyi* értelemben?

A szentírás s a józan ész világánál erre a kérdésre is igen-nel kell felelnünk. A szentírás szerint a hit a hallásból van, a hallás pedig Isten ígéjének hirdetéséből. Istennek megfelelő ismeretére, az összes erkölcsi törvényekre s a helyes istentisztelet módjára az ember nem jöhet rá a maga eszéből, hanem csak tanítás által. A hittani tételek tudása és fölmondása ugyan még nem tesz vallásossá senkit, de mint a nyelvtan szabályainak fölisorolása nem jelenti ugyan azt, hogy az illető tudja is a nyelvet, mindazonáltal a szabályok ismerete segít arra, hogy megfelelő tehetség és jóakarat mellett elsajátítsuk azt, úgy a helyes vallási tanítás is kellő jóakarral fogadva, fejleszti a keresztségnél a lélekbe öntött természetfölötti tehetséget, a hitet, és hathatós indító okokat nyújt a vallási

kötelmek teljesítésére. Ezért tartották szükségesnek a vallástanítást az ószövetségben Isten küldöttei, a próféták, az újszövetségben maga Jézus Krisztus és az apostolok.

A fők, mely miatt sokan az újabb időkben a vallástanítást az iskolából kiküszöbölteni akarták, az a föltevés, hogy a vallás lényegében nem más, mint a végtelentől való függés érzete s hogy a tételes vallások nem alapszanak az igazságon. Hogy e föltevés — a katolikus vallásra vonatkoztatva — teljesen hamis és igazságtalan, arról minden elfogulatlan gondolkozó meggyőződhetik a megfelelő hittani művek tanulmányozása által. (Lásd pl. — eltekintve a szakmunkáktól — Szuszai A. Apologetikáját. Győr, 1907.)

Nem pótolhatja az iskolai vallástanítást a már több helyütt elrendelt általános erkölcsi tanítás sem. Az az erkölcsitanítás, amely az erényes cselekvés indító okait nem Isten tekintélyéből, hanem az emberi méltóságból, egészségi vagy hasznossági szempontokból veszi, nagyon ingatag alapon áll. Vallás nélkül minden erkölcsi törvény nélkülözi a legfőbb szentesítő és kötelező tekintélyt.

3. Hitelemzés. A vallás elemeiben való oktatást hitelemzésnek szoktuk nevezni. Míg a keresztény ókorban többnyire felnőtteket tanítottak a vallás elemeire, a középkor eleje óta a hitelemzésnek alanyát megkeresztelt gyermekek képezik. Ma általában a népiskolába járó gyermekek vallásoktatását szokták a hitelemzés szóval jelölni.

A hitelemzést görögösen katekézisnek nevezik a katéchein igéből, mely a magyarban annyit jelent, mint visszhangzani (echo = visszhang), élőszóval tanítani. Már az első keresztény időkben a *vallás*-tanításra korlátozták e szó jelentését és pedig ama *kezdők* oktatására, kik az egyházba belépni akartak. Ezeket katekumeneknek nevezték, tanítójukat katekétának. A tanítást magát katekézisnek vagy katekizmusnak is nevezték, később ez utóbbi szóval a hitoktatás írott vagy nyomtatott vezérfonalát hívták.

4. A hitelemzés fontossága. Amint az Üdvözítő szava szerint életünkben az «egy szükséges» a vallás, úgy az *elemi* vallás-oktatásnak is a legnagyobb jelentősége van az egyén, a család és a társadalom életében.

1. A helyesen nyújtott vallásoktatás ugyanis a gyermek *összes lelki tehetségeit* foglalkoztatja. Az értelemnek biztos felvilágosítást nyújt az élet legfontosabb kérdéseiről, a kedélyt megszenteli, az akaratot pedig hathatós indítóokkal s a vallásos élethez fűződő

kegyelmekkel erősíti. Egyedül a komoly vallásoktatás által remélhető, hogy a várakozások, melyekkel a gyermek jövője elé tekintünk, megvalósulnak s belőle *egész* ember lesz. «Féld az Istent és tartsd meg parancsolatait, mert ez az egész ember» — mondja a szentírás.

2. A vallásoktatás azzal, hogy a gyermeknek helyes világnézetet ad s őt erkölcsös életre segíti, megnyitja számára a tiszta örömök kiapadhatatlan forrását s megalapozza annak földi és örök *boldogságát*. Egy jó anya után a jó hitelemzőnek köszönhet legtöbbet az ember.

3. A vallásoktatás fontosságának a romlatlan gyermek részéről erős *fogékonyság* felel meg. A vallásos élet szinte lelki szükséglet a gyermeknél, akit kedvezőtlen külső körülmények s nagyobb kísértések még nem befolyásoltak. Nála valósul meg elsősorban a mondás: Az emberi lélek természete szerint keresztény. Különösen Jézus élete és tettei csodás vonzóerővel hatnak a gyermekekre. Azért meg kell ismertetni vele ezeket, máskülönben mindig valami kínos tépelődés és kétkedés maradna lelkében s egész élete elhibázott lenne.

4. A fogékonysággal, mellyel a gyermek a lélektanilag helyesen nyújtott vallásoktatást fogadja, összefügg a *maradandó hatás*, melyet az reá gyakorol. A gyermek lelke még fehér lap, a reá írt első eszmék majdnem kitörülhetetlenek. Ha később a szenvedélyek viharai letarolnák is lelkében a nemes hajtásokat, a jónak gyökérszállai megmaradnak benne s kedvező alkalommal újra kihajtanak. Amit sz. Ágoston anyjának mondott püspöke: «Nem lehet az, hogy az imádság és könyek gyermeke elveszzen», áll a gondos készülettel és vallásos érzülettel nyújtott hitoktatásról is.

5. A hitelemzésnek a *családi életre* is jótékony hatása lehet. A gyermekek ugyanis kérdéseik által gyakran terelik a szülők figyelmét a lelki életre, másrészt a buzgóbbak példájuk és vallásos érzületük által jó hatással vannak környezetükre. Az első áldozáshoz járuló gyermekek már nem egyszer lettek övéik apostolává. A hitoktatás továbbá azzal, hogy a gyermeket engedelmességre és hálára inti szüleivel szemben, türelemre, szolgálatkészségre a testvérekkel szemben, őt magát pedig tiszta, áldozatos életre segíti, sok örömet visz be a családba s megszenteli annak békéjét.

6. Az *iskolai életre* is áldásos a komoly hitoktatás. A gyermekeket szerénnyé, tisztelettudóvá és őszintévé teszi a tanítóval

szemben, lelkiismeretességre ösztönzi kötelességei teljesítésében, s az egész iskolai életnek fensőbb tartalmat és tekintélyt ad. Múltán mondotta azért egy nevelő: «Az leszakítja a napot az égről, kitépi az évből a tavaszt, aki száműzi az iskolából a hitoktatást». (Trotzendorf.)

7. Hogy az *egyházi és állami életre* is jelentős a hitoktatás, az előzőkből következik. Meggyőződéses katolikusok, akik résztvesznek az egyházi életben s az egyház működését a lelkek megmentésére minden erejükkel támogatják, rendszerint csak azokból lesznek, akiknél nem volt hiányos az alapvető oktatás, s akik kiskoruk óta megértették a katekizmusból, hogy az egyház Istentől eredő és Istenhez vezető intézmény. Az *állami életet* végül azzal szolgálja a hitoktatás, hogy a törvényes felsőségeknek vallásos tekintélyt kölcsönöz s hogy önzetlenségre és tiszta erkölcsre nevel. «Minden ország támasza, talpköve a tiszta erkölcs.» A vallás az egyetlen igazi gyógyszer a társadalom felforgatását célzó áramlatok ellen, innen származik ezeknek ösztönszerű gyűlölete az egyház iránt.

Jogosan nevezte tehát X. Pius pápa a hitelemző tisztségét a legfontosabb hivatalok egyikének, melyet csak azok kicsinyelnek, akiket nem az igazság, hanem a könnyelműség vezet.

5. Hitelemzéstán. *Hitelemzéstannak* (katechetika) a hitelemzés elméletét nevezzük, vagyis mindazon szabályok rendszeres előadását, melyek szerint a gyermekeket a vallás ismeretére és gyakorlataira vezetjük.

A *hitelemzéstán és a neveléstán* között többféle megegyező vonatkozás, de nagy különbség is van. *Megegyezik* a két tudományág némileg a célban, mert mindkettő nevelni akar; az eszközöben is, mert a tanítástani részben sok tekintetben azonos elvek szerint igazodik. *Különbözik* egymástól a neveléstán és hitelemzéstán, mert a neveléstán a gyermekek testi-lelki tehetségeinek természetes fejlesztésére ad szabályokat, a hitelemzéstán pedig a természetfölötti élet kialakítására. Neveléssel a kisdedit emberré, hitoktatással kereszténnyé tenni törekszünk. Nevelni — általános emberi tevékenység, a hitoktatás pedig (szoros értelemben) a kath. egyház tanítói hivatalának tevékenysége, mely sajátos eszközökkel (isteni igazságok, erkölcsi szabályok, kegyelemeszközök) neveli a *megkeresztelt* kisdedit az anyaszentegyház tudatos és élő tagjaivá.

A hitelemzéstán a bevezetésben megállapítja a hitelemzés *célját* s szól a cél elérésére legfontosabb tényezőről: a *hitelemzőről*. Aztán megjelöli a hitelemzés *anyagát* s szabályokat ad annak *módszeres* kezelésére. Miután még a sikeres iskolai tanítás egyik alapföltételéről, a *fegyelmzésről* is összegezi a tudnivalókat, befejezésül áttekintést ad a hitelemzés *történetéről*.¹

6. A hitelemzés célja. A hitelemzés közvetlen *célja* a keresztény ókorban a keresztségre való előkészítés volt. A keresztséggel, melyet a szent áldozáshoz való járulás s a bérálás szentségének fölvétele is követett, belépett a hittanuló az egyházba, a «szentek» közösségébe. A hitoktatás tehát ez időben előkészítő jellegű volt s ha a hittanuló a szükséges vallási ismereteket elsajátította, bünei fölött bánatot tartott s az erkölcsi törvények megtartására magát elhatározta, a hitoktatás befejeződött.

Ma a hitelemzés megkeresztelt gyermekekkel foglalkozik s a keresztség nem végső célja, hanem inkább kiinduló pontja a hitelemzésnek. A hitelemzés céljául azért jelenleg: *a hit természetfölötti erényének ápolását és kiképzését jelölhetjük meg.*

A hit erényét Isten a keresztség szentségében lelkünkbe önti. De miként a természetes értelmi tehetség, melyet a testi étellel egyidejűleg nyertünk, nevelésre és fejlesztésre szorul, hogy bizonyos fokú tökéletességgel működhessék, úgy a lelki ujjászületés alkalmával nyert természetfölötti képességet, a hitet is ápolni kell, hogy elérje a megfelelő tökéletességet.

Ez a növekedés a hitben létrejön az által, hogy *a)* a hittanuló mindig többet ismer meg a hit tárgyát képező kinyilatkoztatott igazságokból, mélyebb betekintést nyer azoknak okaiba — és amennyire lehetséges — lényegébe; *b)* hogy az egyes igazságokhoz való ragaszkodása mindig szilárdabb lesz, és *c)* hogy mindinkább megtanulja az egyes vallási igazságokat önön életében is érvényesíteni.

Hogy a hitelemző célját — a gyermekek hitbeli megerősítését — eléri-e, nem függ egészen tőle. Annyit elérhet a kevésbbé jóakarató tanulóknál is, hogy velük a vallási igazságoknak mindig

¹ Jelesebb hitelemzéstani művek német nyelven: Gatterer-Krus: Katechetik u. Methodik, Innsbruck, 1909. és 1911.; C. Krieg: Katechetik, Freiburg, 1907.; valamint Noser, Spirago, Katschner, P. Bauschke stb. művei.

nagyobb körét ismerteti meg, de a vallási meggyőződés megszilárdulásához s a hit szerint való élethez a Szentlélek Isten kegyelmén kívül a tanuló *akarati készsége* is kívántatik.

Ezt az akarati készséget belső és külső körülmények (pl. öröklött és szerzett rossz hajlamok, környezet, olvasmányok stb.) csökkenthetik. A hitelemző *az akarati készség fokozására* sokat tehet, ha jóságával és tudásával megnyeri a gyermekek tiszteletét és szeretetét, ha az egyes igazságok tárgyalásánál többször fölkelti a gyermekekkel a hit erényét s mindinkább tudatukra hozza azt, hogy a Teremtő Istennek mi, az ő kezének művei, föltétlen alávetéssel és hódolattal tartozunk. Ha a gyermek hitét sikerült annyira megerősíteni, hogy az szilárd meggyőződésévé vált s kész aszerint élni, jelen lenni az istentiszteleten s a sz. beszédeken, járulni a szentségekhez, akkor a hittanuló vallásilag már nagykorú s hitelemzésre többé nem szorul. Ezután már mint az egyház élő és nagykorú tagja halad annak vezetése mellett minden ember végső célja: Isten felé.

7. A hitelemző személyéről. A hitoktatásra isteni parancs következtében («Elmenvén, tanítsatok...» Máté 28, 18.) a tanító egyház van kötelezve. Azért az első és tulajdonképeni hitoktatója úgy a felnőtteknek, mint a gyermekeknek a pápa s a püspökök.

Mivel pedig a tanító egyház képviselői a hitelemzés munkáját személyesen végezni képtelenek, segédtanerőket bízhatnak meg azzal. Ilyenek a plébánosok, káplánok, hitoktatók s a körülmények szerint világi tanítók is.

Minden hitelemző tehát, aki a gyermekek hitoktatásával jog szerint foglalkozik, kifejezett vagy hallgatólagos *egyházi megbízás* (missio canonica) alapján végzi működését s egyházi ellenőrzés alatt áll. Ez a megbízás teszi a hitelemzőt egy magasabb tekintély részesévé s eszközli azt, hogy mint Krisztus követé isteni megbízás folytán lép a gyermekek elé.

Hogy a hitelemző a reá ruházott tisztségnak megfeleljen, bizonyos *személyi* tulajdonságokkal is kell birnia és pedig *a) erkölcsi, b) értelmi* tekintetben.

a) Erkölcsi tekintetben a legfontosabb, hogy a hitelemző maga őszinte vallásos életet éljen. Tanítani ugyan vallástalan ember is képes a hittant, de vallásos életre nevelni csak az tud, aki maga

is bensőséges vallásos életet él. Azért minden könyvnel, pedagógiai tudásnál, technikai ügyességnél előbbre való a hitelemzésnél az őszinte vallásos érzület.

«A lelket csak lélek lobbantja lánggra, azért a vallástanításhoz először és utoljára s egyesegyedül olyan lélek keresendő, akinek magának van vallása.» (Carlyle.) «Pár szó olyan tanító szájából, ki a vallás megnyugtató, vigasztaló, fölemelő erejét önmagán tapasztalta, nagyobb hatással van a gyermekekre, mint egy másíknak legszebb szónoklata. Ami szívből jön, szívhez hatol.» (Overberg.) A vallásos érzület magában foglalja: a) a *szeretetet* a gyermekek iránt, mellyel a hitelemző azoknak földi és örök javát egyrészt kimeríthetlen türelem és szelidség által, másrészt komolyság és szükség esetén üdvös szigor által igyekszik előmozdítani; b) az *alázatos érzületet*, mely Istentől várja az eredményt s azt imádsággal s a jó szándék fölkeltésével igyekszik kiérdemelni; c) a *derült* kedélyt, mely a gyakran terhes feladatot Istenért szívesen végzi.

b) *Értelmi* tekintetben bizonyos képzettséget kell szereznie a hitelemzőnek a vallástan anyagára nézve, valamint a nevelés- és hitelemzésstanban. Az elméleti tudást aztán gyakorlat által értékesítse, hogy a tanítás művészetét elsajátítsa.

Az egyes hittanórákra is a hitelemzőnek közvetlenül *elő kell készülnie*. Szükségessé teszi ezt a tárgyalandó anyag elvont természetű, a gyermek fejletlensége, a tárgy fontossága s a rövidre kimért idő, melyet különben haszontalanul tékozol el.

«Senki se hitesse el magával, hogy az ilynemű oktatásnál előkészületre és elmélkedésre nincs szükség, sőt sokkal nagyobbra is, mint egyebeknél. Sokkal könnyebb találni ékesen és bölcsen beszélő szónokot, mint kifogástalan, minden tekintetben dicsérendő hitelemzőt. Azért bármily könnyed gondolkozó- és beszélőképessége lenne is valakinek természet szerint, azt jól jegyezze meg, hogy soha a gyermekeket haszonnal a keresztény vallásra nem fogja oktatni, hacsak előbb sokat nem tanulmányozott és készült.» (X. Pius.)

E készületnél a hitelemző vegye át figyelmesen a következő hittanóra anyagát s vesse föl a kérdést, hogy *ebben* az osztályban, *ilyen* gyermekek előtt mit és hogyan kell kifejtenie, hogyan szemléltethet, bizonyíthat, tehet alkalmazásokat. E készületet főleg kezdetben ajánlatos írásbelileg végezni s igénybe vehetők ily alkalommal gyakorlati kézikönyvek is, melyek az előírt anyag magyarázatát tartalmazzák.

Ilyenek pl. *Fonyó* Pál gyakorlati hitelemzése, Gustav *Mey* eredetileg németül írt katekézisei magyar fordításban, Esztergom; *Dreher*: «Elementar-Katechesen», fordítása Egerben jelent meg; *Szuszai* Antal az első gyónók és áldozók, valamint a bérmandók számára írt tanításokat; *Gosztonyi* Jenő: Hitelemzési vezérkönyvet adott ki, *Buzsáky* J. pedig Gyakorlati Hitelemzéseket 4 kötetben. Értékes mű: *Mentes* D. Szemléltető Hitelemzése. Győr, 1916. Ajánlatos még: *Dr. Schmitt* Elemi katekizmus-magyarázata, némethől fordítva, Esztergom. Nem ugyan részletes magyarázatot, de bő anyagot szemléltető képekre, bizonyítékokra stb. nyújt *Spirago* «Kath. Katekizmus»-ában, (ford. Adjutus Sec. Szatmár) és *Nagy* Antal «Hitelemzés példákban» című háromkötetes művében (Budapest és Komárom). *Knechtnek*, a híres freiburgi segédpüspöknek magyarázatait a bibliai történethez a kalocsai növendékpapok fordították le. Értékes mű még Deharbe kátémagyarázatainak magyar fordítása is (Répássy J., 1885., Tótfalussy D., Szatmár, 1901.). Azonkívül sok elméleti és gyakorlati cikk van a «Kath. Nevelés» hitoktatási szakközlöny évfolyamaiban.

Világi tanítók közreműködését a kath. iskolákban az 1876-iki püspöki tanterv a következőkben szabja meg: A tanító készítse elő a gyermekeket a hittanóra akként, hogy eltávolít minden szórakoztató dolgot s nem vesz nehezebb tárgyat közvetlen az óra előtt. Hittanóra alatt legyen jelen egyrészt a fegyelem fönntartása végett, másrészt, hogy kifejezze érdeklődését és nagyrabecsülését a vallás ügye iránt. Ily módon könnyen tehet a tanító más tárgyaknál is vonatkozásokat a hittanórán előadottakra s az egész elemi iskolai oktatás egységes és egyedül helyes alapra helyezkedik: Isten félelmére és szeretetére.

A tanító tisztje még a magyarázott anyag beemlézését elősegíteni.

Betegség, a lelkész akadályoztatása esetén a tanító helyettesíti őt a hittanórán. Ilyen alkalommal vagy ismétljen, vagy rövid szóes tárgymagyarázattal adjon új leckét.

Ha a sajátos helyi körülmények folytán a hitoktatás egészen a világi tanító vállára nehezedik, kérjen teendőire nézve az illetékes lelkésztől utasítást, készítse el a tantervet s igyekezzék felelősségteljes tisztségét a hitelemzéstanban tanult szabályok szerint lelkiismeretesen betölteni. Mennél nagyobb szorgalommal és készséggel gondolja hivatásának ezt az ágát, annál áldásosabb gyümölcsei lesznek egész működésének. A gyermekek fokozottabb tisztelettel és szeretettel lesznek iránta, mint aki nemcsak tanítójuk, hanem nevelőjük is és vezetőjük lelki ügyeikben.

II. A HITELEMZÉS ANYAGÁRÓL.

8. A katekizmus fogalma. A katekizmus a katolikus vallás főbb tanait *elvont* alakban s rövid, világos, könnyen betanulható tételekben foglalja össze.

E szó «katekizmus» eleinte egyértelmű volt a «katekezis» szóval, tehát a főbb vallási igazságoknak szóbeli előadását jelezte. Az ó- és még inkább a középkorban a keresztséget megelőző szertartásokat és imádásokat (pl. a keresztszülőkhöz intézett kérdéseket s azoknak feleleteit, a Miatyánk, Hiszekegy elmondását) nevezték katekizmusnak. A XVI. századtól kezdve a hitoktatás vezérfonalát képező könyvet jelölik e szóval.

Nem tartozik a katekizmus lényegéhez a kérdések és feleletek alakjában való szerkesztés, hanem csak annyi, hogy ellentétben a bibliai történetekkel, a hit- és erkölcstani tételeket *elvont* alakban és rövid tételekben foglalja össze. A katekizmus a katolikus vallásnak rövid encyklopédiája, amint viszont az egyes tudományágak rövid encyklopédiáit «katekizmus»-nak is szokták nevezni.

A katekizmus, mint azt történeti kutatások bizonyítják, s a dolog természete is magával hozza, lényegében már az őskereszténységben megvolt. Mivel t. i. a katolikus vallás isteni tényeken és meghatározott tanításokon alapszik, azért a legrégebb időkben sem lehetett a hozzácsatlakozóknak belátására és tetszésére bízni, hogy milyen hit- és erkölcstani elveket valljanak. Mindenkinék, aki az egyház kebelébe fölvétetni akart, előadták röviden a kinyilatkoztatott igazságokat s az Üdvözítőől származó főbb erkölcsi tételeket. Ha ezeknek elfogadására késznek nyilatkozott s megtartásukra ünnepélyes ígérettel kötelezte magát, lett a keresztség szentsége által az anyaszentegyház tagjává. Ezért tehát kezdet óta szükséges volt a keresztény tanokat rövid és világos formulákban összefoglalni, elsősorban azok számára, kik a keresztségi fogadást letették. Ilyen ősi összefoglalásai a keresztény tanoknak: a Hiszekegy, a két főparancsolat s a tiz parancs, melyet szent Ágoston «az erkölcsi

törvény szívének» nevez, az Úr imádsága s a szentségekről szóló tanítás.

A katekizmusnak ez az alapváza (hitvallás, parancsok, szentségek és imádság) aztán az évszázadok folyamán egyes hozzáadásokkal bővült, pl. szokás lett még kiterjeszteni a tanítást az eretnekek által megtámadott hitigazságokra, az irgalmasság testi-lelki cselekedeteire, az evangéliumi tanácsokra, az egyház parancsolataira stb. Nagy Károly ideje óta az eddig élőszóval adott tanítást táblára írva is kifüggesztették a templomokban. A XVI. század óta pedig a katekizmus megállapodott formát nyert. Jellemző sajátosságai *a)* hogy kérdések és feleletek alakjában van szerkesztve, *b)* hogy a vallás tételeit az ősi formulák (Hiszekegy, tíz parancsolat, szentségek) alapján tárgyalja, és *c)* hogy terjedelemre nézve többféle kidolgozásban kerül a gyermekek kezébe, mint elemi, kis (közép) és nagy katekizmus.

Katekizmusnak tehát mai szólásmód szerint azt a könyvet nevezzük, mely a katolikus vallás igazságait elvont alakban és rövid összefoglalásban nyújtja s melyet az illetékes egyházi hatóság hitelemzési használatra jóváhagyott és előírt.

9. A katekizmus szerepe a hitoktatásban. A katekizmus célja elsősorban, hogy a népiskolai vallásoktatás *hivatalos tankönyve* legyen. Megkülönbözteti a katekizmust az iskola többi tankönyveitől nemcsak a tartalom és cél, de főleg a magasabb tekintély, melyre támaszkodik. A katekizmusban t. i. a tévmentes tanító egyház illetékes szerve, *a megyés püspök* adja a gyermekek elé a vallási igazságokat, tehát olyan tekintély, amelyről Krisztus szava áll: Aki titeket hallgat, engem hallgat. A katekizmust azért, ha egyszer annak használatát az egyházi felsőség előírta, nem szabad többé egy hittudós, pl. Deharbe, vagy egy katebizottság művének tekinteni, az hivatalos könyv, melyet — amíg csak elő van írva — tisztelettel és hívő engedelmességgel tartozik fogadni hitelemző és gyermek egyaránt.

A hitelemzőnek tehát a vallástanításnál a főgondot a katekizmus tanítására kell fordítani. Nem szükséges ugyan mindjárt az első évben a hitoktatást a katekizmussal kezdeni, de tekintetbe véve az iskolázás egész idejét, a vallástanításnak középpontja a katekizmus. Az első évek bibliai alapon nyújtott tanítása *előkészít* a katekizmus tanulására, a közép és felső fokon pedig a bibliai

tanításnak egyik főcélja, hogy a katekizmus tételei a bibliai történetek által világosabbak, termékenyebbek és hatásosabbak legyenek.

Amíg így a katekizmus a hitelemző számára a vezérfonalat képezi, melyet a vallástanításnál lelkiismeretesen követnie kell, a gyermekek számára is tankönyv, mely segíti őket, hogy a hitelemző élő előadásából megértett tanításokat átismételhessék és beemlézhessék.

A katekizmus alapján tanulják meg a gyermekek a *hitigazságokat*, még pedig úgy azokat, amelyeknek tudása az üdvösségre elengedhetetlenül szükséges, mint azokat, melyek tudása meg van parancsolva, minő pl. a hiszekegy 12 ágazata. (Ezeket a katekizmus első szakasza foglalja magában s osztályonként fokozatos terjedelemben tárgyaljuk.) *Isten és az anyaszentegyház parancsolatait*, melyek az erkölcsös élet alaptörvényeit tartalmazzák, a katekizmus második szakasza adja elő, a bűnök és erényekre vonatkozó legfőbb tudnivalókkal. A katekizmus harmadik szakasza végül a *malaszt-eszközökről*, vagyis a szentségekről és imádságról szól. Ezeknek fokozatos megértésével a gyermekek megismerik az erőforrásokat, melyek a gyenge és rosszra hajló embert is erényes életre s örök céljának elérésére segíthetik.

A katekizmus céljából levonhatjuk a jó katekizmus tulajdonságait. Legyen a katekizmus *a)* vallási szempontból kifogástalan, *tévmentes*, *b)* teljes és kimerítő, hogy mindazt nyújtsa, amit a jelen életkörülmények között a vallásos élet föltételez, *c)* a kifejezésekben *szabatos*, az anyag terjedelmére nézve lehetőleg rövid, *d)* alakjára nézve könnyen érthető, egyszerű, anélkül, hogy a gyermekies beszédmódhoz ereszkednék le, ami nem fér össze a tárgy fönségével. Végül *e)* épületes is, mert célja nem elméleti tudásra, hanem vallásos életre segíteni s noha az erkölcsi impulzusokat a hitelemzőnek kell megadni, azért a káté szövege is utaljon szentirási idézetekkel, példákkal, erkölcsi tanulságokkal a keresztyén érzület fejlesztésére. Jól mondja Kellner: «A katekizmus kincses szekrény, mely rövid, határozott veretű érkekben tartalmazza a nemes ércet, amelyre tanító és gyermek az élő előadás folyamán akadtak s mely a nyert jónak szilárd formát ad, hogy ekként azt megőrizni s az életbe kivinni lehessen». (Aphorismen, Nr. 103.)

10. Káté és hitelemző. Ama többször vitatott kérdésre, hogy mi előbbre való hitoktatásnál, a hitelemző személye, vagy az előírt katekizmusi tankönyv, a felelet a következő: Ha a hitoktatásnak *nevelő* értékét tekintjük, a hitelemző személye sokkal jelentő-

sebb a könyvnél, mert lélekre csak lélek tud képzőleg, irányítólag hatni. Ugyancsak előbbrevaló a hitelemző személye, ha az anyag *megértetését* tekintjük, mert a hitelemző enemű tevékenysége nélkül a katekizmus tartalma a gyermekekre nézve vasajtókkal elzárt kincs. De *tekintélyre* nézve a katekizmus a hitoktató fölött áll, a hitoktató kötelessége a tanító egyház által a katekizmusban megadott anyagot alapjává tenni egész előadásának s azt — minden önkényes változtatástól tartózkodva — a gyermekek esze és szive számára termékennyé tenni.

11. A katekizmus értéke. Mivel a katekizmus az Istentől adott hit- és erkölctani igazságok rövid összefoglalása, azért mély tanulságokkal teljes és fölséges tartalmú könyv. Rövid néhány lapon a katekizmus a legnagyobb élethölcsességet nyújtja, megjelöli a helyes élet alapföltételeit és megmutatja az utat, melyen egyedül lehet boldoggá egyén, család és társadalom. Nagy felületeségre vall azért a katekizmust kicsinylően a fejletlenek és ügyüek számára készült műnek tekinteni. Ellenkezőleg a katekizmus tartalma oly mélységes, hogy emberi szellem azt soha teljesen ki nem merítheti, mert az előhaladás Isten ismeretében és szeretetében a végtelenségig növekedhetik. A katekizmus tanítása tej a kicsinyeknek, szilárd étel az erőseknek, s aki annak tartalmát esze és szive számára magáévá tette, az nagyobb bölcsesség birtokába jutott, mint az ókor leghíresebb bölcsei, egy Plátó, Szokratesz vagy Arisztotelesz.

Jouffroy, a párisi egyetemen a bölcsészet tanára mondotta egyszer: «A kátéban megtaláljátok az összes kérdések megfejtését, az összesekét kivétel nélkül. Kérdezzétek meg a keresztényt, honnan származik az emberiség? — ő tudja; honnan, hova megy az ember? — ő ezt is tudja; mikép megy sorsa elé? — ő tudja, mikép. Kérdezzétek meg azt a szegény gyermeket: mi végett van a világon s mi lesz vele a halál után? — és fenséges feleletet ad nektek. A világ eredete, az emberiség származása és egysége, az ember célja ezen és a másvilágon — ezek a kérdések mind ismeretesek előtte. S ha a gyermek felnő, a káté alapján ép így tud tájékozódni a természet- és népjogban is, mert mindez világosan folyik a kátéban foglalt tanból. Ezt nevezem én nagy vallásnak! ilyennek látom abból, hogy az emberiségnek minden fontos kérdésére van felelet». (Idézve Szuszainál, *Apologetika*, 272.)

Volta Sándor, a világhírű természettudós nemcsak maga ismerte jól a katekizmust, de mint életirója megjegyzi: «Ünnepnap délután gyak-

ran lehetett a plébániatemplomban látni, amint nagy sereg gyermek között ülve a katekizmust magyarázgatta, mint ezt Olaszországban a buzgóbb világiak akkor tenni szokták; ezzel is kimutatva tiszteletét a katekizmus iránt, melynek tartalmát a «tudományok tudományának» mondotta». (L. Bangha, Jellemrajzok, 398. l.)

12. A bibliai történet. Bibliai történetnek a Szentírás elemies kivonatát nevezzük. Előadja főbb vonásokban a bibliai történet a kinyilatkoztatás egész történetét a világ teremtésétől kezdve az egyház megalakulásáig. Mint a szentírás, a bibliai történet is két nagy részre oszlik; az egyik elmondja, mint *készítette elő* Isten az emberiség üdvét (őszövétség), a másik pedig mint *teljesedtek be* Istennek idevonatkozó ígéretei. (Újszövétség.)

A szentírás egyes könyvei már a zsidónépnél is alapját képezték az ifjúság vallásos nevelésének. A szentíráshoz fűzi tanításai Krisztus Urunk, az apostolok s az ősegyház. Hogy a középkorban sem voltak ismeretlenek a hivek előtt a szent történetek, arról tanuskodik a hitelemzés története. (Evangéliumi szakaszok föl-olvasása, templomi falfestmények, vallásos színjátékok stb.) Mint külön iskolai tankönyv azonban a bibliai történet csak a XVIII. század végén s a XIX. században jött alkalmazásba.

A mai értelemben vett bibliai történetet előbb Felbiger (kettőt 1776—1777-ben), utána Overberg (1799.), majd Schmid Kristóf és mások írtak. Magyarországon 1848 elején hagyta el a sajtót Róder Alajos bibliája, melyet félszázadnál tovább használtak iskoláinkban. Ma a Pokorny és Gerely-féle bibliai történetek használatosak.

13. A bibliai történet szerepe a hitoktatásban.

Hogy a vallástanítást nemcsak elvont alakban és rendszerbe foglalva, hanem összefüggő elbeszélések alakjában is nyújtjuk a gyermekeknek, annak történeti és lélektani oka van.

a) Történeti ok: Hogy Isten maga végtelen bölcsességéből kifolyólag nem akarta egyszerre, elméleti tanítás alakjában adni a kinyilatkoztatást, hanem a történelem folyamán fokozatosan és mindig világosabban jelentette ki egyes választottai által terveit az emberek üdvözítésére. Az egész isteni kinyilatkoztatás összefüggő események láncolatát képezi. Azért magát a tant is csak úgy érthetjük meg teljesen, ha ismerjük a személyeket és eseményeket, melyekhez fűződnek, pl. a patriarkák, próféták történetét, Jézus életét, az apostolok működését stb. Mivel a kereszténység nem

bölcseleti rendszer, hanem természetfölötti tényeken alapuló történeti vallás, azért a hitelemzőnek is «tanúnak», történet-elmondónak és evangélistának, vagyis a nagy «örömhír» hirdetőjének kell lennie. Erre nyújt segítséget és irányítást a bibliai történet tankönyve.

b) De nemcsak történeti, hanem *lélektani* okok is sürgetik a bibliai történet tanítását. Mivel a gyermek lelki világa még fejletlen, elvont gondolkodásra képtelen, szemléleteket, tényeket kell nyújtani neki a hitoktatás anyagából, ha meg akarunk értetni. A biblia ekként elősegíti az anyag megértését, azonkívül fokozza a tárgy iránti örömet és érdeklődést s a gyermekek kedélyét is belevonja az előadásba, szent félelemmel és szeretettel tölti el Isten iránt, kinek szentsége, jósága, igazsága annyi történetből előtűnik. Ilyen módon aztán a gyermek *lelkismerete* is fejlődik, megtanulja szeretni a jót, utálni a bűnt s akarata is mindinkább nemesedik s fölbuzdul a jó példák követésére. A hitoktatásnak csupán *nevelési* célzatát véve tekintetbe, a biblia még fontosabb, mint a katekizmus, mert a kedélyre nem elvont fogalmakkal, hanem átélt és átérzett eseményekkel lehet hatni.

E cél elérése persze csak ott remélhető, ahol nem marad figyelmen kívül a Tanításterv amaz utasítása (1907. 16. l.): «A bibliai történeteket nem mellékesen, esetleg a vallástani óra utolsó negyedében, hanem a kellő idő fölhasználásával, a bennük rejlő nagy hittani érték és erkölcsnemesítő erő teljes kifejtésével, hasonló módszeres kezeléssel kell tanítani, mint a katekizmust».

14. Katekizmus és biblia. A vallásitanítás hivatalos könyve a katekizmus s mint ilyen a tulajdonképeni tankönyv az elemi iskolai hitoktatásnál. A biblia inkább segédkönyv, mindazonáltal nem mellékes, hanem lényeges és elengedhetetlen segédkönyve a teljes vallásoktatásnak.

Az alsóbb fokozatokon a biblia *előkészíti* a katekizmus tanítását, mert az előadott események kapcsán szerzik meg a gyermekek lassanként ama vallási ismereteket, melyekre a következő évek rendszeres vallásoktatása támaszkodik. A történetek képezik — szent Ágoston szerint — az aranyzsinórt, melyre a vallási igazságok gyöngyei fűződnek.

Atöbbi osztályokban a biblia kiegészíti és támogatja a katekizmus tanítását. Kiegészíti, mert egyes eseményeket, melyeket a katekizmus föltételez, pl. Jézus életét, csodáit, jövendöléseit stb. részletesen előad.

Támogatja a biblia a katekizmust, mivel szemléltető példákat szolgáltat a katekizmus tételeihez és bizonyítékokat is tartalmaz, melyek által a megmagyarázott igazságok nagyobb hathatóságot nyernek.

Pl. A katekizmus tanítja, hogy Isten igazságos, a biblia beszél Ádám és Éva büntetéséről, a vízözönről, Szodoma pusztulásáról stb. A katekizmus állítja, hogy Isten irgalmas, a biblia elmondja Mária Magdolna, Szent Péter, a jobb lator, a tékozló fiú stb. történetét. Szent Péter fősege, a tíz parancsolat kötelező ereje stb. a bibliából nyernek megerősítést.

A katekizmust és bibliát azért nem párhuzamosan, egymásra való tekintet nélkül kell tanítani, hanem folyton egymásba kapcsolva. A katekizmus tételeinél állandóan utalunk a megfelelő bibliai eseményekre, a bibliai történeteknél pedig nem elégszünk meg az esemény előadásával, hanem kihüvelyezzük az eseményben rejlő hit- és erkölcstani igazságokat és pedig lehetőleg a katekizmus fogalmazásában.

Hogy a bibliai tankönyvek céljuknak megfeleljenek, szerkesztésüknél a következő szempontok veendőek figyelembe: 1. A túlterjedelmesség elkerülésére csakis oly részletek vétessenek föl, melyek hittanilag alapvető jelentőségűek és erkölcstanilag jellemképzők. 2. A történetek időrendi sorrendben adassanak elő s az összövetségben az események akként csoportosuljanak, hogy az egész összövetség mint összefüggő jövődőlés («nevelő Krisztusra») tűnjék föl. 3. A főgondot természetesen Krisztus életeseményeinek előadására kell fordítani. 4. A könyv szövege, hacsak fontos tanítástani okok nem kívánják, lehetőleg a szentírás szavaihoz ragaszkodjék, hogy kiérezhető legyen, miszerint ez szent könyv és benne egy fontosabb tanítónak szava hangzik. 5. Az egyes történetek kerek egészet alkossanak s ne legyenek se túlhoszsuak, se túlrövidek. Az előbbi esetben a magyarázat nehéz, az utóbbi esetben nincs érdeklődés.

15. A biblia értéke. Miként a szentírást az egyház kezdet óta a legnagyobb tiszteletben tartotta, úgy a bibliai történetet is, mely a fontosabb helyeken szószerint egyezik az eredeti, Istentől sugalmazott szöveggel, gyermeknek is, tanítónak is egyaránt nagy tiszteletben kell tartani. Az oltáriszentség mellett, melyben Isten élő Igéje rejlik, Isten kinyilatkoztatott igéje az embernek leg-hathatósabb erősítője, irányítója az életúton. Ezért tartották a régi időkben a szentírást az oltáron — szemben az oltáriszentséggel.¹

¹ L. Wilmers, Lehrbuch d. Religion I. 124. Szép párhuzamot von Isten eme két nagy ajándéka között Kempis Tamás Krisztus követésében. IV. k. II. fejezet.

Szépen mondja Lubrich: «Valamint mindenki, aki komoly szándékkal és figyelemmel olvassa a szentírást, égi szellem fuvalmától érzi magát érintve, úgy érzi már a gyermek is, hogy a bibliában szent helyen áll, hogy egy magasabb hatalom érinti őt. Ami a bibliát első könyvvé teszi a világnak, könyvvé, melyhez nincs hasonló — az ama tulajdonsága, hogy belőle Isten szelleme legközvetlenebbül és legmegfoghatóbban szól a szívhez; ez teszi legelső és más által nem pótolható tankönyvvé is. Az abban lengő isteni lehellet annak történetei és képei fölé oly bájt terjeszt, mely a gyermeki kedélyt ellenállhatatlanul leköti s az abban lakozó isteni erő hatalmasan megragadja az ifjúságot, üdít, ébreszt, fegyelmez, büntet és megszentel...» (Neveléstudomány, Pest, 1871. IV. k. 21. l.)

«Nincs helyzet az emberi életben — mondja Chateaubriand — melyre a bibliában tökéletesen megfelelő mondat ne volna található. A zsidó nép történelme nemcsak a régi idők valódi története, hanem egyszersmind az új kornak előképe... Minden tény a bibliában kettős, egy történeti igazságot és egy titkot foglalván magában. A zsidó nép képletes kivonata az egész emberi nemnek, viselt dolgaiban jelképezve mindazt, ami a világon történt s aminek valaha történnie kell. A fizikai ember mögött ott lappang mindenütt az erkölcsi ember... Ádám bukása, Ábel vére, Noé átká gyermeke fölött stb. még ma is folyton ismétlődik». (A kereszténység szelleme. Ford. Gubicza I. Budapest, 1876. II. k. 239—243. l.)

16. Kiegészítő tanítás. A népiskolai vallásoktatást, melyet a katekizmus és biblia alapján nyújtunk, kiegészíti még a szertartásokra és az egyház történetére vonatkozó ismeretek nyújtása. Mivel a szertartástant és egyháztörténelmet a népiskolában nem rendszeresen és külön tankönyv alapján, hanem alkalmyszerűen, a katekizmus vagy biblia egyes részeihez csatolva tanítjuk, azért az erre vonatkozó tanítást «kiegészítő» tanításnak is szokták nevezni.

17. Szertartástan. Az élő hit a külső istentiszteleten való részvételben nyilvánul, innen merít egyúttal új erőt és kegyelmeket is. Azért a hitelemző lelkiismeretbeli kötelessége, hogy a gyermekeket az istentisztelet cselekményein való méltó és gyakori részvételre szoktassa. Miként történjék ez a szentmiseáldozatra s egyes szentségekre vonatkozólag, arról a részletes módszertan tárgyal. Itt általánosságban kiemelendő, hogy

a) az egyházi év egyes főbb *ünnepeire* a hitelemző készítse elő a gyermekeket. Az ünnepet megelőzőleg a hittanóra végén szenteljen pár percet az ünnep, az előünneplés (advent, nagybőjt),

a különös szertartások (gyertya-, hamu-, barkaszentelés, nagyhét stb.) jelentőségének kifejtésére.

b) Az istentiszteleten való épületes részvételt előmozdítja, ha a gyermekeknek némi ismereteik vannak a szent *helyek-* és *eszközök-ről*. Helyszini szemle vagy szertartási képek alapján mutassuk meg nekik a templom felszerelését, az oltárt és részeit, szóljunk a miseruhákról és szent edényekről.

c) Egyes szertartási *cselekményeket* is jól be kell gyakorolni a gyermekekkel, ilyenek pl. a keresztyetés, kéztartás, térdhajtás egy és két térdrel, mellverés stb. Ki kell fejteni ezek jelentését, megtanítani a helyes módot, be is gyakorolni, azután pedig állandó ellenőrzést gyakorolni.

d) Az egyházi élet tanításánál (9. ágazat) szólhatunk az egyes *egyházi eljárási* (pápa, bíboros, érsek, püspök); a halálról beszélve (11. ág.) megemlíthetők a *temetési szertartások*; a szentségek tárgyalásánál is kitérünk a *főbb szertartások* ismertetésére, melyek mellett kiszolgáltatnak. Végre a *szentelmények* főbb neveit is (vízszentelés-, olvasó-, étel-, Balázs-áldás stb.) az egyházi év folyamán megismertetjük.

e) A szokottabb *egyházi énekek* begyakorlása egyrészt fokozza a vallásos érzelmeket, másrészt vonzóbbá és gyümölcsözőbbé teszi az istentiszteleten való részvételt. A hitelemző azért tanítsa meg a gyermekeket az énekszöveg helyes kiejtésére, megértésére, egy-két versszakot kívülről is beemléztethet, hogy ne szoruljanak mindig az imakönyvre, aztán tanítsa meg a dallamot is előénekléssel, vagy hegedűn és harmoniumkísérettel. Az énekeket aztán nemcsak a templomban, hanem az előadás élénkítésére s az áhitat emelésére az iskolában is előadhatják. (Pl. a 3. ágazat tárgyalását épületesen fejezheti be egy karácsonyi ének, a 4. ágazatot nagybőjti stb.)

Az 5. osztályban a katekizmus függeléke alapján már összefüggő egészzé is foglaljuk a részletenként nyújtott szertartástani ismereteket.

18. Egyháztörténelem. Az egyháztörténelmet sem szabad teljesen mellőzni a népiskolában. Miután az Isten országának fejlődését a világ alkotásától az egyház megalakulásáig megismerték a gyermekek a biblia kapcsán, illő, hogy ennek kétezredéves sorsáról is némi ismereteket gyűjtsenek, hogy ekként hitükben s az egyház iránti ragaszkodásban megerősödjenek. Az egyháztörténelem egy-

szersmind az erénynek és hősi lelkületnek nagyszerű példáit mutatja föl s így eszményekkel szolgál az ifjuságnak s üdvös hatással lehet a jellemképzésre.

Tanítása kettős módon történik:

a) Alkalmilag akként, hogy az előírt anyag tárgyalásához hozzákapcsolunk egyes jellemző adatokat az egyháztörténelemből, pl. a hit erényénél szólhatunk a vértanúkról, az egyház fogalmánál a hitterjesztőkről, Isten első parancsolatánál, vagy az egyház ismerető jegyeinél a különféle eretnokségek keletkezéséről, a szeplőtelen fogantatás tárgyalásánál Lourdesről, Isten 6-ik parancsolatánál valamely ifjúsági szent élettörténetét mondhatjuk el (szent Alajos, lim. szent Róza) az evangéliumi tanácsoknál a szerzetesrendekről stb.

b) Rendszeresen is tanítjuk az egyháztörténelmet a 6-ik osztályban, amikor a bibliai történetek befejezése után rövid áttekintést adunk az egyház további sorsáról. A bibliához csatolt függelék (vagy külön tankönyv) alapján a hitelemző egy-egy kerek egészet (pl. Jeruzsálem pusztulásáról, a szent vértanúkról, Nagy Konstantinról stb.) élénk előadással, szabadon adjon elő, a beemlékezésnél a száraz neveket és évszámokat ne nagyon sűrösse, lehetőleg gyakran használjon szemléltető eszközöket (térkép, képek, tábla), s ne felejtse el a vallásos életre gyakorlati alkalmazásokat tenni.

III. A HITELEMZÉS MÓDSZERÉRŐL.

19. A módszer fogalma. Módszernek általánosságban a célszerűen választott, állandó kezelési vagy eljárási módot nevezük. Ilyen értelemben megvan a módszere az egyes tudományágaknak, mellyel az igazságot megállapítják, megvan a tanításnak is, mellyel az igazságot közli.

A hitelemzés módszerén a célszerűen választott, állandó eljárási módot a hitelemzésnél értjük.

«Célszerűen» kell megválasztanunk az eljárási módot, vagyis a hitelemzés céljának megfelelően tudatosan és tervszerűen kell eljárunk. Csak az ilyen eljárás érdemli a «módszeres» elnevezést, az önkényes, ötletszerű kapkodás csak tanítási «modor». «Állandó» is a módszeres kezelés, mert nemcsak itt-ott, hanem folytonosan alkalmazásba vesszük. A módszer a tanításnak állandó zsinórmértéke s a legrövidebb és legbiztosabb utat jelzi, melyen haladva célt érünk.

A módszeres eljárás szabályainak megállapítása egyrészt a tanulás lélektani elemzésének s a logika törvényeinek tekintetbevételével történik, másrészt befolyást gyakorol reá a tárgy sajátos természete is. A hittan tanításánál nemcsak új ismereteket közlünk, hanem elsősorban a hit isteni erényét akarjuk fejleszteni s a kedélyt és akaratot is képezni. Ez a cél szabja meg a tanítás útját.

A hitelemzés módszeréről szólhatunk tágabb értelemben s akkor ez *egész* hitelemzési anyagnak tervszerű, célhoz vezető kezelésére gondolunk. Szorosabb értelemben pedig az *egyes* hittani leckéknél alkalmazásba vett tervszerű eljárási módot nevezzük módszernek. Ez utóbbi értelemben más a módszere a katekizmusi, más a bibliai leckéknek.

A hitelemzési módszertan ilyenformán két részre osztható. Az elsőben azon általános elvek kerülnek tárgyalásra, melyeken az egész anyag módszeres kezelése alapszik, a másodikban a katekizmusi s a bibliai leckék módszerét ismertetjük.

A módszer *fontossága* a hitoktatásnál kitűnik abból, hogy nélküle hiányzik a hitelemzésből a világosság és rend s a bizonytalan, ötletszerű eljárásnak megfelelően gyarló az eredmény is. Nem szabad ugyan mindent a módszertől várni, mert a siker sok más tényezőtől is függ (pl. az isteni kegyelemtől, a hitelemző lelkiületétől, a tanuló öntevékenységetől stb.), mindazonáltal a helyes módszer alkalmazása is egyik fontos tényező arra, hogy a hitelemzés az anyag elvont természete mellett is elérje célját: az élő hit és vallásos érzület fejlesztését.

I. rész: Általános módszertan.

Az általános módszertanban előbb a hitoktatás anyagának az egyes tanfokokozatok szerint való fölosztásáról és elrendezéséről tárgyalunk (tanterv), azután pedig az ekként kiszemelt anyagnak földolgozásáról (a tanítás módjáról).

I. fejezet: A tananyag fölosztásáról.

20. A tanterv elmélete. *Tantervnek* nevezzük a tanítási anyagnak egyes osztályok szerint való fölosztását. Készítését kívánatosá teszi azon körülmény, hogy nélküle kevés sikerrel volna megtartható a tanítás. A tanterv hoz rendet a tanításba, gondoskodik arról, hogy semmi szükséges el ne maradjon vagy felületesen ne tárgyalassék. A tanterv hoz egységet a különböző helyeken folyó tanításba, ami a gyermeknek iskolaváltoztatás esetén van előnyére. A tanterv végre a hitelemzőt is megóvjja az idővesztegetéstől és tervszerű készülésre ösztönzi.

A tantervet a püspöki kar írja elő. Készítésénél a következő szempontokat kell figyelembe venni:

1. A tanulás *alsó fokozatán* a vallástanítást főleg *bibliai alapon* nyújtjuk, a tantervet tehát ilyen értelemben kell szerkeszteni.

Az alsó fokozatokon a vallásoktatásnak kettős célja van: *a)* rávezetni a kicsinyeket, hogy már életük kezdetét is Isten szeretetében és szolgálatában töltsék; *b)* másrészt megvetni az alapot a következő évek kimerítőbb vallástanítására. Ezt a kettős célt nem lehetne elérni, ha a vallástanítást mindjárt a katekizmus tanításával kezdenők. A gyermek értelme még fejletlen, az elvont igazságokat fölfogni képtelen s ha a vallási fogalmakat a katekizmus elvont formájában volnának mégis kénytelenek tanulni, az egész

vallás könnyen ellenszenves dologgá lehetne előttük. Viszont a bibliai történeteket, megfelelő kezelés mellett, a gyermekek nagy érdeklődéssel és örömmel hallgatják s ezek alapján könnyebben fejlődik a fölhozott példák nyomán a vallásos érzület, szeretet az erény és utálat a bűn iránt.

A vallásoktatás anyaga tehát a kicsinyeknél *részletesen* a következő Keresztvetés, valami az imádságról és egyszerűbb imádságok betanítása. A bibliából: a teremtés története (levonva belőle: Isten tulajdonságai, a: ember természete), a bűnbeesés (a bűn fogalma), a Megváltó megigérése és eljövetele (2., 3. ágazat. Az Üdvözlégy s az Urangyala betanítása). Jézus életéből a fontosabb események, a naimi ifjú föltámasztásával kapcsolatosan az utolsó dolgok. A főparancsolatokról szóló tanításhoz kapcsolható a tízparancsolat megtanítása; e történethez: Jézus imádkozni tanít, a Miatyánk. Az utolsó vacsorával együtt szólunk az Oltáriszentségről s a szentmiséről. Előadandó még Jézus szenvedése és halála, föltámadása (az idevágó eseményekkel kapcsolatosan az anyaszentegyházról), mennybemenetele s a Szentlélek eljövetele. Összefoglalásképpen a Hiszek-e gy, és befejezésül röviden a hét szentség.

Ilyen eljárás mellett a hitelemző megveti az alapot a későbbi vallásoktatáshoz s a vallási élet legfőbb elemeinek elsajátítása nemesíti a gyermekek érzületét is.

2. A tanterv készítésénél szem előtt tartandó az is, hogy a katekizmus anyagából évenként ne töredékeket, hanem teljes egészet nyujtsunk, hogy így a gyermekek fejlettségük szerint a vallás főbb pontjait évről-évre átvegyék.

A tanítás illetően menetét *koncentrikusnak*, vagyis körökben haladónak nevezzük. Mellette szól 1. lélektani ok. A gyermeki lélek t. i. az új idegen fogalmat vagy tárgyat, amikor először adják eléje, csak homályosan és főbb körvonalaiban fogja föl, csupán ismételt szemlélet és újabb magyarázatok által jut annak behatóbb ismeretere s véli azt emlékezetébe és szívébe. De, 2-szor, gyakorlati szempont is ezt az eljárást ajánlja, mert a) megadja a gyermeknek az öntudatos vallásos élet lehetőségét. A vallás lényeges alkotóelemeiből (hit, parancsolatok, szentségek) így évenként megismeri mindazt, aminek megvalósításával lelke üdvét munkálhatja; b) elhárítja az iskolaváltoztatás káros következményeit. Ha a katekizmusnak csak egy-egy szakaszát adná elő évenként a hitelemző, megtörténhetné, hogy egyik-másik gyermek (pl. ismétlő, vagy aki más iskolába lép át) sohse részesülne teljes egészet képező vallásoktatásban.

Magától értetődik, hogy a következő években az előző évek anyagát nem gépiesen ismételjük, hanem behatóbb és részletesebb magyarázatokkal értékesítjük azt a gyermeki lélek vallásos képzésére.

A koncentrikus haladással szembehelyezik egyesek a koncentráció elvét, mely szerint évenként csak töredékeket végeznek a katekizmusból, de ezekkel vonatkozásba hozzák az anyaghoz rokon tételeket, amelyek a katekizmusban különben elszórva találhatók. Pl. az anyaszentegyházról szóló ágazatnál (9. ágazat) a csalatkozhatatlanságról, a hit forrásairól s a hit erényének szükségességéről, az egyházi rendről, a hét szentségről, az egyház parancsairól stb. (Így Joh. Valerian (Schubert), *Neue Wege im Religionsunterricht*, Würzburg, 1903. című művében.)

Bizonyos fokú jogosultsága van a koncentráció elvének úgy az erkölcsi téren (mindent az erkölcsi képzésre vonatkoztassunk), mint a tanítás terén (logikai koncentráció), de túlzásba vite, szertelenségekre vezet. A koncentrikus eljárás lélektani és gyakorlati szempontokból biztosabb és előnyösebb.

3. Nem szabad a hitelemzésnél a keresztyény tanításnak egyetlen jelentősebb pontját se mellőzni azon ürügy alatt, hogy a gyermekek még nem értik, vagy hogy annak gyakorlati értéke számukra nincsen.

Megfelelő kezelés mellett a legnagyobb hittitkokat is annyira megértik a gyermekek, amennyi a hívő elfogadáshoz szükséges, ennél nagyobb igényeket pedig nem támaszthat a hitelemző, mert a hittitok teljes megértése a felnőtteknél se lehetséges. A hitelemzés célja nem a természetes belátás, hanem a hívő érzület fejlesztése. Nemcsak hívőleg fogadni képesek a gyermekek a vallási igazságokat, de mint a tapasztalat igazolja, érzületükre és erkölcsi fejlődésükre is nagy hatással vannak az ekként meggyőződésükbe átment igazságok, pl. Isten jelenlétéről, igazságosságáról, a bűnről, Krisztus szenvedéséről, Oltáriszentségről stb. Nagyban képesíti a gyermekeket ilyen vallásos életre a keresztségi kegyelmen kívül az alázatos, romlatlan gyermeki lelkület, melyet az isteni Üdvözítő is példaképül állított a felnőttek elé: «Ha nem lesztek mint a kisderek, nem mentek be a mennyek országába».

Egyes tételeket pedig, pl. egyházi rend, házasság (különösen a *vegyes* házasság), utolsó kenet stb. oly címen mellőzni a tanításnál, hogy nincs a gyermekekre gyakorlati jelentőségük, súlyos hiba volna. Később, t. i. az életben a legtöbbnek nincs alkalmja, hogy rendszeres vallástanításon résztvegyen s a későbbi tanítások nem

is oly hatásosak. Amit valaki a romlatlan gyermekkorban mint Isten kötelező parancsolatát föl nem ismert, azt később is nehezen lesz hajlandó szent kötelességnek tekinteni, mert nem egy hibás indulat kártékonyan befolyásolja gondolkozását.

A jelenleg kötelező 1907-iki püspöki tanterv, melyet minden hitelmező a népiskolai vallásoktatásnál zsinórmértékül venni tartozik, az itt kifejtett elvek szemmeltartásával készült.

21. Az 1907-iki püspöki tanterv. A püspöki kar legutóbb 1907. március 14-én tartott tanácskozmányában adott ki tanítástervet és utasításokat az elemi népiskolák róm. kath. vallás-tanítása részére.¹ Ezen új tanításterv, mely az 1907/8-iki iskolai évtől kezdve lépett életbe, a vallásitanítás anyagát az egyes osztályokban a következőképen részletezi:

a) *Ahol hat elkülönített osztály van:*

1. Az első osztályban (heti 2, kath. iskolákban 4 órában): A kath. köszöntés. A kereszttetés. Isten. A Szentháromság. Az imádság általában. A Miatyánk, Angyali Üdvözlét, reggeli és esti imádság. Az angyalok. Az első emberek. A bűn. Jézus születése — élete — halála — föltámadása. Az apostoli hitvallás. Isten tíz, az anyaszentegyház öt parancsolatának szövege. A hét szentség felsorolása. A főbb ünnepek elemies magyarázata.

2. A 2-ik osztályban (hetenként 2, illetve 4 óra): az elemi katekizmus és biblia.

3. A 3-ik osztályban (hetenként 2, illetve 4 óra): a kis katekizmusból az aláhuzott számú kérdések, a bibliából az ószövetségi történet a próféták koráig.

4. A 4-ik osztályban (hetenként 2, illetve 4 óra): a kis katekizmusból az összes kérdések a szómagyarázó s az ünnepekre vonatkozó jegyzetekkel. A bibliából: Jézus élete s az apostolok rövid története Saul megtéréseig.

5. Az 5-ik osztályban (hetenként 2, illetve 4 óra): a kis katekizmus a szertartásokra vonatkozó lényegesebb ismeretekkel kiegészítve. (A szertartástani részleteket a katekizmus függeléke tartalmazza.)

6. A 6-ik osztályban (hetenként 2, illetve 4 óra): ó- és új-szövetségi biblia és a kis katekizmus. A bibliával együtt rövid áttekintés az egyháztörténelemről.

¹ Kapható a Szent-István-Társulat könyvkereskedésében. Ára 30 fillér.

b) *A részben osztott ötitanítós iskoláknál* az összevont 5. és 6. osztály tanítási anyaga az egyik iskolai évben ugyanaz, mint az osztott iskolák 5. osztályában, a következő iskolai évben pedig az, ami az osztott iskolák 6. osztályában. A négy alsó osztály anyaga változatlan.

c) *A részben osztott négytanítós iskoláknál* az 1. és 2. osztály anyaga változatlan. Az összevont 3. és 4. osztályban a katekizmusból az egyes osztályok annyit vesznek, amennyit számukra a teljesen osztott iskolák tanításterve előír; a bibliát pedig közösen tanulják, egyik évben az ószövetségi, a rákövetkező évben az újszövetségi részleteket. Az összevont 5. és 6. osztályban mint az előző b) ponti tanítástervben.

d) *A részben osztott háromtanítós iskoláknál* az 1. és 2. osztályban a tanítás anyaga az, mint az osztott iskolák 2. osztályában. Az összevont 3. és 4., valamint az összevont 5. és 6. osztályban az anyag ugyanaz, mint az előző c) alatti tanítástervben.

e) *A részben osztott kéttanítós iskoláknál* az alsó fokozat (1., 2. osztály) úgy halad, mint a d) alatti tanítástervben. A felsőbb fokozatban (összevont 3—6. osztály, hetenként 4 óra) két csoportban tanulnak, az első csoport a 3. és 4. osztály, a második csoport az 5. és 6. osztály. Mindkét csoport tankönyve az előírt katekizmus és biblia. Az első csoportban a c) alatti tanításterv szerint haladnak. A második csoport tanítási anyaga az egyik iskolai évben a kis katekizmus teljes tartalmán kívül az ószövetségi bibliai történetek, a következő évben pedig a kis katekizmus teljes tartalmán kívül az újszövetségi történetek az egyháztörténelmi résszel.

f) *A teljesen osztatlan egytanítós iskolában* a gyermekek három csoportban tanulnak.

Az első csoportnál (1—2. osztály, heti 1 óra) a tanítás anyaga nagyjában ugyanaz, mint az osztott iskolák 2. osztályáé.

A második csoportban (hetenként 1, — illetve 1½ óra) az előírt katekizmusi részekén kívül egyik évben az ó-, másik évben az újszövetségi bibliai történetekét adja elő a hitelemző.

A harmadik csoportban (hetenként 1, illetve 1½ óra) az előbbi c) alatti tanításterv szerint halad a hitelemző. A rövidebb időre való tekintettel, a gyermekek felfogóképességéhez viszonyítva, az osztatlan iskolákban csak a lényeges ismeretekre kell szorítkozni.

22. Részletes tanterv. A tanterv a tanítás anyagát általánosságban állapítja meg. A tervszerű eljárás szempontjából azonban az anyagot minden osztály számára kisebb részekre is be kell osztani s meghatározni, melyik rész mikor tanítandó. A tananyagnak hónapokra, hetekre, órákra való fölosztását *részletes tanterv*- vagy *leckertervnek* nevezzük.

Haszna az ilyen anyagfölosztásnak az, hogy a hitelemző nem

jut olyan körülmények közé, hogy fontosabb részleteket kénytelen legyen felületesen tárgyalni, míg mellékesebb részekre túlsok időt vesztegetett; megkönnyíti az egyes órákra való készülést s amennyiben az egyházhatóság illet általánosan elrendel, elhárítja az iskola-változtatás hátrányait.

Az anyagnak órákra való elosztásánál nem szabad mechanikusan eljárni s azt az órák száma szerint egyenlő részekre földarabolni. Figyelembe kell venni *a)* az egyes tanoknak jelentőségét a vallásos életre, továbbá *b)* hogy teljesen új anyagot nyújtunk-e. A már egyszer az előző évben tárgyalt anyagot gyorsabban lehet átismételni. *c)* Az időszaki körülményeket is vegyük figyelembe. Fontosabb részeket nem tárgyalunk oly időben, amikor a gyermekek hőség vagy nagy hideg miatt nem igen figyelnek, vagy az iskolalátogatást gátló körülmények miatt jórészüik az iskolából hiányzik. *d)* Az egyes órák tanítási anyaga «módszeres egységet» képezzen. Könnyebben meg is értik a gyermekek a kerek egésznek képező anyagot s kedélyükre is maradandóbb hatással van az, mintha csak félbenmaradt töredékeket hallanak. Ez a követelmény főleg a katekizmusi leckéknél veendő figyelembe, mert a bibliai leckékben úgyszólván megvan az egység. Mindazonáltal megeshetik egyes gátló körülmények folytán, pl. a gyermekek nehéz fölfogása, szórakozottsága stb. következtében, hogy a hitelemző képtelen a kiszemelt anyagot egy tanítás keretében földolgozni. Ilyenkor némi kikerekítéssel két vagy több órára is oszthatja az anyagot. Viszont nem egyszer egy hittani óra alatt két egységgel is végezhet. Aggályos elkülönítése tehát minden órai anyagnak nem szükséges, nem is lehetséges. Végül *e)* túlsok anyagot nem szabad kijelölni az egyes órákra. A túlbőség lerontja a figyelmet, kifárasztja az elmét s ellen-szerpvet kelt. A testi szervezetet sem a túlnagy mennyiségű, hanem a jól földolgozott táplálék erősíti. A katekizmusból közép- és felső-fokon 4—5 kérdés óránként elég s a magyarázat se legyen szét-folyó és túlerjedelmes.

A püspöki tanterv a függelékben részletes tanítási tervet is nyújt, melyet azonban észszerűen kell a helyi viszonyokhoz alkalmazni. A hitelemző földadata, hogy saját iskolájának helyi viszonyait mérlegelje s a püspöki részletes tantervhez lehetőleg alkalmazkodva, helyi tanítástervet készítsen. Ennek megszerkesztésénél tekintetbe veszi: 1. az iskola jellegét. Katholikus iskoláknál kétszeres óraszám mellett nagyobb anyagot végezhet. 2. A tantermek számát. 3. Az

iskolai év terjedelmét. 4. Az iskolalátogatás módját s növendékeinek szellemi képzettségét. Kiszámítva azután az évi hittanórák számát, beoszthatja előre az évenként végzendő anyagot. A helyi tanításterv egyházhatósági jóváhagyás után érvényes.¹

23. Az órarend. Az anyag sikeres földolgozásához hozzájárul még az órarend célszerű megállapítása. A hittanórákat a hitelemző, amennyire csak lehet, délelőttre tegye és pedig olyankorra, amikor a gyermekek előzőleg nem foglalkoztak valami fárasztó tárggyal, tehát főleg az első órákra. Kis gyermekeknél jobb félórás tanításokat tartani, mert a tapasztalat bizonyosága szerint hamar kimerülnek.

24. Óraterv. Nem kis nehézséggel jár az *osztatlan* iskolákban az órának tervszerű beosztása és fölhasználása. Ilyenkor két eshetőség előtt áll a hitelemző. Vagy 2, esetleg 3 csoportra osztja a gyermekeket (I—II. osztály, III—IV. o., V—VI. o.) s minden csoporttal külön foglalkozik. Ez esetben azonban kevés ideje marad a kifejtésre, mert a mult órai anyag kikérdezése, a csendes foglalkozások kijelölése s utólagos felülvizsgálása az órának jó részét elfoglalja. Vagy pedig egy és ugyanazon anyagot fejti ki az egész iskolának, ez esetben azonban az I. és II. osztály tanulói alig képesek követni a tanítást és kevés lelki haszonnal vannak jelen.

Mindkét eljárásnak tehát megvan a hátránya. Melyik eljárást válassza a hitelemző, elsősorban az egyes osztályok létszámától függ. Ha az iskola zömét III—VI. osztályos tanulók alkotják, ajánlatos ezekre lenni tekintettel, egyszerre tanítani valamennyi fokozatot s a kicsinyeket lehetőség szerint itt-ott belevonni az előadásba. Mire a VI. osztályt elvégzik, bőven helyrehozzák az első két év mulasztásait.

Ha azonban az első két osztály tanulói az iskola felét vagy jelentékeny hányadát teszik, lelki üdvük érdekében külön kell foglalkozni velük az óra egy részében. A tanulókat ezért 2 csoportra osztjuk, a kicsinyek (I—II. oszt.) s a nagyok (III—VI. oszt.) csoportjára. Ilyen beosztást különösen katolikus iskolákban tehetünk, hol több idő áll rendelkezésünkre.

¹ Helyi tanítástervet adott ki a székesfővárosi Hitoktatási Felügyelőség 1909. május 3.

Annak a csoportnak aztán, mellyel közvetlenül nem foglalkozunk, ha más terembe vagy haza nem küldhetjük, csendes foglalkozást kell adnunk. Ezt a foglalkozást pedig a hittan köréből vegyük s ne adjunk föl pl. számolást vagy nyelvtani gyakorlatokat, mert amúgy is kevés ideig foglalkozik egy-egy csoport a hittan anyagával.

Kezdőknél, mivel se írni, se olvasni nem tudnak, a palatáblára vagy rajztömbre rajzoltatunk egyszerűbb dolgokat vagy emlékezetből, vagy miután főbb vonásokban a táblára rajzoltuk. Pl. A bibliából: Ábel oltárát, Noé bárkáját, a babiloni tornyot, a Sinai-hegyet stb.; az újszövetségből: jászolyt, a betlehem-i istállót, karácsonyfát, keresztet, a Kálvária-hegyet három kereszttel, a szenvedési eszközöket stb. A templomot kívülről s benne az egyes tárgyakat. Az ilyen foglalkoztatás előnye, hogy *a)* a gyermekek figyelme le van kötve s nem zavarják meg az előadást, *b)* a megfelelő képzetek a rajzolással mélyebben vésődnek lelkükbe. A rajz kivitele — megfelelő jóakaratot föltételezve — másodrendű. Rajzolásal különben csak a legkisebb gyermekeket foglalkoztatjuk, a nagyobbaknál ez időpazarlás volna, mert a rajzolt dolgokat rég kell ismerniök.

Közép- és felső fokon ismétlést adhatunk vagy beemlézendő anyagot. Elolvastathatunk egyes részeket is a bibliából és olvasókönyvből, amely részek a tárgyalandó anyaggal összefüggésben vannak. (A kath. iskolák olvasókönyveiben nagyon sok könnyen értékesíthető vallásos és jellemképző anyag van.) Vagy önálló dolgozatokat is adhatunk föl, pl. az egyházi év jellege szerint leírathatunk emlékezetből egyes régebben tanult történeteket, Adventben: a világ teremtése, a bünbeesés; karácsonykor: Jézus születése stb. Vagy ilyen tételeket: Hogyan hangzik az 1., 3., 7., 9., 12. ágazat? (A számokat a táblára.) Milyen bünök fordulnak elő az 1., 2., 4., 8-ik parancsolatnál? (Hogy ekként gyakorolják magukat a gyónási készülékben.) Mit tudtok a három hegyről? (Sinai-, Olajfák-hegye, Kálvária.) Melyek Szűz Mária ünnepei? A háromféle szent olvasó titkai s más effélet. Nagyobbaknak: Éva és Szűz Mária, Ádám és Krisztus (párhuzam). Mire gondoljunk a kis Jézus jászolánál? (Ki ő? hol született? miért lett ember? miért ily szegényen? mivel tartozunk neki? stb.) A keresztfá tövében. Mivel vigasztalhatnánk meg a fájdalmas Szűzanyát? A keresztség s a bünbálat szentségének hatásai. Tökéletes és tökéletlen bánat.

Milyen szentségeknél fordul elő olajjal való kenés s mit jelent az? Írjatok fel a bibliai történetből példákat, amelyek azt mutatják, hogy Isten igazságos. Mit jegyeztetek meg az utolsó vasárnapi szentbeszédből? stb.

A föladott részleteket a hitoktatónak természetesen felül kell vizsgálni. Itt-ott a közvetlen magyarázatot is szakítsa félbe, hogy utána nézzen pár percre a csendben dolgozó csoportnak.

Néha a figyelmet is föladhathatjuk csendes foglalkozással, ha valamely részletkérdésben tájékozatlanok, hogy így az alsóbb fokúaknak tartott magyarázat által értsék meg a szükségeseket. Végül néha valamennyien is figyelhetnek egyszerre a tanításra, ha valami alapvető igazságot, pl. mennyország, bűn, pokol, tisztaság stb. kimerítően, alaposan, szemléltetően tárgyalunk, vagy ha valamely nagy ünnep előestéjén annak megülésére készítjük elő a gyermekeket.

II. fejezet: A tanítás módjáról.

25. A tanítás módjáról általánosságban. 1. A tanulás pszichikai lefolyásának elemzése azt mutatja, hogy bizonyos ismereteket a gyermek nem egyszerre, hanem fokozatosan sajátít el. Rendszerint három főállomást szoktak megkülönböztetni azon az úton, mely valamely új ismeret birtokába vezet, ezek:

a) az előterjesztés, b) a megértetés, c) az alkalmazás.

Az *előterjesztés* fokán a hitelemző az új tárgyat vagy annak képét állítja a gyermekek érzékei elé, *szemléltet*. Mivel pedig a külső szemléltetés a vallástanban aránylag ritkán lehetséges, helyettesíti azt belső vagy fogalmi szemléltetéssel, elbeszélések, példák, hasonlatok által. Ez utóbbi mód a legközönségesebb és leggyakrabban használatos a hitelemzésnél, amikor valamely fogalmat először akarunk a gyermekekkel megismertetni.

A *megértetés* fokán a hitelemző kiemeli és összefoglalja az elbeszélésben (szemléletben) rejlő jegyeit az új fogalomnak s az egyedi fogalmat általánosítva, megnevezi a tankönyv szavaival. Miután ekként a tárgymagyarázatot megadta, egyes esetekben még szómagyarázattal is bővítheti tanítását, amikor a tankönyv szavait értelmezi.

Ezt a második fokozatot «kifejtés»-nek is nevezik, mert az új általános fogalmat az egyes esetekből való következtetés, kifejtés által nyerjük. (Az általános fogalomból az egyes esetre való következtetés (kifejtés) csak ritkán és fejletteknél alkalmazható.)

Pl. Hogy e fogalmat «Isten *szent*», a kicsinyekkel megértessük, elbeszéljük főbb vonásokban az ifjúsági védőszentnek, Szaniszlónak gyermekkori életét. Elmondjuk, mint szerette a jó Istent, szívesen imádkozott, milyen tisztaérzetű volt, engedelmes, szeretetteljes... Ha társai valami rosszat tettek, fájt neki s elment tőlük. Ha az asztalnál valami illetlen tréfát hallott, rosszul lett s nem tudott tovább enni. Szóval: Szaniszló egészen *szent* gyermek volt, csak azt szerette, ami a jó s utálta a rosszat. (Eddig az 1. fokozat.) A 2. fokozaton megkérdezzük, hogyan viselkedett Szaniszló, milyen jót tett, tett-e rosszat? Hogyan nevezzük őt azért? (Szent.) Még sokkal inkább *szent* az Isten, csak a jót szereti, a rosszat meg utálja. «Szereti» (szómagyarázat), az tetszik neki, ami jó, azt akarja, csak annak örül; «utálja», bántja őt, fáj neki, nem akarja azt, ami rossz. Isten *szent*, szentebb mint Szaniszló, vagy bármely másik *szent*, még az angyaloknál is szentebb, «végtelenül» *szent*.

Megjegyzendő, hogy a tárgy teljes megértéséhez nemcsak az szükséges, hogy tudjuk, *mi* az (annak lényegét), hanem azt is, hogy *miért* van így (annak okait). Azért a megértéshez hozzátartozik a *bizonyítás* is.

Az *alkalmazás* célja az igazságot az életbe is átvinni, ennek pedig első föltétele, hogy az szellemi tulajdona legyen a gyermeknek. Ezt eszközli az *emlékezetbevités* és ismétlés. Ezenkívül azonban a hitelemző tisztje, hogy egyes eshetőségekre rámutasson a való életben, melyeknél az előadott igazságnak érvényesülnie kell s amennyiben lehetséges, azt egyes esetekben azonnal is gyakorlatilag érvényesítse, pl. a bánat, az imádság fogalmának megértése után fölkeltheti a gyermekekkel a bánatot, elvezetheti a templomba imádkozni stb. Ez a szorosan vett alkalmazás.

2. A tananyag megfelelő földolgozásához a tanulás lélektani lefolyásának tekintetbevétele még nem elég, magát a *tanítás tárgyát* is észszerűen, a logikai törvényeknek megfelelően kell kezelnünk. A tárgyat tehát egyes elemeire kell bontanunk s aztán ismét egyesíteni, hogy ekként a tanuló észrevegye az összefüggést s megértse, miről van szó. Ezt a részekre bontást és összetevést a görög szinthézis és analízis szóval szokták jelölni.

Szinthézis (össze- vagy hozzátenni, a görög szünthitenai igéből) az az eljárás, mikor a konkrét esetből haladok az elvonthoz, a külső megjelenésből a lényeghez, egyes esetből az általános igazsághoz, okozatból az okhoz. (Ezt a vissza- vagy fölfelé haladó okoskodást indukciónak is nevezik.)

Analízis pedig (a görögből analüein = szétbontani, kifejteni),

ha a lényegből haladok lefelé a külső megjelenéshez, az általánosról a különösre, okból a hatásra, a törvényből az egyes esetekre (= dedukció).

Mindenütt, ahol fogalmak megértetéséről van szó, e két eljárás egyikét kell alkalmazni, azért a tanítás módszere vagy tanmenet elnevezéssel gyakran az analitikus vagy szinthetikus eljárást értik.

Pl. Ki vétkezik rágalmazással? Rágalmazással az vétkezik, aki felebarátjára ráfog valamely bűnt, vagy nagyítja hibáját.

Hitelemző: A katekizmus ezen feleletéből látjátok, hogy a rágalmazást kétféleképpen lehet elkövetni, először, ha olyan hibát fogunk másra, melyet az el sem követett, és másodszor, ha egy hibát, melyet igazán elkövetett, nagyítva mondunk el. «Ráfogni» annyit tesz, állítani róla, hogy azt valóban elkövette. Pl. valaki azt állítja társáról, hogy az lopott, pedig nem igaz. Nagyít, pl. ha a másik egy krajcárt lopott s valaki azt híreszteli róla, hogy egy koronát vett el.

Ez analitikus eljárás.

Szinthézisnél a katekizmus eleinte nem jön tekintetbe. A hitelemző elbeszéli, hogy egy gyermek lopott egy krajcárt. Társa most elmondja másoknak, hogy egy koronát lopott és átkozódott is hozzá. Aki így beszél, kétszeresen hazudott. Az első hazugságban volt valami kis igazság is, az illető gyermek csakugyan lopott, de nem olyan sokat. Nagyította a hibát. Ezt úgy hívjuk: rágalmazás. A másik hazugságban semmi igaz nem volt, a gyermek nem átkozódott, társa ezt a bűnt tisztán csak ráfogta. Ez is rágalmazás. Rágalmazással tehát az vétkezik stb. Ez szinthetikus eljárás.

Az analízis és szinthézis szavakat egyes újabb szerzők, ragaszkodva az eredeti bölcseleti jelentéshez, megfordított értelemben is használják a pedagógiában, úgy hogy analízis = haladás a konkrét esethől visszafelé a lényeghez; szinthézis = az általános igazságból az egyes esetekhez. Így Willmann (Didaktik III. Aufl. II. 263.) és követői. Azt az eljárást pedig, mely a katekizmus szövegéből kiindulva igyekszik annak értelmét megvilágítani, újabban *magyarázó* analízisnek (erklärende Analyse, vagy erklärende Methode) nevezik, azt pedig, mely konkrét esetekből kiindulva jut el a katekizmus meghatározásához: *kifejtő* analízisnek (entwickelnde Analyse, vagy darstellende Methode) hívják. Ez utóbbi a jelesebb külföldi szakfolyóiratok, pl. a müncheni «Katech. Blätter» s a bécsi «Christl. pädag. Blätter» most elfogadott terminológiája. Kifejtő analízis tehát ugyanaz, amit a régi, elfogadottabb szólásmód szinthézisnek nevez, magyarázó analízis pedig egyértelmű azzal, amit egyszerűen analízisnek mondanak.

3. Az anyag elsajátítására még befolyással van a közlés módja is, melyet «tanalak» szóval szoktak jelölni. A hitelemzőnek tudnia

kell, mikor használjon előadó, mikor kérdő tanalakat. Végül a nyelvezetre nézve is, mely az egész tanítást hordozza, tekintetbe veendő néhány észrevétel.

A következőkben tehát szó lesz:

1. A hitelemzési fokozatokról. Ezek: *a)* a szemléltetés; *b)* megértetés; *c)* bizonyítás; *d)* az emlékeztetbevésés és alkalmazás.

2. A tanmenetről.

3. A tanalakról.

4. A nyelvezetről.

26. A szemléltetés. *Szemléltetni* annyit jelent, mint alkalmat nyújtani érzéki benyomások fölvételére. A szemléletek alapján jut a lélek az új képzetekhez s ezekből alakítja a fogalmakat.

A szemléltetés *eszközei* *a)* a tárgyak bemutatása, *b)* a tárgyaknak bemutatása képeken, *c)* az iskolai táblára vetett vázlatok.

a) A *tárgyak bemutatásával* közvetlenül szemléltetni a hitelemzőnek nincs sokszor alkalma. Megmutathatja felsőbb osztályban a szentírást, annak beosztását, egyes könyveit és fölolvastathat belőle egyes részleteket. A rózsafüzérről, feszületről, az imádságos könyv használatáról is közvetlen szemlélet útján adhat tanítást. Keresztvetés, az imádkozás módja, szertartások pl. az első szent áldozásnál stb. is közvetlen megmutatás által gyakorolhatók be. A szertartástani részleteknél általában többször alkalmazható a közvetlen szemléltetés. Elvezethetjük a gyermekeket a templomba s a helyszínén mutathatjuk meg annak berendezését. A sekrestyében az egyházi ruhákat és szent edényeket is közvetlenül szemléltethetjük, noha egyesek ez utóbbiakat inkább hű ábrázolásban mutatják be, nehogy a gyengéd gyermeki lélek megbotránkozzék a szent tárgyak közönséges használatán. Könnyebben is hozzájuthat sok hitelemző megfelelő képekhez, mint magukhoz a szent edényekhez és ruhákhoz.

b) Szemléltető *képeket* főleg a bibliai történetek előadásánál és szertartástani részleteknél használunk.

A képek használata a bibliánál könnyíti a megértetést, elősegíti az emlékeztetbevésést s mivel rajtuk az előadott eseménynek legkiemelkedőbb mozzanata van megrögzítve, fokozzák a hatást. Azonfelül a gyermekek érdeklődését és örömét is a tanításnál növelik.

Iskolai használatra azonban csak olyan képeket alkalmazzunk, amelyek az eseményt vagy tárgyat hiven ábrázolják s melyek az erkölcsi vagy pedagógiai követelményeknek megfelelnek: tehát nincs rajtuk semmi, ami a gyermekek ártatlan lelkét megbotránkoztatná s elég nagyok és világosak, nem ábrázolnak túlsok személyt. Színes képeknek előnyt adunk, kivált az alsó fokozatokon.

Leginkább használatos képgyűjtemény a Heinemanntól származó *Herder*-féle képek (a Szent-István-Társulatnál magyar szöveggel), 12 kép az ó-, 28 az újszövetségből. Nagyság 50 + 40 cm. Szépek *Kronberg* svéd professzor képei 10 lap á 2-80 márka, a *Schnorr* és *Carolfeld*-féle képek (kiadó: Wigand Georg, Leipzig), 30 lap á 1-68 K, *Hoffmann-Lohmeyer*-félék 15 lap á 1-90 K, egészen eredeti, keleties felfogású *Morgan* angol festőtől 33 lap á 3 K, a *düsseldorfi* képek *Commans* festő rajzai után, 15 lap az újszövetségből á 2 márka. A szertartástanhoz jól fölhasználható a *Swoboda* tanár: «Liturgische Wandtafeln»-jei.

A bibliai képek *használatára nézve* a következők veendőek figyelembe: 1. Hiba volna a képet az esemény első elbeszélése előtt vagy közben bemutatni. A gyermekek a képet nem értenék, figyelmük pedig megoszlanék a kép s a hitelemző előadása közt. 2. Használható néha a kép az elbeszélés után közvetlenül s hozzáfűzhető a magyarázat és megbeszélés, pl. «Jézus a háborgó tengeren» című képnél a csoda elmondása után azonnal megmutathatjuk a képet s annak alapján átvesszük a történetet újra, utalva a tengerre, a keletkező viharra, a tanítványok kétségbeesésére, Jézus segítségére. 3. Többnyire azonban a képeket a magyarázat befejeztével mutatjuk meg, amikor elősegítik a megértést, fokozzák az elmondottak hatását s az ismételt elmondás útján segítik az emlékezetbevésést.

Amikor a képet fölmutatjuk, pár pillanatig csendben szemlél-tetjük a gyermekekkel, aztán elmondatjuk velük, mit látnak a képen, végül a tanító veszi át a beszédet s kérdezéssel meg előadással a kép nyomán nemcsak a történetet veszi át, hanem a kép egyes részleteinek elemzésével pontosabb ismereteket nyújt a történet helyéről, körülményeiről, pl. megmutatja a Nilus folyót, a piramisokat, a különleges növényeket (pálma), ruházatot, állatokat (teve, öszvér), szereket, pl. jogar, templomi eszközök stb., továbbá az arckifejezések, mozdulatok által a szereplő személyek jellemét is festi. A képet egy ideig aztán kifüggesztve hagyhatjuk, de ne soká, hogy közömbössé legyen.

A szertartási képeket mindjárt az előadás kezdetén megmutatjuk s ahhoz kapcsoljuk a magyarázatot.

c) Az iskolai táblára is *rajzolhatunk* krétával egyes vázlatokat, pl. Palesztina térképét, az oltár részeit, esetleg jászolyt, kelyhet stb. Egyesek az előadott tanítást is valamikép megérzékitik a táblán, pl. az egyházi évet, a tízparancsot, a szentmise egyes részeit különféle vonalakkal.¹ Gyakorlati haszna azonban ennek kevés. Gyakrabban használjuk a krétát arra, hogy vele idegen hangzású neveket (Nabukodonozor, Melkizedek stb.), továbbá a fogalommagyarázatnál előforduló egyes jelentősebb szavakat a táblára írjunk, így könnyebben megmarad az emlékezetben.

A külső szemléltetés azonban a hitoktatásnál a legtöbbször nem lehetséges. Annál többször kell a hitelemzőnek igénybe vennie a *belső* vagy *fogalmi szemléltetést*. Úgy kell előadnia tehát a tárgyat vagy igazságot, hogy ha érzékeikkel nem is, de képzeletükkel lássák a gyermekek. Szemléltető az előadás akkor, ha a dolgot a mondottak alapján olyan világosan és könnyen tudják elképzelni a gyermekek, mintha az szemük előtt volna.

A belső szemléltetés *eszközei* a) az elbeszélések, b) a példák, c) a hasonlatok.

a) Az *elbeszélés* valamely történeti esemény elmondása, melyben a tanítás tárgyát képező hit- és erkölcstani igazság kifejezésre jut.

Pl. Elmondhatom Ádám és Éva bukását, hogy kifejtsem, mi a bűn. A vízőzön történetét, hogy levonjam belőle a fogalmat: Isten igazságos; Judás történetét, hogy feltüntessem a kapzsiságot, vagy a méltatlan áldozás következményeit stb.

Az elbeszélés, melyet szemléltetés céljából fölhozunk, egyszerű, rövid és ismert legyen s benne az új fogalom jegyei könnyen föltalálhatók legyenek. Egyszerűnek kell lenni az elbeszélésnek, mert a mellékes körülmények bármily érdekfeszítők lennének is, elterelik a figyelmet a fődologtól; ismertnek, mert a rendelkezésre álló idő rövideje mellett könnyebben vonható le belőle a tanítás tulajdonképeni tárgyát képező igazság. Nem szükséges a fogalom szemléltetésére több elbeszélést mondani, elég egy is, ha találó. Az elbeszélés tárgyát elsősorban a szentírásból, aztán a szentek élettörténetéből, végül az egyház- és világtörténelemből vesszük. (Alkalmas történetekre utalnak rendszerint a katekizmus jegyzetei.)

¹ Spirago, Methodik, 121. l.

b) *Példával* szemléltetünk, ha valamely esetet hozunk föl az életből, melynél az új fogalom érvényesül.

Példa az eskü fogalmára. Pál kölcsönzött Jánosnak 500 koronát. Ez megígérte, hogy félév múlva pontosan visszafizeti a kölcsönt. Pál annyira megbízott barátjában, hogy írást se kért a kölcsönzött összegről. A ravasz János azonban félév múlva nemcsak nem fizetett, de letagadta a kölcsönzött összeget. Az ügy bíró elé került. A bíró fölhívta Pált, bizonyítsa be, hogy tényleg adott barátjának 500 koronát. Hogyan bizonyíttson ez? Senki nem látta, amikor odaadta a pénzt Jánosnak. Tanút nem talál. De valaki talán mégis látta? Kicsoda? Ha Istent hívja tanúnak, akkor esküszik. Mit tesz esküdni?

A példa legyen találó, könnyen érthető. Ha a fogalom megértetésére s nem az akarat megindítására hozzuk föl, lehet költött is.

c) A példánál a tárgy körébe vágó esetet hozunk föl, *hasonlat-nál* pedig valami eltérő dolgot, mely azonban az új fogalommal vagy tárggyal bizonyos fokig megegyezik. A kettő közt levő megegyezés folytán jutnak aztán a gyermekek az új anyag ismeretére. Hasonlatot vehetünk a természetből s az életből, de a hasonlat tárgya mindig könnyen érthető, a gyermekek előtt ismert, találó s a tárgy szentségéhez illő legyen.

A Szentháromság titkát pl. megvilágítja némileg a hasonlat a napról, annak fényéről és melegéről; a megszentelő és segítő kegyelem viszonyát a hasonlat a vadonc fárólól, melyet, hogy jó gyümölcsöt hozzon, be kell oltani, miáltal a fa természete megneemesül; de hogy valamely évben a fa tényleg teremjen, naponként rászorul a napfényre, harmatra, melegre stb.

A hasonlat, ha elbeszélés alakjába öltözik, *példabeszéddé* lesz. Ilyeneket gyakran használt az Üdvözítő érzékfölötti fogalmak megértetésére, valamint *ellentéteket* is, pl. a dúsgazdag s a szegény Lázár, a farizeus és vámos. Az ellentétet a hitelemző is sikerrel használhatja többször, ha a vétkekkel szemben álló erényeket ecseteli; pl. hogy megértesse a gyermekekkel, miben áll a szemérmertlenség bűne, elmondja, hogyan viselkedik egy szemérmes gyermek reggel, ha fölkel, este, mikor lefekszik; ha rosszat hall, lát stb. Egyik módja a szemléltetésnek az ószövetségi *előképekre* való hivatkozás is. Az előkép (typus) ószövetségi személy vagy dolog, mely Jézus Krisztusra s az újszövetség titkaira vonatkozik. Ilyen pl. Ádám, Ábel, Izsák, Melkizedek stb., vagy a husvéti bárány, manna.

A fogalmi szemléltetés módjait a hitelemzőnek állandóan igénybe kell vennie s tanításának sikere nagyrészt ezen fordul meg. Főleg a katekizmus tanításánál a gyakori szemléltetés föltétlenül szükséges. Nélküle a katekizmus mélyértelmű tartalma a gyermek

előtt töretlen dió marad, üres szavakat tanul, melyeket maga képtelen tartalommal megtölteni.

27. A megértetés. A hitelemzőnek a hit- és erkölcsi igazságok előadásánál a főgondot a *megértetésre* kell fordítania.

A gyermeki lélek még fejletlen, gondolkodási képessége csekély. Könnyen elfogad valamit igaznak, de nehezen látja be, miről is van szó tulajdonképpen, mi az előadott igazság lényege. Azért, míg az érettebbeknél a bizonyításra, alsó- és középfokon elsősorban a megértetésre kell ügyelnie a hitelemzőnek, ha eredményt akar elérni.

A megértetés szabályai a következők:

1. A hitelemző szigorúan *ragaszkodjék az előírt katekizmusi szöveghez* s azon legyen, hogy a gyermekek azt jól megértsék. Ne tartson tehát a katekizmusban megjelölt anyagról önálló előadást, magyarázat és kátészöveg ne legyen két különböző, egymással párhuzamosan futó dolog, hanem az egész előadás odairányuljon, hogy a gyermekek a tankönyv szövegét jól megértsék.

2. A megértetést *tárgy- és szómagyarázattal* eszközöljük. Tárgymagyarázattal a tant, szómagyarázattal annak szövegezését értetjük meg. Szómagyarázatot úgy adunk, hogy a gyermek előtt ismeretlen szót ismerttel fölcseréljük vagy körülírjuk. (Pl. Krisztus, annyi mint fölkent; Péter = szikla; inaszakadt = köszvényes, nem tudott járni.)

Sokkal jelentősebb azonban a *tárgymagyarázat*. A hittan anyagában nemcsak egyes fogalmak, hanem (különösen a katekizmusban) meghatározások, ítéletek és következtetések fordulnak elő. Mivel azonban az ítélet is fogalmakból épül fel, a hitelemző elsősorban az egyes fogalmakat érteti meg, aztán köti össze azokat. Legjobban megértik a gyermekek a fogalmakat *szemléltetés útján*, azért a tárgymagyarázatot rendszeren nem elvont alakban, hanem valami konkrét vonás segítségével adjuk.

Ha a fogalom maga is konkrét, érzéki dologra vonatkozik, alkalmazzunk külső szemléltetést, ha erre nincs módunk, hasonlatot vagy leírást. Pl. a bárkát egy faházhoz vagy nagy ládához hasonlíthatom; leírással megismertetem a paradicsomot, a vízőzönt, Kánaán földjét stb. Ha pedig a fogalom elvont, pl. hazugság, eskü stb., belső szemléltetéssel magyarázzuk meg elbeszélés, példa, hasonlat, ellentét által.

Nem szabad azonban elfelednünk, hogy a gyermek a III—IV. osztályban már sokféle képzzettel és fogalommal rendelkezik, ha azt pontosan meghatározni nem is tudja. Jól tudhatja pl. mit tesz imádkozni és imádkozik is buzgón, ha nem is tudja az imádság fogalmát meghatározni. Azért nem egyszer adhatunk magyarázatot könnyebb meghatározásokkal. (Pl. Goliát páncélja vaskarikákból összefűzött kabát volt, mely testét védte; a törvénytudó tekintélyes zsidó férfiú volt, ki a zsidó törvényt és szentírást tanította.) Teljes meghatározás helyett elég néha a legközelebbi nemi fogalmat említeni, pl. Jordán **egy** folyó, szeráf **egy** angyal, fáraó király, Názáret városka; máskor a fogalom tartalmából említünk valamit, pl. alázatos, aki beismeri hibáját; pásztor, aki a bárányokat legelteti; vagy a fogalom köréből néhány egyedet, pl. a föld gyümölcse = buza, rozs, répa; köznapi munka = mosni, szántani.

Ha valamely fogalom tanításunkban inkább másodrendű szerepet foglal el, elég, ha annak ily módon valami tartalmat adunk. Pl. A katekizmus 1. kérdése említi a mennyországot, a 2. kérdés a hitet és kegyelemeszközöket, a 4. kérdés az anyaszentegyházat, egyikről se adunk e helyen teljes magyarázatot, csak némi tájékoztatást, pl. anyaszentegyház = pápa és püspökök.

A magyarázatnál általában miudig valamely a gyermek előtt ismert dologra utalunk s ezáltal vezetjük őt az ismeretlen felfogására. Megérteni ugyanis annyit jelent, mint látni az összefüggést meglevő képzeink s az új anyag között. (A lélektan ezt appercepciónak nevezi.)

3. A magyarázat ne legyen se túlrövid, se túlterjedelmes. Ne tegyük a magyarázatot nehézkessé többféle példa, vagy hosszabb s a gyermekek előtt ismeretlen elbeszélések elmondásával. Ez annyit jelent, mint az eszközt célá változtatni át, a hitelemző tanításából elvész a világosság, nem jut el a tulajdonképeni tárgyhöz, vagy csak akkor, mikor a gyermekek már kifáradtak s megzavarodtak.

A helyes középút megtalálására segít a magyarázatnál *a)* annak megfontolása, hogy az egyszerű hívő érülethez nem szükséges mindannak közlése, amit egy képzett hitelemző e tárgyról tud; *b)* a folytonos figyelés a gyermekek lelki részvételére a tanításban. Ahol a figyelmetlenség és kimerülés jelei mutatkoznak, ott rövidsége törekszünk, hogy valamelyes eredményt elérhessünk. Nagyobb gyermekeknek már kimerítőbb fejtegetéseket tarthatunk. *c)* A tanak fontossága a keresztény élet szempontjából is befolyással van

arra, hogy hosszabb vagy rövidebb időt szentelünk annak megértetésére. Alapvető tanítások többszörös és részletesebb magyarázatot igényelnek.

Ilyen alapvető tanítások *a)* a hitigazságok közül: a kinyilatkoztatás s a hit fogalma, Isten tulajdonságai, a világ teremtéséről és kormányzásáról szóló tanok; az eredeti bűn, a megváltás s az egyházzal szóló tételek. *b)* Az erkölcstanból: általánosságban: a test alárendelése a lélek törvénye alá s a lélek alávetése Isten törvényének; részletesen pedig: istenfélelem, őszinte vallásosság (1—3. par.), engedelmesség Istenért (4. par.), szelidség, tevékeny felebaráti szeretet, apostolkodás (5. par.), lelki tisztaság, fegyelmezettség (6. par.), munkásság, takarékoság (7. par.), igazságszeretet, őszinteség, hűség (8. parancs). *c)* Az egyházas, vallásos életet illetőleg: vonzódás a gyakori és mindennapi szentáldozáshoz, buzgóság a szentmise és szentbeszéd hallgatásában, készség az imádságra, gyakorlottság a hit, remény, szeretet és tökéletes bánat felindításában.

28. A bizonyítás. A megértetés által a gyermekek fölsmerték a vallási igazságnak értelmét. A hitelemző tisztje odahatni, hogy a vallási igazságot el is ismerjék s annak igazságáról erősen meg legyenek győződve. Ez a meggyőződés az igazság *okainak* föltárása által jön létre, azért kell a magyarázatot kiegészíteni a bizonyítással. Miután a magyarázat folytán megtudták a gyermekek, mit jelent az előadott tétel, a bizonyításnál megértik, miért kell azt igaznak elfogadnunk.

A bizonyításnál a következő szempontok irányadók:

1. A hitelemző gondolja meg, hogy a romlatlan gyermeki lélek hívó, tele bizalommal s a kételyt nem ismeri. A keresztségi kegyelem virága és gyümölcse: az Istenben való hit még érintetlen és sértetlen benne s szinte észrevétlenül fejlődik nála a «beöntött» erény öntudatos hitté. Ezt az egyszerű érzületet erősítse a tanítás, kiemelve többször, hogy az egyes igazságok és erkölcsi kötelmek Istentől származnak, kinek föltétlen alávetéssel tartozunk. Mennél inkább sikerül a gyermekekben az alázatos érzületet, a «lelki szegénységet» megőriznünk, annál szilárdabb lesz bennük a vallásos meggyőződés.

A tanítás alsóbb fokozatain tehát teljesen elég bizonyíték a *hitelemzőnek személye*, kiben a gyermekek Isten követét szemlélik.

Az ő példája és meggyőződése elég kezesség a gyermeknek az igazság valódiságáért. Kiegészíti ezt a bizonyítékot még a *katekizmus tekintélye* is, mely által a tanító egyház szól a gyermekekhez. De a fejlettebb gyermekeket már erősebb bizonyítékokkal is meg kell ismertetnünk, ha nem is jelen igényeik kielégítésére, de azért, hogy megelőzzük a kételyeket és támadásokat, melyeknek vallásos meggyőződésük a jövőben ki lehet téve.

2. A hitelemzőnek azonban az elemi iskolai tanítás felső fokain sem kell minden egyes előadott tételt bizonyítani, hanem elsősorban amaz *alapigazságokat*, melyeken a kath. ember hite alapszik, ezek főleg Jézus istensége s az egyház tanítói hivatalának csalatkozhatatlansága. Ezekből önként következik minden más tétel igazsága.

Általában a bizonyítást *megfelelő tapintattal* s a gyermeki lélek ismeretével kell végezni. A gyermekek legnagyobb része előtt a vallási tételek olyan biztos és minden kétségen felül álló igazságok, hogy az aggályos bizonyítgatás csak kételyeket ébresztene bennük, amennyiben észreveszik általa, hogy itt ellenvetések is lehetségesek. Megeshetnék, hogy ilyenkor nem is a fölhozott érvekre ügyelnének, hanem magára a bizonyítás tényére s az eredmény nem meggyőződés, hanem az a gondolat lenne: «Miért is bizonyította ezt?» Azért a bizonyítást szinte észrevétlenül végezzük s többnyire e szavakkal vezetjük be: «Honnan is tudjuk azt, hogy ez így van?»

3. A bizonyítékok *forrását* az isteni kinyilatkoztatás képezi, tehát a szentírás, a szent hagyományok s ezekkel egészen egyenrangú, sőt bizonyos módon megelőzi ezeket a tanító egyház határozata, mint amelyet Krisztus az ő tanításának *csalhatatlan* örököjévé rendelt.

A tanító egyház fölfogása a hitvallásokban, zsinati határozatokban, pápai döntvényekben s az egyház szertartásaiban nyilvánul meg. Szó szerint idézni-efféle határozatokat nem szoktunk az elemi iskolában, elég hivatkozni alkalomadtán arra, hogy az anyaszentegyház is így határozott a niceai, tridentí stb. zsinatokon.

Ellenben a szentírásból vett érveket, melyekre a katekizmus is nem egy helyen utal, szó szerint idézzük, pl. a hit szükségességére: «Hit nélkül lehetetlen Isten előtt kedvesnek lenni», a lélek halhatatlanságára: «Ne féljete azoktól, kik a testet megölik, de a lelket meg nem ölhetik»; a megváltásra: «Úgy szerette Isten a

világot, hogy egyszülött Fiát adá» stb. Bizonyítékul vehetők még egyes tények is a szentírásból, pl. az angyalok léte kitünik Tóbiás, a karácsonyj stb. történetéből; Krisztus istensége — csodáiból; a Szentháromság titkát látjuk Jézus megkereszteltetéséből.

4. Érettebb gyermekeknél fölemlíthetjük a főbb *észbeli bizonyítékokat* is, hogy ekként fölvertezzük a gyermekeket a hitetlenség támadásai, gúnyolódásai s az eretnekek tévedéseivel szemben. Az észbeli érvek azonban a kath. hitoktatásban csak mint segéd-eszközök szerepelnek, melyekkel a hitigazság elfogadásának útját egyengetjük, a fő és egyetlen valódi érve a hitnek a kinyilatkoztató Isten tekintélye. Az észérvekkel inkább azt mutatjuk ki, hogy ez vagy az a hittitok, pl. Szentháromság, Oltáriszentség, a pokol örökkévalósága stb. épen nem ellenkezik a józan gondolkodással. Ilyen esetekben különösen azt hangsúlyozza a hitoktató, hogy milyen korlátoltak a teremtett dolgokra vonatkozó ismereteink is, annál kevésbbé csodálhatjuk, ha nem értjük föl eszünkkel az isteni titkokat.

A cáfolást, mellyel a szemben álló tévedéseket oszlatja el a hitelemző, néha közvetlenül, többnyire azonban közvetve eszközli. Közvetlenül cáfol, mikor fölemlítve bizonyos ismert tévedést, pl. «a katolikusok imádják Szűz Máriát vagy a szenteket», a «gyónás a papok találmánya», kimutatja ez állítások teljes alaptalanságát. Közvetve cáfol, amikor meg sem említ esetleges tévelyeket és gúnyolódásokat, hanem világos érvekkel mutatja meg az előadott igazság tárgyilagos valóságát s röviden utal arral, mit tegyenek, ha vallástalan egyének vagy iratok részéről ellenvetésekkel találkozoznának.

Az *apologetikus* tanítás, mellyel elsősorban a kinyilatkoztatás alapjait képező észigazságokat és történeti tényeket erősítjük meg s az egyház ellen fölhozni szokott rágalmakat oszlatjuk el, bizonyos fokig már a népiskola felsőbb osztályaiba is beviendő. Főleg szükséges ez városi helyeken, vagy ahol a szociálista agitációk már megmételtyezték a nép vallásos meggyőződését. A fővárosi iskolák hitoktatási tanterve szerint az előírt anyaggal kapcsolatosan ki kell terjeszkedni a hitelemző előadásának pl. a tévelyekre az ember rendeltetése körül, a szentírás megbízhatóságára, Isten létének érveire, a darwinizmusra, a szocializmus vagyonfelosztására, a vegyes- és polgári házasságra vonatkozó tudnivalókra stb. Mindazonáltal a hitelemzőnek nem szabad azt gondolnia, hogy az effajta tévedések

világos cáfolata által már mindent elért. A vallásos meggyőződés gyökere a szívben van. Ha sikerül a gyermekeket alázatos, tiszta érületben megőriznünk, többet tettünk hitük megerősítésére, mint a legfényesebb bizonyításokkal. Igaz t. i. a mondás, hogy «az emberek nem úgy élnek, amint gondolkoznak, hanem úgy gondolkoznak, amint élnek».

Szépen mondja Foerster: «Értsük meg jól, hogy az embernek megszabadítása a szenvedélyektől, akaratának erősítése és lelkiismeretének finomodása az értelem működései számára is a legnagyobb jelentőségű. Igazán logikus gondolkozás jellemet tételez föl, mert csak jellem szabadítja meg gondolatainkat a különböző külső és belső káros befolyásoktól. Erre nézve már az ókor is tisztában volt, mikor a kezdő bölcseseknek aszketikus képzést írt elő a szabad elmébeni tevékenység biztosítására, tudta, hogy először önön alanyiségunktól kell megszabadulnunk, ha *tárgyilagosan* akarunk gondolkozni». (Schule u. Charakter 11. l.)

5. A hitelemző tehát mindig tudatában legyen annak, hogy a vallásos meggyőződéshez nemcsak amaz ismeret szükséges, hogy az előadott igazság tényleg Istentől származik, hanem szükséges még az akarat készsége is a gyermek részéről s az isteni kegyelem. Az akarat eme készségét növelhetjük, ha a gyermekeket alázatos, tiszta életre szoktatjuk, ha alkalomadtán velük együtt fölkeljük a hitet s külön imádságot is végzünk többször a Szentlélek-isten kegyelméért.

29. Az alkalmazás. A világi tantárgyaknál, pl. nyelvtan-, számtannál stb., nem elégszik meg a tanító azzal, hogy a szabályt kifejti és megmagyarázza, hanem különféle föladványok és gyakorlatok által igyekszik azt a gyermekekkel úgy elsajátíttatni, hogy amikor kifejezetten nem is gondolnak a szabályra, mégis szerinte járjanak el. Még kevésbbé szabad a hitelemzőnek azzal megelégedni, hogy a vallási igazságot előadta és megmagyarázta, hanem azon kell iparkodnia, hogy az a gyermekek magaviseletének és életének zsinórmértékévé legyen s a gyermekek aszerint igazodjanak későbbi életükben, még akkor is, mikor magát a tanítást a kézikönyv szövegezésében talán régen elfeledték. A vallási igazságnak ezt az átvitelét a vallásos érület és hitelet kialakítására az *alkalmazás* eszközli. Az alkalmazás az egész tanítási eljárásnak gyümölcse és célpontja. Megkülönböztetjük pedig:

a) az *értelmi* alkalmazást, amikor arra mutatunk rá, hogyan

kell az előadott igazságnak megfelelően *ítélni* és *gondolkozni*. Pl. ha kifejtettük a tant az isteni gondviselésről, vagy a bűnről, mint a legnagyobb és egyetlen rosszról, stb. ;

b) az *erkölcsi* alkalmazást, mellyel megmutatjuk, hogy és mint kell valamely erkölcsi tételnek megfelelően cselekedni, vagy viselkedni ;

c) az *akarat befolyásolását*, mellyel a gyermekben a készséget igyekszünk létrehozni, hogy adott esetben tényleg így járjon el. Az akarat eme készségét főleg vallásos érzelmek keltése és az indító okok hathatós kifejtése által igyekszünk létrehozni. Végül

d) *gyakoroljuk* is a megmagyarázott igazságot, amennyiben hitigazságoknál fölkeljük a hit erényét, erkölcsi igazságoknál megfelelő jó föltételt teszünk a gyermekekkel.

Az alkalmazásnak ezen mozzanatai talán nem minden egyes igazságnál érvényesülnek a maguk összességében, pl. az indító okok külön kifejtésére nincs mindig szükség, de a jelentősebb tanításoknál egyik szempontot se hagyhatjuk figyelmen kívül.

Ha Ádám és Éva bűnét elbeszéltük, a következő alkalmazást tehetjük. «A mai elbeszélésben többféle vétokról hallottatok: kíváncsiság — engedetlenség — hitetlenség és másnak bűnre csábításáról. A kíváncsiság még a legkisebb bűn, a hitetlenség a legnagyobb. Vigyázzatok ti is, hogy efféle bűnökbe ne essetek. Nem egy gyermeknek romlása a kíváncsisággal kezdődött, mindent akart tudni, látni, nem tudott elmenni az utcán egy kirakat mellett, hogy mindent meg ne bámuljon. Ne legyetek kíváncsiak mindenre, mert könnyen elveszthetitek ártatlanságtokat. Kerüljék a hitetlenség bűnét is. Mi készséggel akarjuk mindazt hinni, amit Isten mondott. Isten nem tévedhet. Amikor a Hiszekegyet imádkozzuk, mindig azt fejezzük ki, hogy mi hiszünk Istenben. Majd most is szívből elimádkozzuk mindjárt, de előbb még azt is tegyétek föl, hogy engedelmesek is akartok lenni s vigyáztok, hogy mást bűnre ne csábítsatok. Nem történt-e már meg némelyitekkel, hogy mást bűnre csábított? Gondolkozzatok csak! Milyen bűnre? Ó mennyire sülyed az ilyen gyermek, ha az ördög apostolának szegődik»...

Vagy ha az örök élet örömeiről szóltunk, ilyen alkalmazást tehetünk: «Akartok-e ti is a mennyországba jutni? Mire kell azért ügyelnetek, hogy odajussatok? Egyszer egy ifjú kérdezte Jézust: «Jó mester, mit tegyek, hogy bejussak az örök életbe?» Tudjátok-e, mit felelt Jézus? «Ha az életre be akarsz jutni, tartsd meg a parancsolatokat!» Mit kell tehát nektek is tenni, ha a mennyországba akartok jutni? Akarjátok-e ezt megtenni? Néha majd kissé nehezetekre esik egyik-másik parancs, pl. vasárnap reggel van, olyan jó lenne még az ágyban pihenni, vagy

májusban kirándulni a szabadba. Mégis el akartok-e inkább menni a szentmisére? Vagy péntek van s szeretnétek bemenni az éléskamrába, hogy egy kis húst lemessetek, mert nagyon éhesek vagytok... Meg akarjátok inkább a bűjtöt tartani? Megérdemli vajjon a mennyország, hogy ilyen áldozatot hozzunk érte? Gondoljátok csak jól meg: örökké-örökké tartó öröm... Minden áldozatot meg kell hoznunk a mennyországért s a jó Istenért, aki ennyire szeret bennünket»...

Az alkalmazásnak *egyéb szabályai* még, hogy *a)* az alkalmazás a letárgyalt igazságból természetesen következék, *b)* a jó föl-tételek lehetőleg a gyermek jelen életére vonatkozzanak, nagyobbaknál a jövőre is s hogy *c)* a fontosabb erkölcsi kötelmekre ismételten visszatérjünk, pl. a tisztaságot ne csak Isten 6. parancsolatánál szorgalmazzuk, hanem amikor szóltunk Isten mindentudásáról, Jézus megostorozásáról, a test feltámadásáról, a megszentelő kegyelemről, a szentségtörő gyónásokról stb. Hasznosabb egy fontos erkölcsi tanulságot tiszser, mint tizfélét egyszer említeni. *d)* Kisebb gyermekeknél ne tegyünk sokféle alkalmazást, mert ez zavart okoz és itt-ott tegyük hatásossá az alkalmazást a szentek életéből vagy a mindennapi életből merített s a gyermekek előtt még ismeretlen történetek és példák élénk előadásával. *f)* Az alkalmazást rendszeren a magyarázat után tesszük, amikor t. i. az az *egész* előadott anyagnak gyümölcse; ha pedig az előadott igazságnak valamely részletéből vonunk tanulságot, azt közvetlen ezen pontnak magyarázatához fűzhetjük, pl. ha a negyedik ágazatnál azt fejtegetjük, hogy Jézus halála a keresztfán igazi áldozat volt, hozzáfűzhetjük az alkalmazást, hogy ma is a legtöbb áldás és öröm azon áldozatok nyomán fakad, melyeket mi hozunk s felhozhatunk eseteket a gyermekek életéből, mikor és hogyan hozhatnak áldozatot. *g)* Végül a hitelemzésnek ugyan egész lefolyása alatt, de különösen az alkalmazás fokozatán azon kell lennünk, hogy a gyermekeknek szívét és akaratát úgy befolyásoljuk, hogy az a hit és lelkiismeret szavának teljesítését semmikép ne akadályozza. Ez pedig megfelelő *érzelmek* keltése és a helyes *indító okok* kifejtése által történik.

Vallásos érzelmek. A vallásos érzelmekre nézve elsősorban is meg kell jegyeznünk, hogy vallás és vallási érzelem nem egy dolog s hogy a vallás nem a kedély, hanem elsősorban az ész és akarat ügye, mindazonáltal a kedély is bevonható a vallás körébe s ha a gyermek lelkében a megfelelő vallásos érzelmek kifejllettek, mint

védősánc körítik benne a vallás erősségét. A vallásos érzelmenek magában nincs erkölcsi értéke, de ha az akarat hozzájárul (s ez vajmi könnyen történik) erénnyé lesz és üdvös elhatározások forrásává.

Mikor szent Pál Félix helytartónak a bekövetkező ítéletről, tisztaságról és életszentségről beszélt, ez egészen megrendült és félni kezdett. Alkalmasint meg is tért volna, ha félbe nem szakítja az apostol beszédét: «Most menj, majd alkalmas időben újra hivallak». (Ap. cs. 24. 25.)

Az érzelmek továbbá az *ítéletet* is befolyásolják. Nem annyira a belátásból erednek érzelmeink, mint inkább hajlamaink szerint ítélünk a dolgokról. Már pedig, ahogyan ítélünk valami felől, úgy cselekszünk is. Azért nagyjelentőségű, hogy a hitelemző megfelelő érzelmeket keltsen, pl. vágyakozást (az örök javak után), félelmet (a kárhozattól), bizalmat, örömet (Isten jóságánál s az isteni gondviselésnél), mély tiszteletet (Isten szentségének előadásánál), utálatot (egyes bűnökkel szemben), szeretetet (az erény, az Úr Jézus, az Oltáriszentség iránt) stb.

Eszközök az érzelmek fölkeltesére: 1. buzgó imádság a Szentlélek-Úristen kegyelméért óra előtt és alatt is, hogy a hittanóra ne csak tanulási idő legyen, hanem őszinte, természetes áhitat is megszentelje azt. Mennél inkább telve van a hitelemző szíve igaz istenfélelemmel s az imádság szellemével, annál inkább számíthat az Isten kegyelmére. 2. *Szemléltető* előadás, megkapó példák, melyek a gyermek képzeletét megragadják. 3. A hitelemző személyes meg-hatottsága, mely önkénytelenül is megnyilatkozik egy-egy fohászban, intésben, felkiáltásban, pl. «Ó, ha ezt az egyet jól meggondolnátok!» Vagy: «Csak halálos bűnt ne»... «Hogyan fáj az Úr Jézus szívének, ha egy lelket is megront valaki»... «Mint szegényülnek akkor (az ítéletnél) majd meg a gonoszok!» stb. — Ha a hitelemzőt — amint kívánatos — a gyermekek nagyrabecsülik és szeretik, akkor szemük, szájuk rajta van előadás közben s a nagy figyelem folytán egész valójukat lefoglalja annak beszéde s a megfelelő hangulatot kelti. 4. Végül az igazságban rejlő *indító okokat* kell hathatósan kifejteni.

Indító okok. Cselekedeteinknek értéke, jellemünk, egész életünk iránya attól függ, milyen indító okok behatása alatt cselekszünk. Az erkölcsstan szerint három dolog dönt a cselekedetek erkölcsi jellege fölött: a tárgy, a cél s a körülmények, a gyakorlatban több-

nyire a cél határoz s a szándék. Ugyanaz a dolog indító ok, amennyiben a cselekvésre kész és cél, amennyiben azt cselekvésünkkel elérni akarjuk.

Cselekedhetünk *természetes* és *természetfölötti* indító okokból. Ha csak természetes javaknak megszerzésére gondolunk, minők pl. egészség, jólét, becsület, hosszú élet stb., mikor valami jót teszünk, természetes indító okból tettük a jót. Ha pedig a jónak és rossznak a hit természetfölötti világánál megismert következményei állanak szemünk előtt, természetfölötti indító okok behatása alatt cselekszünk. Ilyen természetfölötti indító okok 1. szent *félelem* az igazságos Istentől, aki érdem szerint jutalmaz és büntet, 2. *engedelmesség* Isten, a mi Alkotónk és legfőbb Urunk iránt, kinek kezében van földi és örök sorsunk s kinek föltétlen alávetéssel tartozunk; 3. *szeretet* Isten iránt, ki önmagában is, hozzánk való viszonyában is maga a jószág.

A helyes indító okok, melyeket a hitelemzőnek folyton a gyermekek elé kell tární, a természetfölöttiek. Hacsak természetes indító okokkal akarjuk képezni az akaratot, a nevelés eredménye önzés és számítás lesz. Isten azért adta a kinyilatkoztatást, hogy belőle ismerjük meg, mi az igazi jó és rossz, hogy a hiu és múlt földi javakon felül emelkedve, vágyakozzunk a valódi és örök jó után s feljünk az igazi és örök rossztól, vagyis természetfölötti indító okból cselekedjünk. Ezek az indító okok továbbá a) egyedül biztos és szilárd alapjai a cselekvésnek, melyek ha egyszer Isten kegyelmével áthatották a lelket, le nem térítheti azt az erény útjáról többé se szeszély vagy kedvetlenség, se anyagi bajok vagy külső csapások. b) Nem is mondható az, hogy az örökkévaló következményei cselekvésünknek nagyon távol esők s azért közelebb eső indító okokkal (pl. büntetés, szegény, betegség stb.) kell a gyermekekre hatni. A romlatlan gyermeki szívre sokkal megragadóbb a gondolat: «Isten szeret engem, ha így teszek», «az Úr Jézus most így akarja» mint az emberek dicsérete vagy korholása. Egyébként is cselekedeteink örökké tartó következményei nagyon is közel esnek hozzánk, mert a halál ideje teljesen bizonytalan s minden pillanat az örökkévalóságba szólíthat bennünket. Végül c) azért is természetfölötti indító okból kell cselekednünk, mert a természetes jó cselekedetek nem érdemszerzők az örök életre, «az igaz a hitből él». (Róm. 1. 17.)

A természetes motivumokat ugyan nem kell teljesen kiküszöbölni a hitoktatásból, de ezek csak másodfokban és mint segéd-

eszközök alkalmazhatók. S amikor a jónak és rossznak természetes következményeire utal a hitoktató, ezekben is Isten igazságosságát szemléltesse, mely a rosszat némiképp már itt a földön is megtorolja (lelkiismeretfurdalással, gyalázattal, betegséggel stb.) s a jót jutalmazza (a jó lelkiismeret békéjével, ideiglenes javakkal is). De azért megemlítheti azt is, hogy az isteni gondviselés végzéseit itt a földön előttünk gyakran homályban vannak s majd csak az örökkévalóságban látjuk meg, hogy sok dolog, ami nekünk csapásnak és büntetésnek tetszett, az isteni szeretet adománya volt a mi megtisztulásunkra és üdvünkre.

Hiba az is, ha a tanító vagy hitelemző «kötelességről» és «lelkiismeretességről» Istenre való vonatkozás nélkül beszél. Isten nélkül «kötelesség», «lelkiismeret» stb. üres szó. A lelkiismeretnek azért tartozom engedelmeskedni, «kötelesség» azért létezik számomra, mert benne Isten akarata nyilvánul. Tisztán természetes indító okokkal dolgozik pl. Foerster híres «Jugendlehre»-jében.

A *legnemesebb és legfőbb indító ok*, mely a keresztényt a jó gyakorlására indítja, *Isten szeretete*. Ennek fölkeltése legyen a végső célja minden hitelemzői oktatásnak. A kereszténység a szeretet vallása s az életszentség Isten tökéletes szeretetében áll.

A hitelemző azért a leggyakrabban azt emelje ki tanításaiban, hogy a jó Isten semmit nem kíván tőlünk inkább, mint hogy szeressük őt s hogy az Úr Jézus csak azért jelent meg olyan körülmények között a földön, aminők közt született, élt és meghalt, hogy felrázzon közömbösségünkben és megnyerje szeretetünket.

Egyik alapföltétele a szent szeretet kifejlődésének a lélekben az aláztatás érzület. Kevélység a gyökere minden bűnnek, aláztatosság minden erénynek s a szent szeretetnek. Azért akart a megtestesült szeretet itt a földön az aláztatosság köntösében járni. Ha tehát a hitelemző úgy venné észre, hogy törekvései a szent szeretet fölkeltésére sikertelenek, vigyázza meg növendékeit, nem veszi-e észre rajtuk feltűnő jeleit a kevélységnek s erről az oldalról igyekezzék a bajt orvosolni.

30. Az emlékeztetbevésés. Az alkalmazásnak egyik neme az előadott *anyag*nak *emlékeztetbevéssé* is. Az alkalmazás által ugyanis az életbe igyekszünk átvinni az igazságot, az életben pedig csak úgy érvényesülhet, ha szellemi tulajdonunkká vált. A későbbi életben csak azok az igazságok szabályozzák gondolkodásunkat és cselekvésünket, melyeket állandóan emlékeztetünkben őrizünk.

«Annyit tudunk, amennyit emlékezetünkben tartunk» mondták a régiek.

De az iskolai életre nézve is megvan a jelentősége az emlékezésnek. Haladás az előírt anyag tanításában csak úgy lehetséges, ha a már egyszer megértetett igazságok a gyermekek emlékezetében megmaradnak. A későbbi tanítások ugyanis mindig föltételezik a megelőzőket s azokra támaszkodnak.

Az emlékezetbevézés tehát nagy fontosságú a hitoktatásnál. Természetes, hogy a beemlékezés nem minden s aki egyoldaluan csak az emléztetésre fordítana gondot s az anyag gondos kifejtését s annak az akaratra való alkalmazását mellőzné, meddő munkát végezne. De ép így hiba volna az emléztetést fölös tehernek tekinteni s megelégedni annnyival, hogy a gyermekek a dolgot megértették és «megjegyezték». Amit a gyermek könnyen «megjegyez», azt ép oly könnyen el is felejt.

Az emlékezetbevézésnek két eszköze van: 1. a betanulás, 2. az ismétlés.

1. A *betanulásra* nézve a következő szempontok irányadók:

a) A *katekizmus* szövegét a hitelemző a gyermekektől pontosan és szószerint kívánja. A helyes értelmet t. i. a gyermekek csak a könyv szavaival tudják megadni s a szavak megmásításával az értelmet is könnyen elferdítik. A kifejtett fogalom és igazság is a szó segélyével marad meg tartósan a lélekben s idézhető vissza alkalomadtán, mikor arra szükség van. Végül a szöveg pontos számonkérése a gyermekeket komoly munkára ösztönzi, e nélkül főleg a jobb tehetségűek felületeseek maradnak. A *bibliánál* inkább csak a fontosabb szakaszokat kívánjuk szószerint, továbbá az idézeteket, a Megváltóra vonatkozó jövendöléseket, egyébként a gyermekeknek bizonyos szabadságot engedünk s nem ragaszkodunk föltétlenül a szavakhoz, másként túl nagy volna a beemlékezendő anyag s a bibliai történetek kedvessége és épületes volta is a terhessé tett tanulás által erejéből vesztené.

b) A hitelemző egyszerre *ne adjon fel tulsokat*, legyen tekintettel a gyermekek képességére, ne egyforma szigorúsággal kívánja mindegyiktől ugyanazt, nehogy ellenszenvet keltsen tárgya iránt. Ne adjon fel továbbá leckére olyan részleteket, melyeket a gyermekek még semmiképen *nem értenek*, hogy a betanulás ne legyen teljesen mechanikus munkává. Kisebb gyermekeknél az anyagot előbb teljesen magyarázza meg, nagyobbaknál gyorsabb haladás

céljából feladhat tanulásra olyan részletet is, melyet még teljesen ki nem fejtett, föltéve, hogy azt azok már némileg értik. Ilyenkor elolvashatja nekik megfelelő hangsúlyozással az új lecke szövegét s megadva a legszükségesebb szó- és tárgymagyarázatot, az alaposabb kifejtést a beemlékezés után is eszközölheti.

c) Adjon a hitelemző *némi utasítást* a betanulás módjára nézve is.

Könnyebben foly a tanulás, ha nem az egész anyagot olvassuk át újra meg újra, hanem szakasról-szakaszra, mondatról-mondatra haladunk, előbb az értelemre, aztán a szóbeli fogalmazásra figyelve. Sok gyermek könnyebben tanul, ha hangosan is előmondhatja, amit olvas. Egyeseknél az esti tanulás maradandóbb, mert újabb benyomások nem törlik el a szeretteket, reggel pedig az anyag átisméltése megerősíti a képzeteket. Egyébként az elemi iskolában óra alatt is kell emléztetni. Kisebb gyermekek előmondás után karban, nagyobbak a könyvből olvasva emléznek. Elősegíti még a betanulást, ha a hitoktató fel tudta kelteni a gyermekek érdeklődését s ha szemléltetően tanított.

2. Az emlékezetbevézés másik eszköze az *isméltés*. Minden egyes lecke végén ajánlatos rövid összefoglaló isméltést tartani. A következő óra kezdetén visszatérünk az előzőkre s a feladott lecke kikérdezésekor a kézikönyv szövegén kívül számonkérjük az adott szó- és tárgymagyarázatot, valamint a bizonyítás és alkalmazás főbb pontjait s az esetleg fölhozott példákat. (Oktalan időfecsérlés azonban a hittanóra felét vagy nagyobb részét a könyv szövegének egyszerű kikérdezésével eltölteni, erre tíz perc, vagy egy negyedóra elegendő.) A gyakori kikérdezésnek haszna, hogy a gyermekek tanulási kedve fokozódik, ha többször sikerül számot adni tudásukról, míg az a körülmény, hogy ritkán vagy épen nem kerülnek sorra a felelésnél, hanyagságra vezet.

Isméltetni kell az egyes nagyobb szakaszok befejeztével is, valamint év végén a vizsgálatok előtt.

Egyesek az évvégi vizsgálatok eltörlése mellett érveltek, mert — úgy mond — a gyakori isméltés és folytonos tanulás által a vallás unalmas és ellenszenves dologgá lesz. Ilyesmi tényleg megtörténhetnék, ha a hitelemző egyoldaluan és hibásan csak a szavak betanulását sürgetné. De észszerű eljárás mellett ez az akadály könnyen elhárítható s a vizsgálatoknak nemcsak az az előnyük van, hogy a gyermekek tudásukról beszámolnak, hanem az ünnepies komolyság, mellyel a vizsgálatot tartani szokták, nagyban emeli a gyerme-

kek szemében a vallás jelentőségét is. Téves felfogások elkerülésére pedig a hitelemző figyelmeztethet arra is, hogy a vallástannál a hibátlan felelettel még nem tett mindennek eleget a növendék, a fő a vallásos élet, amelyről majd Isten ítélőszéke előtt teszünk mindnyájan vizsgálatot.

31. A tanmenet. Az utat és módot, melyen haladva a tananyagot nyújtjuk a gyermekeknek, *tanmenetnek* nevezzük. Ez kétféle: *elemző* vagy analitikus és *összetevő*, vagy szinthétikus.

1. Ha a hitelemző a katekizmus meghatározásaiból indul ki s azokat igyekszik részletekre bontás, szemléltetés stb. által a gyermekekkel megértetni, akkor analitikus vagy elemző menetet használ. Ha pedig elbeszélésből, tényekből, példákából kiindulva jut el befejezésül a katekizmusi elvont tételhez, akkor szinthézist alkalmazott.

2. A hitelemzők egy része előszeretettel alkalmazza tanításánál az analitikus menetet. Miután a katekizmus szövegét elmondták vagy elolvasták, ahhoz fűzik a további magyarázatot.

Az egyház t. i. — így érvelnek — a katekizmus által szól a gyermekekhez, azért a katekizmust kell a tanítás kiinduló pontjává tenni. Ha a hitelemző a hitigazságot valami szemlélethől vonja le, akkor a gyermek már nem az egyház tekintélye miatt, hanem saját belátása miatt hisz. Ez pedig nem fér össze a hit fogalmával. A menet megválasztásánál nem tanítástani, hanem hittani szempontok a döntők. Több művében védelmezi a felfogást Schraml (Die Fundamentalfrage der kath. Katechese, Regensburg 1900), továbbá Meunier, Hollweck, Schöberl. Ilyen kidolgozással jelent meg eddig a legtöbb gyakorlati hitelemzés is, így dr. Jakob Schmidt, K. Möhler, F. Oberer stb. művei.

3. Az újabb hitelemzők azonban az u. n. szintétikus menetet részesítik előnyben. Érvelésük elsősorban tanítástani szempontokra támaszkodik.

Ha t. i. a hitelemző magyarázatánál nem a katekizmus szövegéből, hanem történetből, példából stb. indul ki, akkor a tanítás érdekesebb is, könnyebb is. A gyermeket jobban érdekli a konkrét tény, mint a száraz szöveg. Már pedig szabály a tanításnál: «Ha azt akarod, hogy a gyermek a vallást megszeresse, ne kezd azzal a tanítást, hogy untatod őt». Könnyebb is ilyen kezdéssel a tanítás, mert könnyebben megérti a gyermek a fogalmat, ha azt

konkrét alakban nyújtjuk s a tárgy megértése után többnyire magától is érthető előtte a katekizmus szava.

Főnti érv így is fogalmazható: A katekizmus a fogalmak világában mozog, rövid, szabatos meghatározásokat tartalmaz, a tanuló pedig a szemlélet világában él. A tanításnál pedig mindig a tanuló álláspontjára kell helyezkedni s onnan kiindulni. Azért a káté szövege nem kezdet, hanem vég.

A katekizmusnak továbbá nem az a célja, hogy a gyermekek belőle *megértsék* a vallási igazságokat (akkor sokkal terjedelmesebben s a gyermeki felfogáshoz mértén lenne szerkesztve). A megértést a hitelemző élő előadásának kell eszközölnie. Azért az érthetetlen szöveg a magyarázatoknak nem kiinduló pontja, hanem gyümölcse.

Nem is ellenkezik ez az eljárás hittani szempontokkal. Az előrebocsájtott szemlélet és magyarázat célja nem a vallási igazság megalkotása (konstruálása), hanem annak részenként való megértetése. A szemléletből a dogmát nem mint következményt vonjuk le, hanem a szemlélettel azt csak megvilágítjuk (illusztráljuk).

4. A leghelyesebben akkor járunk el tehát, ha az elemi iskolában a szintetikus menethez ragaszkodunk. Mivel azonban ez a menet nagyobb készületet és fáradságot igényel a hitelemző részéről, ezenkívül hosszadalmasabb is, azért elsősorban akkor alkalmazzuk, amikor a gyermekek előtt *új ismeretlen* fogalmat akarunk megmagyarázni. Ha a tárgyalandó anyag a gyermekek előtt már némileg ismeretes (tehát a felsőbb osztályokban), alkalmazhatjuk az analitikus menetet. Kiindulva a katekizmus szövegéből, igyekszünk azt szó- és tárgymagyarázat (leírás, könnyebb meghatározás, részletezés, szemléltetés, ellentétek, más részekkel való összefüggés stb.) által helyesen megértetni. Ez utóbbi eljárás előnye, hogy időt takarítunk meg vele s a katekizmus szövege jobban érvényre jut.

P. Linden a «szintetikus» menet alkalmazása mellett is ajánlja, hogy még ugyanazon órán, vagy a következő elején a már egyszer szintézissel megértetett anyagot «analitikus» menettel is (a káté szövegéből kiindulva) átvegye a hitelemző. Ekként a szöveg és tartalom asszociációja erősebb lesz, ami a szellemi elsajátítást elősegíti, az esetleg helytelen fölfogást is azonnal kiigazíthatjuk s a gyermekek nagyobb gyakorlottságra tesznek szert a katekizmus kifejezéseiben.

A két menet használatát P. Linden a következő hasonlattal világítja meg: Ha meredek hegycsúcsra kell vezetni egy gyermeket, elsősorban azt vesszük szemügyre, hol van az a gyermek. Ha egészen a hegy aljában áll, a vezetőnek a magashól le kell szállania s a gyermeket alulról föl-

kisérni a csúcsra. De ha a gyermek már a hegy közepén áll, oktalanság volna levezetni a hegy tövéig s onnan visszaindulni s mászni a tetőre. Ez esetben elég, ha a vezető a hegy közepéig száll alá s onnan vezetí kézenfogva a gyermeket a csúcshoz. A hitelemzésnél a cél, a hegycsúcs nem más, mint a katekizmusi igazság közlése és termékennyé tétele a gyermek esze, szíve és akarata számára. Egyedül a gyermek a csúcshoz föl nem jut, ehhez vezetőre van szüksége. A vezető a hitoktató, kinek eszében is, szívében is már meg kell lenni a katekizmusi igazságnak. Mikor a gyermek előtt még teljesen ismeretlen a nyújtandó fogalom, akkor az még a hegy alján áll s a hitelemzőnek konkrét szemléletek s az ezek alapján történt elvonások által kell őt a szellemi fogalmak magasztatára emelni. De ha a gyermek a nyújtandó ismeretet illetőleg már azon a fokon áll, melyre rendesen a szintétikus menettel szokott eljutni, ha az igazságot általában már érti, noha nem teljesen, akkor már a hegy közepén van s innen egyszerű analízis által vezethető a csúcshoz. (Kath. Blätter, 1907. nov.) A szintétikus menet hívei elsősorban a müncheni katekéta-egylet vezető emberei (Dr. Weber, Stiglitz, Dr. Göttler), Dr. J. Knecht, Schubert würzburgi néptanító (elméleti munkái: Neue Wege im Religionsunterricht, Würzburg, 1903, Zur Reform des Katechismus, Paderborn, 1906. Gyakorlati hitelemzése: Das Gebot der Gottesliebe és Das Gebot d. Nächstenliebe, 2 kötet. Paderborn, 1906.), Dr. Baier (Methodik, Würzburg, 1897, Analyse und Synthese von Joh. Scholasticus, Würzburg, 1902.), a salzburgi katekéta-egylet tagjai (Joh. Eising: Die Katech. Methode, Wien, 1905.), a bécsiek közül a két Pichler, Joh. és Wilhelm elméleti és gyakorlati téren kitűnő hitelemzők; Gatterer-Krus (Katechetik), Linden, a régiiek közül Fleury, Fenelon, Gruber, Hirscher stb. Egyik mellékíránya különben a szintétikus menetnek a «müncheni módszer» elméletileg kifejtve a Kath. Blätter számos cikkében és Dr. Weber: Die Münchener kat. Methode, Kempten, 1905. című műben, gyakorlatilag Weber és Stiglitz, nálunk Mentés katechesiseiben. Az irányzat a kateketika fellendítésére rendkívül nagy hatással volt, de egyes tételei, pl. az «egységes szemlélet»-ről, a kedély és értelem együttes műveléséről stb. jogos kifogás alá esnek.

32. A tanalak. Míg a tanmenet az utat jelöli meg, melyen haladva az anyagot a gyermekkel elsajátíttatjuk, a *tanalak* az előadás külső formájára, arra a nyelvbeli alakra vonatkozik, amellyel az anyagot közvetítjük.

Tanalaknak tehát a közlés módját nevezzük. Ez kétféle lehet: előadó és kérdező.

1. Az *előadó tanalak* alkalmazása mellett a hitelemző az új anyagot folyó beszéddel adja elő s a gyermekek hallgatva tanulnak.

Ilyen tanalakkal, tehát összefüggő beszéddel adta elő a hit-elemzés anyagát a keresztény ókor (szent Cyrill, szent Ágoston). Az Üdvözítő is leginkább ezt a tanalakat használta, valamint az apostolok. Egyezik ennek a tanalaknak alkalmazása a hit kinyilatkoztatott természetével: a katolikus vallás tételei Istentől származó igazságok, nem emberi elme kitalálásai. Az egyes bibliai eseményeket, történeti adatokat is előadó tanalakkal kell közölnünk a gyermekekkel, maguktól azokra rá nem jöhetnek. Használjuk tehát az előadó tanalakat biblia történetek előadásánál, kinyilatkoztatott igazságok közlésénél s mikor a gyermekek kedélyére és akaratára hatunk. «A hit a hallásból van» — mondja a Szentírás.

Az előadó tanalak kizárólagos használatától természetesen óvakodni kell. Ha a gyermekek figyelmét itt-ott közbevetett kérdésekkel föl nem keltjük, nem kísérik az előadást azzal az érdeklődéssel, melyet az eredményes tanítás föltételez. Azt sem tudhatja kérdések nélkül a hitelemző, megértették-e tanítását s helyesen fogták-e föl azt a tanulók.

Az előadó tanalak eredményességét elősegíti, ha a hitelemző nyugodtan, hézagok nélkül fejezi ki gondolatait, nem beszél túl hosszú ideig, mindjárt kezdetben jelzi az előadás tartalmát s az előadás folyamán is az egyes fontosabb részek előtt rámutat pár szóval a következőkre. Nem tanácsos túlsokat beszélni a gyermekeknél, hanem inkább röviden, tervszerűen, tartalmasan. Túlsok beszéd szellemi tunyaságot szül.

2. A *kérdező tanalak* alkalmazásakor a hitelemző kérdez s a gyermekek a felelés által tanulnak. Ezt a tanalakat használjuk, mikor a tanulót rá akarjuk vezetni a lelkében már homályosan meglevő ismeretek tudatára, vagy amikor azt akarjuk, hogy az előadott előzményekből levonja a következtetést, az elbeszélt bibliai eseményből kiemelje a katekizmusi tételt vagy általános igazságot. (*Kifejtő* kérdések.) Ezenkívül célja lehet még a kérdéseknek, hogy az elmondottakat ismételtessük, a tanultakat számonkérjük, megvizsgáljuk, vajjon helyesen értették-e meg az előadást. (*Vizsgáló* kérdések.) Végül a kérdésekkel a gyermekek figyelmét is ébren tartjuk, fejlesztjük gondolkozási készségüket s élénkítjük a tanítást.

A kérdező tanalak egyoldalú alkalmazása (az ú. n. túlzásba vitt «szokratizmus») a hitoktatásnál elítélendő. Csak miután a tényeket és igazságokat közöltük, tehetünk azokra vonatkozó kérdéseket. A kérdező tanalak túlzásba vitt alkalmazása azonkívül nagyon kifá-

rasztja a gyermekeket, unalmassá teszi az előadást azoknak, akik nem felelnek, csökkenti az osztály érdeklődését és nagy idővesztéssel jár.

A hitoktatásnál tehát mindkét tanalakat felváltva használjuk akként, hogy előbb előadva nyújtjuk az anyagot, aztán kérdések segítségével feldolgozzuk s behatóbban ismertetjük.

A kérdéseknek, melyek a tanításnál előfordulnak, hármas csoportját szokták megkülönböztetni. Vannak a) *meghatározó* (kategórikus) kérdések, melyeknél valamely ítélet kiegészítését várjuk. Pl. «Kain, mit tettél?» «Barátom, mi végre jöttél?» b) *Eldöntő* (dialektikus) kérdések, melyeknél az ítélet milyensége fölött akarunk döntést. Pl. «Vajjon öcsémnek őrzője vagyok-e?» «Nemde ettél a tiltott fáról?» c) *Szétválasztó* (disjunktív) kérdések, mikor két vagy több ítélet közt eszközünk választást. Pl. «Te vagy-e, aki eljövendő, vagy mást várunk?» «Szabad-e adót fizetni a császárnak vagy nem?»

A tanításnál főleg a meghatározó kérdéseket alkalmazzuk, melyek öntevékenységre serkentenek, fejlesztik a gondolkodást és észrevehetően feltűntetik, mennyit ért a tanításból a gyermek. Az eldöntő vagy szétválasztó kérdéseket, melyeknél a felelet könnyebben kitalálható, inkább csak átmenetül vagy gyöngébb tehetségű gyermekek buzdítására használjuk.

A kérdés azonban csak akkor éri el célját, hogy t. i. behatóbban vezessen a tárgy ismeretébe, ha minden tekintetben *helyes*. Helyesnek kell lenni a kérdésnek 1. *logikailag*. Logikus a kérdés, ha megfelel a helyes gondolkodás törvényeinek. Tehát ne legyen pl. a kérdésben olyan jegy, mely a kérdezett dologra nem illik, így: «Milyen bűnök bocsánatát nyerjük meg a bűcsu által?» Másrészt a föladvott kérdésben annyi jegy legyen, amennyi a kérdezett fogalmat teljesen meghatározza. Ha pl. ezt a feletet akarom: «Isten mindenható», nem szabad a kérdést ilyen határozatlan formában adnom: «Milyen az Isten?», hanem ki kell egészítenem a kérdést közelebbi meghatározással: «Milyen az Isten, mivel mindent megtehet?» De ha előzőleg a világ teremtéséről, Jézus csodáiról szóltam s ezek alapján feltűntettem, hogy Isten mindent megtehet, akkor a kérdést általános formában is föladvatom, mert az előzmények eléggé meghatározzák. A hitelemző továbbá elsősorban önmaga legyen tisztában azzal, milyen fogalmat akar megtudni a gyermektől (alanyt, állítmányt, tárgyat stb.) s eszerint formulázza a kérdést.

A kérdezett fogalom pedig olyan legyen, mely az előadvott anyag lényegéhez tartozik s ahhoz, ami benne új s ne szaporítsuk a szót jelen-

téktelen körülmények kutatásával. Pl. A történetnél: «A Fiúisten emberré lesz», ne így kérdezzük: «Tehát kit küldött az Isten?» «Hova küldte?» «Kihez küldte?» «Mi volt a szent Szűz neve?», hanem röviden: «Kihez küldte Isten Gábor főangyalt?» Vagy a napkeleti bölcseknél ne így: «Miféle emberek jöttek a kis Jézushoz? Honnan jöttek? Mikor jöttek? Miért jöttek? Kihez mentek?» stb., hanem inkább így: «Kik jöttek a pásztorok után a kis Jézust imádni? Honnan tudták meg a bölcsek, hogy megszületett a kis Jézus? Melyik városba mentek először? Miért épen Jeruzsálembe» stb.

A kérdéseknek logikailag helyes föladata a tárgy beható ismeretét és fegyelmezett gondolkodást tételez föl.

A kérdéseknek 2. *nyelvtanilag* is helyeseknek kell lenniök s ilyenek, ha megfelelnek a nyelvtani és stilisztikai szabályoknak. Nyelvtanilag a kérdéseket a kérdő szó, a megfordított szórend s a megfelelő hangsúlyozás jellemzi. A kérdő szó meghatározó kérdéseknél a mondat elején áll: «Ki bocsáthatja meg a bűnöket, ha nem egyedül Isten?» Hibás kérdés: «Jézus elment, hova?» «Józsefet eladták, kinek?»

Továbbá világosnak, rövidnek és megfelelőnek is kell lenni a kérdésnek. Világos, ha nem tartalmaz érthetetlen kifejezéseket vagy zavaros mondat szerkezetet s ha helyes hangsúlyozással adjuk föl. Rövid, ha nincs benne semmi fölösleges s ha nem mondunk egymásután 2—3 mondatot, melyek mindegyike az előzőt javítja ki. Megfelelő, ha a gyermekek szellemi képességeihez mért, nem túlnehéz vagy túlkönnyű. Nehezebb kérdéseket adhatunk olykor a merészebb, öntudatosabb gyermekeknek, hogy ekként némi szerénységre vezessük őket.

Végül 3. *technikailag* is helyeseknek kell lenni a kérdéseknek, vagyis helyesen kell elosztani azokat a gyermekek között. Intézzük azért a kérdést az egész osztályhoz, adjunk némi időt a gondolkodásra s azután hívjuk föl azt, akitől a feleletet várjuk. A fölhívás ne bizonyos sorrend szerint történjék s ne csak a jelentkezők, hanem mindenki sorra kerüljön, a figyelmetlenek és restek többször. Ha föladtuk a kérdést, addig nem megyünk tovább, míg a helyes feleletet meg nem kaptuk vagy a felhivottól, vagy mástól.

A feleleteket rendesen egész mondatban kívánjuk a gondolkozás és nyelvi készség fejlesztésére, de azért nem kell mindig a kérdést ismételni a feleletben. Gyakran ez nem is lehetséges, pl. «Mit tett Krisztus az árusokkal a templomban?» Felelet nem: «azt

tette, hogy...», hanem egyszerűen: «Kiüzte őket». A feleletek továbbá hangosak, önállóak (minden súgás, kiolvasás stb. megakadályozandó) s a tárgy szentsége és a fegyelem fönntartása miatt tisztelettudók és szerények legyenek. Ha a felelet nem hangzik is szószerint úgy, mint a hitelemző várta, mégis el kell fogadnia azt, ha tartalmilag helyes.

Téves feleleteknél kutassuk azoknak okát. Oka lehet a tanuló félénksége, figyelmetlensége, tudatlansága, vagy mert a föl adott kérdés nem volt a gyermek fölfogásához mért, esetleg rosszul vagy homályosan volt fogalmazva. Ez utóbbi esetben újra, könnyebb fogalmazásban kérdezzük: «Vigyázz csak, még egyszer föl adom a kérdést». Némi bátorítás mellett a lassabban gondolkozó, nehezebben beszélő gyermekek is hozzászoknak gondolataik helyes kifejezéséhez.

Ha a felelet részben helyes, ne utasítsuk azt vissza teljesen, hanem a téveset igazítsuk ki, vagy igazíttassuk ki más növendékkel, esetleg a felelőt vezessük rá tévedésére, de hosszadalmas kérdegetéssel ne vesztessük az időt. Hiba folyton egyes élénkebb szellemű, gyorsbeszédű gyermekeket feleltetni, ellenkezőleg a hitelemző a hallgatagabb, félénkebb, tudatlanabb tanulókkal foglalkozzék többet s nagy türelemmel törekedjék őket gyarlóságaiktól megszabadítani.

33. A hitelemzés nyelvezete. A hitelemző egyszerű, könnyen érthető, mindazonáltal a tárgy szentségéhez méltó szavakkal közölje a vallási tételeket.

Az *érthetőség* nem kívánja azt, hogy minden, a gyermekek előtt már rég ismert szavakat vagy mondatokat is különféle fordulatokkal magyarázzon a hitelemző, hanem csak azt, hogy tartózkodjék a nehézkes mondat szerkezetektől s az olyan kifejezésektől, melyeket a gyermekek még nem érthetnek.

Rövid mondatokban beszéljen. A mutató névmás helyett ismételje a főnevet. Elvont főnevek helyett inkább ígét vagy melléknévet alkalmazzon, pl.: «A jó gyermeknek öröme telik az imádságban» inkább így fejezendő ki: «A jó gyermek szeret imádkozni», vagy: «A bánat szívbeli szomorkodás és fájdalom az elkövetett bűnök fölött» stb. inkább így: «Bűneinket akkor bánjuk, ha lelkünknek fáj, hogy vétkeztünk» stb.

Méltó pedig a tárgy fönségéhez akkor lesz a hitelemzés nyelvezete, ha a népiest nem tévesztjük össze a póriassal, tájszólásokat nem alkalmazunk s nem utánozzuk a gyermekek hibás beszéd-

módját. Viszont megengedhető, hogy főleg a kisebb gyermekek egészen közvetlenül, tájszólással is vagy otthon hallott mondásokkal fejezzék ki gondolataikat, hacsak azok az illetet nem sértik.

A megfelelő nyelvezet elsajátítására segít jó hitelemzők hallgatása és műveiknek olvasása, a gyermekek társalgásának megfigyelése; lelkiismeretes írásbeli készülés az egyes előadásokra, mely alkalommal megválogatjuk az egyes kifejezéseket, előadás után pedig a szerzett tapasztalatok alapján a vázlat kiigazítása; végre türelmes, krisztusi szeretet a gyermekek iránt.

Még attól is óvakodjék a hitelemző, hogy könnyebb megértetés céljából az igazságot csak félig adja elő s felületes vagy helytelen fogalmat adjon róla, pl. helytelen volna az eredeti bűnről csak annyit mondani, hogy miként Ádámnak, úgy nekünk is meg kell halni, mert Ádámtól eredünk s ez az eredeti bűn.

II. rész: Részletes módszertan.

34. Fölosztás. Hogy a tananyag a gyermekek lelki tulajdonává legyen, az általános lélektani és logikai törvényeken kívül a tárgy sajátos természetére is tekintettel kell lennünk. Más a tanítási eljárás az egyes órákon a katekizmusi leckéknél, más a bibliai leckéknél, más ha a gyermekeket a vallási élet bizonyos gyakorlataira akarjuk rávezetni.

A részletes módszertan előadja:

1. A tanítás módját egyes hittanórákon, és pedig *a)* a katekizmus egyes leckéinél, *b)* a bibliai történetek közlésénél.

2. Miként kell a gyermekeket a legfontosabb vallási gyakorlatokra szoktatni, nevezetesen *a)* az imádságra, *b)* a szentmisehallgatásra, *c)* a szent gyónáshoz és *d)* a szent áldozáshoz való méltó járulásra.

35. A katekizmusi leckék elrendezése. 1. *Előkészületül* szolgál a tárgyalandó anyaggal összefüggő képzetek földézése, ami többnyire az utolsó óra anyagának vagy valamely régebben tárgyalt részletnek ismétlése által kérdések segítségével történik.

Nem tévesztendő össze azonban ez az eljárás a feladott lecke kikérdezésével, mert a kikérdezés nem az új hitelemzésnek része, hanem még a régi leckéhez tartozik s annak emlékeztetvését segíti elő.

Minden esetben nem szükséges az előkészítés, mert az új anyagot a megértetés fokán is megmagyarázhatjuk ismert, rokon képzetekre való utalással. Azért, ha pár buzdító szó s az előterjesztés amúgy is fölkelte a gyermekek érdeklődését, az előkészítés, melynek főcélja a gyermekek kedélyét belevonni a tanításba, elmaradhat.

2. Az *anyag megnevezésével* a gyermekek figyelmét a tanítás tárgyára tereljük. A megnevezést ne elvont főnévvel, hanem egész mondattal eszközöljük, pl. ne így: «Ma az eredeti bűnről tanulunk», hanem «Ma elmondom, hogyan bántották meg ősszüleink Istent», vagy ehelyett: «Ma Isten szeretetéről tanulunk», inkább így: «Ma arról tanulunk, miért kell Istent szeretnünk».

Az új anyagot különben nem szükséges mindig pontosan meghatározva jelezni (ez sokszor nem is lehetséges), elég némi tájékoztatás. Pl. nem mondjuk: Ma a megszentelő malasztról tanulunk, hanem, miután az előkészítésben utaltunk arra, hogy mit kell tennünk, ha üdvözülni akarunk (hinni, parancsokat megtartani), így jelöljük meg az új anyagot: De a jó Isten még ezenkívül is kíván valamit tőlünk, hogy a mennyországba juthassunk, hogy mi az, majd meghalljátok ma.

Néha a tanítás anyagán kívül annak gyakorlati célját is hangsúlyozhatjuk mindjárt kezdetben. Pl. Ma elmondom, hogyan szenvedett és halt meg Jézus. Meglátjátok ebből, milyen jó az Úr Jézus s mennyire kell őt szeretnünk. Vagy a 11. ágazatnál: Ma elmondom, mi történik velünk életünk végén s hogy miképen gondoskodhattok ti is előre, hogy jó vége legyen majd életeteknek.

3. Következik az *előterjesztés*. Ha az előadandó katekizmusi részlet történeti természetű, elmondjuk a megfelelő bibliai elbeszélést; ha pedig valamely elvont fogalmat, erkölcsi tételt tartalmaz, olyan eseményt keresünk a szentírásból, vagy a szentek élettörténetéből, melyben az új fogalom előfordul. Szentségeknél vagy bibliai elbeszélésből (pl. oltáriszentség, bűnbánat) vagy a szentség külső jeléből indulunk ki.

Az előterjesztésnél *egy* elbeszélés elegendő s ha ismerik is azt a gyermekek, ne felületesen vázoljuk, hanem bizonyos részletességgel, kiemelve azokat a jegyeket, melyek az új ismeretet alkotják.

Az elbeszélést elmondás után a kisebbeknél ismételtetjük.

4. Az elbeszélés szolgáltatja az alapot a tárgyalandó anyag *megértetéséhez*. Belőle vonjuk el kifejtő kérdések segítségével az új

fogalom jegyeit. Az egyes jegyek összefoglalása által aztán rávezetjük a gyermekeket az új anyag megértésére. A kifejtést úgy kell irányítani, hogy az új fogalmat a katekizmus szövegezésében nyújtjuk. Ha szükséges, szómagyarázatot is adunk a könyv szövegének elemzésével.

Ha a fogalom tartalmát vagy terjedelmét kifejtettük, többször *összekapcsolásokat* eszközölünk rokon ismeretekkel. Pl. Ha az Oltáriszentség tárgyalásánál az átváltozásról szoltunk, kérdéseket intézünk hasonló esetekre vonatkozólag, pl. milyen átváltozást eszközölt Isten Ádám testével (agyagból testté), a táplálékkal önön testünkben, a kánai menyegzőn, husvét hajnalán Krisztus testével stb. Vagy ha a lélek természetét kifejtettük, kérdezhetjük: Mi az Isten? Mik az angyalok? Mi a lélek? A lélek kicsiny szellem, az angyal nagyobb, Isten a legnagyobb, legfölségesebb szellem. A lélek halhatatlan. Hát az angyalok? És Isten? Lehet-e azt mondani, hogy az ember lelke örökké való stb.

5. A *bizonyítás* vagy a fogalom kifejtése, vagy a szövegmagyarázat után következik. Gyakran már az előterjesztésben is bennfoglaltatik a tétel bizonyítása, pl. ha az oltáriszentség fogalmát annak rendeléséből vezettük le, bizonyításnál hivatkozunk a rendelés szavaira. Máskor elég az egyház csalhatatlan tekintélyére hivatkozni, pl. így: «Honnét tudjuk azt, hogy amit most tanultunk, így van? Ezt tanítja a kath. egyház. Honnét is veszi az egyház az ő tanítását? A szentírásból s a szent hagyományokból. Ami ezekben van, az az Isten szava, az csalhatatlanul biztos. Vajjon az egyház is tévedhet-e a hittanításban? Ki őrzi meg minden tévedéstől?»

6. Végül következik az *alkalmazás*.

A katekizmusi lecke fönti elrendezése azokra az esetekre alkalmazandó, mikor *első ízben adunk elő a gyermekeknek új hittani tételt*. A második vagy harmadik előadásnál a már egyszer részletesen kifejtett anyaggal rövidebben járhatunk el.

Az elemi iskola felsőbb fokozatain (10—12 éves gyermekeknél) az előkészítés rendesen elmarad. Az új anyagot a katekizmus szavaival nevezzük meg, de mégis oly alakban, hogy az érdeklődést fölkeltsük. Az előterjesztésben a katekizmus kérdéseit és feleleteit folyó beszéddel vagy olvastatással adjuk, a megértést pedig könnyebb meghatározások, példák, hasonlatok, ellentét, részletezés stb. által eszközöljük és kimutatjuk az előzőkkel és következőkkel való összefüggést. A főgondot az iskolából már-már kilépő gyermekeknél a *bizonyításra* fordítjuk, hogy így fölvertezzük őket ama táma-

dásokkal szemben, melyek az életben vallásos meggyőződésüket érhetik. A helyes vallásoktatást nyert tanuló ama szilárd meggyőződéssel lép az életbe, hogy minden, amit a kath. egyház tanít, az isteni kinyilatkoztatáson alapszik s a józan gondolkodással semmiben nem ellenkezik. Az egyes érveket valószínűleg elfelejti, de az általános benyomása megmarad, hogy az egyház számot képes adni tanításáról.

Az *alkalmazást* is a nagyobb gyermekeknek lehetőleg sokoldaluan nyújtjuk s az erkölcsi kötelmeket nemcsak általános indítókokkal támogatjuk (Isten így akarja stb.), hanem a tapasztalatra is utalva kimutatjuk, hogy a bűnnel, pl. kevélységgel, tisztátalansággal együtt jár a szégyen, nyugtalanság, rabszolgaság, züllés, — viszont az erény jutalma már itt a földön lelki szabadság, béke, mely szinte túlárad néha az igaz lelkében, pl. egy jó gyónás után, vagy fehérvasárnapon, vagy ha legyőztük haragunkat s jót tettünk ellenségünkkel stb. Ugyancsak tapasztalati példákkal mutatjuk ki, mint ront meg egyeseket a bűnalkalom (rossz könyv, újság, mozi, alkohol, környezet), mily kevés bűnös tér meg őszintén a halálos ágyon, milyen szerencsétlen következményei lehetnek a vasárnap megszenteltségtelenítésének stb. Mindezen esetekből, melyekkel a mindennapi élet szolgál, kiviláglik, hogy a bűn csakugyan rossz és mérhetetlen szerencsétlenség jár nem egyszer nyomában s hogy az erényes élet az egyedül észszerű és helyes.

36. A bibliai leckék elrendezése. A bibliai történetek tanításánál célunk nemcsak az, hogy a gyermekek a kinyilatkoztatás egyes főbb eseményeit megismerjék, hanem a hívő érzület és vallásos élet fejlesztése. A hitelemző tehát nem elégedhetik meg azzal, hogy az egyes történeteket előadja és megérteti, hanem a valláserkölcsi vonatkozások kifejtésére is nagy gondot kell fordítania, máskülönben inkább történetet tanítana, mint vallástant.

Jól mondja Kellner (Aphorismen, 103.): «Egy tanító se fogjon bele a bibliai történet előadásába, mielőtt tisztába nem jött azzal, hogy miért és milyen célból? A gyermekek nem azért tanulják azt, hogy a hollóhoz hasonlítsanak, mely aranyat és gyöngyöket hord fészkebe csak azért, hogy ott legyenek; azért tanulják a bibliai történeteket, hogy azokhoz alkalmazásokat fűzzenek valláserkölcsi és egyházi életükre vonatkozólag».

E célból kifolyólag az egyes történetek előadásánál a következő fokozatok megtartása kívánatos:

1. *Előkészítés a cél kitűzésével.* Az előkészítésben vagy a mult óra anyagához fűzzük néhány fölvetett kérdéssel az új anyagot, vagy bizonyos (helyrajzi, történeti stb.) magyarázatot is előre bocsátunk, ha nélkül az elbeszélés nem volna eléggé érthető. Pl. A naimi ifjú föltámasztásánál szólhatunk az akkor divó temetkezési módról (nem volt *csukott* koporsó); Kain és Ábel áldozatánál előre bocsát-hatjuk az áldozat fogalmának valamelyes ismertetését.

A cél kitűzése lehetőleg konkrét alakban történjék, pl. ehelyett: «Ma Kain és Ábel áldozatáról tanulunk», jobb: «Ma az összüőlök gyermekeiről, Kain és Ábelről tanulunk valamit», vagy miután az áldozat fogalmát némileg kifejtettük, fölvetjük a kérdést: «Vajjon mit áldozhatott a két testvér?» Az esemény lefolyását sem áruljuk el előre, azért pl. ehelyett: «Ma elmondom, hogyan csillapította le Jézus a háborgó tengert», inkább fenntartja az érdeklődést, ha azt mondjuk: «Ma elmondom, mint kelt át Jézus egyszer a tengeren».

2. Az *elbeszélésnél* a történetet először végig elmondjuk és pedig lehetőleg a könyv szavaival, főleg az idézeteknél. Az elbeszélésnek csakis úgy lesz megfelelő hatása, ha a történetet *össze-függően*, minden egyéni reflexió mellőzésével végig előadjuk. Kivételt képeznek egyes hosszabb történetek, pl. az egyiptomi Józsefé, vagy Jézus szenvedése, esetleg a gyermekek csekély fejlettségéhez mérten mások is, melyeket részenként adunk elő. Az elbeszélés továbbá *szabadon* történjék, nem a könyvből olvasva vagy olvastatva. Hittani ok is kívánja ezt, mert a kinyilatkoztatás szerve a hitelemző, a könyv csak segédeszköz, «a hit hallásból van», továbbá lélektani okok is. Az élő előadást könnyebben megérti a gyermek, mert a szöveg olvasásánál figyelme elsősorban nem a tartalomra, hanem annak látott és hangoztatott érzéki jeleire irányul. A kedélyre is hatásosabb az előbeszéd, mert benne kifejezést nyer a hitoktató egyénisége s a tárgy iránti meleg érdeklődése, mely arcáról és szemeiből kisugárzik, áttapad a figyelő gyermekekre is. Végül az elbeszélés bizonyos *élénkséggel* történjék, azért a szereplő egyének közvetlen beszédmódját megtartjuk s hanghordozásunkban is alkalmazkodunk a tárgyhöz s a történet személyeinek hangulatához.

3. Az elbeszélést követi a történetnek *szakaszonként* való *megbeszélése* és *megértetése*. Nemi magyarázat ugyan előfordulhat már az előkészítésben, egyes rövid fölvilágosításokat¹ beleszőhetünk az elbeszélésbe is, de a kimerítő és tulajdonképeni magyarázatokat (tárgy- és szómagyarázatot) a megbeszélés alkalmával adjuk.

A megbeszélés után kis gyermekeknél még egyszer szakaszonként elmondjuk (még pedig ugyanoly szavakkal, mint először) s aztán utánmondatjuk a történetet. Akadozásnál kérdésekkel segítünk. Ha az egész történetet átvettük, összefüggően is elmondatjuk. Ezután, vagy közvetlen a magyarázat után használatba vesszük a bibliai szemléltető képet.

4. A magyarázat a történet megértését eszközli, az utána következő *kifejtéssel* a történetben rejlő hit- és erkölestani igazságokat, valamint annak szertartástani vonatkozásait emeljük ki. Egyes történeteknél pl. Isten tulajdonságaira, az isteni gondviselésre stb. utalunk, másutt a szereplő egyének jellemét, erényeit és bűneit elemezzük. Az újszövetségi történeteknél főleg Jézus istenségére, az anyaszentegyházra, a pápa főségére vonatkozó igazságokra mutatunk rá. A tanítás felsőbb fokain kifejtjük még az ószövetségi előképeknek, a csodáknak jelentőségét (a jelképi jelentést is, pl. a viharos tenger lecsendesítése s az élet viharai; a csodás halfogás stb.), a példabeszédeknek magvát, valamint a történet összefüggését az egyházi év ünnepeivel és szokásaival.

A kifejtésnél kérdő tanalakat használunk, de csak addig, amíg olyasmiről van szó, amit a gyermekek is könnyen kitalálhatnak. Az eredményt a katekizmus szavaival foglaljuk össze.

A kifejtést többször az idő rövideje miatt s hogy a túlterhelést kikerüljük, a beemlézés után eszközöljük, a következő hittanóra elején.

5. Végül következik az *alkalmazás és beemlézés*.

37. Az imádságok betanítása. Az *imádkozás* Isten tiszteletének egyik legáltalánosabb módja, egyszersmint nagyjelentőségű kegyelemeszköz úgy a keresztény életben, mint az iskolai életben. A lelki élet mesterei az imádságot a lélek lélegzetvételének nevezik, kulcsnak az isteni kegyelmek kincstárához, általa kell az iskola nevelő munkájához is megszereznie a hitelemzőnek Isten áldását. «Ha az Úr nem építi a házat, hasztalan fáradozik az, aki azt építi» — mondja a zsoltáros.

Különös gonddal szoktatja azért a jó tanító növendékeit az imádkozáshoz. Megtanítja őket elsősorban a közhasználatban levő szóbeli imádságokra, későbbben arra is, hogy vallásos érzelmeiket és szükségleteiket közvetlenül is, saját szavaikkal tudják Isten előtt kifejezni.

1. A betanítandó *szóbeli imádságok*, melyeket a katekizmus

függelekeiből vagy a gyermekek imakönyvéből veszünk, főleg a következők: a keresztény köszöntés, kereszttetés, Miatyánk, Üdvözlégy, Hiszekegy, a három isteni erény, tökéletes bánat, jó szándék, Ürangyala, reggeli-esti ima, szent olvasó. Kicsiny gyermekek tanulhatnak néhány verses imádságot is, de ne sokat. Rendszerint olyan imádságokat tanítsunk meg, melyeket a gyermekek későbbi életükben is használhatnak.

Hazulról a tanulók többnyire csak töredékes és meg nem értett szóbeli imádságokkal jönnek az iskolába, a hitelemző tisztje gondoskodni a hiányok pótlásáról.

A már betanult imádságokat gyakran kell ismételni, hogy a gyöngébb tehetségűeknek is kitörölhetetlenül vésődjenek lelkükbe. Majd egyesekkel, majd az egész osztállyal mondatjuk el azokat, néha előadás közben is imádkozhat a hitelemző a gyermekekkel bizonyos megjelölt szándékra, hogy pl. kegyelmet kérjenek az előadott igazságnak élő hittel való elfogadására, vagy a kifejtett parancsolat megtartására, bánatot ébreszthet az elkövetett bűnök fölött stb. Az ilyen eljárás megszenteli a hittanórát s egyúttal gyakorlatilag vezet rá az imádság jelentőségére. Arra is figyelmeztetni kell a gyermekeket, hogy az ismert imádságokat maguk is mondják el pl. otthon, a templomban, betegség, szükség idején, kísértetben stb.

2. A *külső* áhitat egyrészt folyománya a benső buzgóságnak, másrészt erősítője. Azért a hitelemző állhatatosan és türelemmel sürgesse a külső tiszteletet az imádságnál. A gyermekek mindig illendően vessenek keresztet; test-, fej- és kéztartásuk tisztelettudó legyen; az imádság szavait ne hadarva vagy elferdítve mondják, hanem értelmesen, lassan (de azért ne elnyújtva), megszakításokkal, (de ne túlgyakori megszakítással). Inkább keveset imádkozzanak, de jól és tisztelettel.

A külső áhitat emelése céljából inthet a hitelemző a Miatyánk, Üdvözlégy *eredetére*, továbbá ne kezdje el addig sose az imádságot, amíg minden rendben nincs az osztályban s el nem távolított minden, ami szórakoztatna, végül azon legyen, hogy maga mutasson jó példát. Amint számolni csak olyan tanító tud tanítani eredménnyel, aki maga is érti a számolást, úgy imádkozni is csak az taníthat, aki maga is az imádság embere.

3. Még inkább gondolja a hitelemző a *benső* áhitatot, mert ez képezi az imádság lelkét s mert azok a gyermekek, kik kicsiny

korukban nem sajátították el az imádság szellemét, későbbi életükben is közömbösen, szokásszerűleg végzik imádságaikat, vagy teljesen elhanyagolják azokat.

Azért a hitelemző: *a)* magyarázza meg a gyermekeknek fejlettségi fokukhoz mértén az imádság *szövegét*. Kimerítő magyarázat ugyan az alsóbb fokozaton nem adható, de valamelyest a Szentlélek segítségével a legkisebbek is fölfoghatnak. «Az Úr imádsága folyam, melyen elefánt is átúszhat s egyúttal csermely, melyen bárányka is átgázolhat», mondja szent Geigely a Miatyánkról.

b) Többször intse a gyermekeket arra, hogy az imádkozáshoz nem elég csak elménkkel gondolni a szövegre, ahhoz a *szív* hozzájárulása és megfelelő érzület is szükséges. (Érezhető áhitat ugyan nem lényeges, de a kedély és akarat lelki részvétele elengedhetetlen az imádságnál.) Hogy a kedély eme hozzájárulása az imádsághoz biztosíttassék, arról kell meggyőzni a gyermekeket, hogy mindnyájan rászorulunk Isten kegyelmére, hogy a segítő kegyelem nélkül kísértéseket legyőzni, jót tenni, vagy éppen kitartani mindvégig a jóban képtelenek vagyunk. Isten pedig azoknak osztja kegyelmeit, akik lankadatlan buzgalommal kérik azokat s nem szűnnek meg imádkozni.

c) Ismételten fejtse ki a hitelemző a *jó imádság tulajdonságait* (alázatosság, áhitat, bizalom, megnyugvás Isten akaratán, kitartás).

d) Ajánlatos, hogy a nagyobb gyermekekkel többször *tegyünk próbát* az iskolában, miként tudnák vallásos érzelmeiket vagy kéréseiket saját szavaikkal is kifejezni pl. szentséglátogatások alkalmával, szentáldozás előtt és után, betegség idején stb. Az imádságos könyv szövegét olvastatva is buzdítsuk a gyermekeket, hogy az ott kifejezett gondolatokat és érzelmeiket olykor közvetlenül is, amint lelkükből jön, fejezzék ki Isten előtt.

e) Föl lehet még a *különös alkalmakat* is használni, amikor a gyermekek észrevehetően meg vannak hatva s az imádkozásra hangolva pl. egyik társuk súlyos betegsége idején, temetés után, nagy ünnep előtt, ha égi háború tör ki, ha kirándulás idején valamely fenséges természeti kép tárul eléjük stb.

f) Hathatós eszköz még az áhitat szellemének fejlesztésére, ha a gyermekek hozzászoknak, hogy *napközben* is gyakran egy-egy fohással Istenhez emeljék lelküket.

Ilyen *fohások*, melyeket alkalomadtán betaníthatunk pl. a jó szándék kifejezésére: «Egyesülve ama szent szándékkal, mellyel Jézus isteni Szíve oltárainkon folyton imádkozik s magát föláldozza, akarok én is ma

s életem összes napjain imádkozni, dolgozni és szenvedni». Ha valaki megbántott: «Bocsásd meg a mi vétkeinket, miképen mi is megbocsátunk az ellenünk vétetteknek». Munka kezdetén: «Jézusom, szeretetből irántad». Kisértés közben: «Jézus, ne hagyj elveszni», «Jézus, inkább akarok meghalni, mint halálos bűnt elkövetni», «Jézus, Dávid fia, könyörülj rajtam» stb. A gyakorlati életben leginkább az efféle fohások használatán fordul meg, megőrzi-e az ember lelkiismerete tisztaságát, vagy elbukik.

Búcsukkal ellátott fohások, melyekre szintén fölhívhatjuk a gyermekek figyelmét pl. a következők: «Ó Jézusom édes Szive, add, hogy téged mindig jobban szeresselek» (300 napi, ahányszor ájtatosan mondjuk.) «Mária édes szive, légy az én menedékem» (300 napi, ahányszor mondjuk.) «Ó Úrnőm, ó Anyám, emlékezzél meg róla, hogy a tiéd vagyok, őrizd meg, védj meg mint tulajdonodat és birtokodat» (40 nap, ahányszor kisértés idején mondjuk.) «Szelid és alázatos szívű Jézus, tedd, hogy szívem a tiedhez hasonló legyen» (300 napi, egyszer napjában.) «Én Istenem és mindenem» (50 napi, ahányszor mondjuk.) «Ó Jézusom, irgalom». (A bánat fölkelésére, 100 napi, ahányszor mondjuk.) «Legédesebb Jézus, ne légy nekem bírám, hanem Üdvözítőm (Aemiliani szent Jeromosnak, az árvák nevelőjének kedvenc fohása, 50 napi, ahányszor mondjuk.) «Jézus, Mária, József, nektek ajánlom szívemet és lelkemet; J. M. J., álljatok mellettem halálom óráján; J. M. J., veletek költözzék át lelkem békében az örökkévalóságba» (300 napi, valahányszor a 3 fohászt együtt 100 napi, ha egyiket mondjuk.) A kereszttetés 50 napi, szenteltvízzel vetve 100 napi búcsúval jár stb.

g) Sokat tett a hitelemző a gyermekek lelki üdvösségének biztosítására, ha megértette velük a *tökéletes bánat* jelentőségét és fölkelésének módját.

Ne mulassza el többször is kiemelni, milyen nagy a tökéletes bánatnak hatása, mely által a bűnös a bűnbánat szentségén kívül is visszanyerheti a megszentelő kegyelmet s vele a képességet érdemszerző cselekedetek végzésére. Fejtse ki szemléltetően az indító okokat, melyek alapján Isten kegyelmével létrejön szívünkben a bánat s tanítsa meg őket megfelelő szóbeli imára.

Nem szabad a hitelemzőnek a tökéletes bánat fölkelését *túlnehéznek* feltüntetni, mintha ennek fölkeléséhez egészen különleges s igen nagy isteni kegyelem lenne szükséges; vagy azt tanítani, hogy a tökéletes bánatot csak életveszedelem idején kell fölkelteni s hogy csak ilyenkor van hatása; azt se kell hangsúlyozni, hogy a tökéletes bánathoz mindig szükséges kifejezetten hozzácsatolni az erősfogadást, hogy mihelyest alkalmunk lesz, rögtön gyónni megýünk. Mindez túlzás volna s nem felel meg az igazságnak.

Az igazság az, hogy a szent gyónás biztosabb és rendes eszköze a bűnbocsátnak, a tökéletes bánat rendkívüli, de annál gyakrabban igénybevehető eszköz, melyet minden ember Isten kegyelmével bármikor alkalmazásba vehet, s amely bizonyos esetekben a végső és egyedüli mód a lélek üdvösségének biztosítására.

38. A gyermekek részvétele a közös istenitiszteleten. A közös istenitiszteleten való részvételnek a gyermekekre nézve (valamint a felnőttekre nézve is) hármias célja van, hogy, t. i. Istennel szemben a köteles tisztelet adóját lerójják, maguknak a szükséges kegyelmeket megszerezzék s vallásos érzelmeiket külsőleg is kifejezván, azokat magukban és másokban erősítsék.

Hogy e cél eléréssék, a hitoktató tisztje a gyermekekkel kicsiny koruktól kezdve mindig alaposabban megismertetni az istenitiszteleti cselekményeket s az azokon való lélekszerinti részvételre vezetni.

A legkisebb gyermekekkel egyes könnyen érthető szemléletek és példák segítségével (pl. az örökfény, a szentségház, az oltáron levő tárgyak: kereszt, gyertyák, gyolcskendők; a templom felszerelésének ismertetésével: keresztút, gyóntatószék, szószék, valamint a szent edények és eszközök alapján) törekedjék megértetni, milyen szent és áldásos hely az Isten háza s milyen szent dolgok mennek ott végbe. Ha a gyermekek ezt csak némileg is fölfogták, könnyen reá jönnek arra, miért kell a templomban csendben lenniök, az oltár előtt tisztelettel térdet hajtaniök, kezüket összetenni, figyelni és szívesen jelenni meg az istenitiszteleten. Felsőbb osztályokban aztán mindig jobban ki kell fejteni a szent szertartások értelmét, a szentmise-áldozat lényegét és részeit, a szent idők és helyek jelentőségét.

(Szentmise.) Az istentisztelet cselekményei közt a legfőbb s azoknak középpontja a szentmise-áldozat. A gyermekek vallásos életére azért elhatározó jelentőségű, hogy idejében hozzászokjanak megfelelő módon résztvenni a szentmisén.

a) A gyermekek először is *testileg* legyenek jelen az egész szentmisén. Kötelez erre vásár- és ünnepnapokon az egyház parancsolata, azonkívül helyi szokás szerint s a katolikus iskoláknál fönálló fegyelem szerint a tanulók naponként is megjelennek a szentmisén, ha rossz időjárás vagy nagy távolság nem akadályoz. A hitoktató (s vele a katolikus tanító) szoktassa a gyermekeket arra, hogy ne túlkorán, de későn se jelenjenek meg a templomban s az istenitisztelet alatt pajkosságból el ne távozzanak. Még kevésbbé

szabad türni, hogy beharangozásig a templontéren játszanak és rosszkodjanak. Legjobb őket az iskolában összegyűjteni és páronként, csendben kísérni a templomba s az istentisztelet után is meghatározott rendben az iskolába visszavezetni.

Az 1899. jan. 7-én 32.543. szám alatt kiadott miniszteri rendelet az állami iskolákban működő katolikus tanítókat is kötelezi, hogy a katolikus gyermekeket naponként elkísérjék a szentmisére, ha a helyi szokások úgy kívánják. Kivételt képeznek a téli hónapok.

b) A gyermekek továbbá a szentmisén *külső áhitattal* legyenek jelen, vagyis tartózkodjanak mindentől, ami a hely szentségével össze nem fér (fecsegés, nevetgélés, babrálás), s akkép viselkedjenek, hogy észszerűen föltehető legyen róluk a szándék, hogy Istent tisztelni s a szentáldozaton résztvenni jöttek a templomba. A külső áhitat megőrzése részben mások épülésére szolgál, részben önjavunkra is, mert a külső viselet s a benső érzület közt szoros az összefüggés, továbbá azért is kell a külső tiszteletre ügyelni, mert Istennek testtel és lélekkel tartozunk szolgálni. Eszközök a külső áhitat fönntartására: 1. Többször utaljon a hit-elemző arra, hogy a *templom Isten háza, szent hely*, hol közvetlen Isten közelében tartózkodunk; miként Mózes leveté saruit az égő csipkebokornál, melyből Isten szólt hozzá, úgy kell levetnünk a templom küszöbénél minden könnyelmű viselkedést: utcán, otthon szabad beszélgetni, nevetni, de a templomban az Úr Jézus színe előtt állunk s azért csak szent dolgokkal foglalkozunk: imádkozunk, énekelünk, tisztelettel nézünk az oltárra; Jézus, noha csupa szelidség volt, haragjában kötéllel verte ki a rendetlenkedőket a templomból, pedig a jeruzsálemi templom nem volt olyan szent, mint a mienk stb. 2. Előmozdítja a külső tiszteletet, ha a hit-elemző az istentiszteleten kívül is *elvezeti a gyermekeket a templomba* s a helyszínén mutatja meg, mint lépjenek a templomba, hogyan vegyenek szentelt vizet, haladjanak halk lépésekkel helyeikre, mint hajtsanak térdet az Oltáriszentség előtt s helyezkedjenek el a padokban. Hacsak lehet *padokba*, még pedig nem túlszofolva helyezzük el a gyermekeket, máskülönben nem lehet tőlük jogosan nyugodt magaviseletet kívánni. Továbbá a templomnak olyan részét jelöljük ki számukra, ahonnan jól láthatják az oltárt s a szent cselekményeket; túlhosszú ideig nem térdeltetjük őket. Ügyeljünk arra is, hogy lehetőleg *imádságos könyvvel* ellátva jelenjenek meg, mert enélkül a felnőttek közül is kevesen tudnak ájtatoskodni,

a belső áhitat hiánya pedig a külső viselkedésre is rossz hatással van. 3. A gyermekek a szentmise idején *állandó felügyelet alatt legyenek* s mindig tudatában legyenek annak, hogy semmi helytelenséget a szent helyen észrevétlenül el nem követnek, s hogy a hiba nem marad megtorlás nélkül. A felügyelőnek egyébként türelmesnek kell lennie s nem szabad felingerülnie, ha többszörös figyelmeztetésre lenne is szükség. Különbséget is kell tenni, vajjon egy gyermek megfogadva az intést, egy darabig mégis komoly marad, vagy semmibe se veszi azt, vagy csak látszatra fogadja meg, amíg t. i. úgy érzi, hogy szemmel kísérik. A templomban a rend helyreállítására elég legyen a tanítónak egy pillantása, intés az ujjal, vagy csendes feddés, a további büntetéseknek helye az iskola.

c) Mindezen eszközökhöz azonban hozzá kell járulni még a *belső áhitat* gondozásának.

A benső áhitat nem egyéb, mint a jószándék, amellyel Istent a szent áldozaton való részvétel által tisztelni akarjuk s a szentmisén ajtatos érzülettel kívánunk jelen lenni. Hogy a gyermekek lelkében ezt az áhitatot felköltsük, nem elég őket általánosságban az áldozat jelentőségéről és hatásairól, valamint a jelenlét kötelezettségéről fölvilágosítani, hanem gyakorlatilag is rá kell vezetni őket, mivel foglalkozzanak az istenitisztelet idején.

A benső áhitatnak rendesen három fokát szokták megkülönböztetni. 1. Az első és legalsóbb fok, hogy a *miséző papnak szavaira és cselekedeteire*, mint vallásos ténykedésekre ügyelünk s emellett általában szándékunk van Istent tisztelni, noha a szavak és cselekmények jelentésével még nem vagyunk tisztában. Ilyen szándék által t. i. maga a figyelem a szent cselekményekre vallásos tény lesz, mert lelkünket Istenhez emeltük. Az áhitatnak ezen fokára a legkisebb iskolás gyermekek is eljuthatnak. A kicsinyeknek is vannak már némi ismereteik Istenről s figyelhetnek arra, ami az oltárnál történik és pedig azért, mert ez kedves Istennek. S ha a gyermekek ezt tényleg megteszik, ha a szentmise kezdetén keresztet vetnek s azt gondolják, hogy most arra akarnak figyelni, amit a pap az oltárnál tesz és pedig azért, mert ezt akarja a jó Isten; s ha többször el is szórakoznának, de mindannyiszor összeszedik magukat, valahányszor ennek tudatára jönnek vagy más figyelmezteti őket — a gyermekek ilyen részvétele kezdetnek elég, mert ez már nem gépies részvétel, hanem vallásos ténykedés, imádság,

az áhitatnak első foka. 2. Az áhitatnak 2. foka az, hogy ama szándékkal, miszerint Istent tisztelni kívánjuk, figyelünk annak *értelmére és jelentésére*, amit a pap az oltárnál tesz. Kezdőknél elsősorban az Úrfelmutatás és szentáldozás jelentését emeljük ki, aztán fokozatosan a többi részeket is megmagyarázzuk. 3. Az áhitatnak 3. foka azt foglalja magában, hogy ama szándékkal, miszerint Istent a szent áldozat által tisztelni kívánjuk akár a szentmise-áldozat titka fölött, akár Krisztus szenvedésének titkai fölött *elmélkedünk*, vagy pedig *szóbeli imádságok* által törekszünk Istennel egyesülni, amellet, hogy a szentmise főrészeire is figyelünk. A hitelemző tehát buzdítsa a gyermekeket, hogy a szent áldozaton megfelelő imákat végezzenek s így annak bemutatásához csatlakozzanak. Végezhetnek ilyen imákat imádságos könyvükből s ennek használatára az iskolában kell őket megtanítani, elolvastatván az egyes miseimákat és intve őket, hogy azok végzésével meg ne előzzék, hanem kísérjék a miséző papot. De végezhetnek más szóbeli imákat is, pl. a főrészeknél hangosan, karban mondhatják el a katekizmus függelékében előforduló és betanult imákat, míg a szentmise többi részein a szentolvasót és egyéb szóbeli imákat mondhatnak. Változatosság kedvéért ajánlatos még, hogy a gyermekek többször *énekeljenek* is a szentmisénél egyes szokásos, az iskolában begyakorolt énekeket.

Ha a gyermekek szegénység, vagy egyéb ok miatt *imádságos könyv nélkül* volnának jelen a szentmisén, a következő módon is üdvösen hallgatnák azt. A lépcsőimádságnál keltsenek bánatot bűneik fölött s tegyenek jó föltételt valamely szokásos hibájukra nézve; Kyrienél mondják szívből «Uram irgalmazz» stb. egy Miatyánkkal ama kegyelemért, hogy mint buzgó keresztények éljenek; evangéliumnál és krédónál mondják el lassan, figyelemmel a Hiszekegyet arra a szándékra, hogy az igaz hitben mindvégig kitartsanak; fölajánlaskor megfelelő imát (mint a katekizmus függelékében van) és Úrfelmutatásig több Miatyánkot imádkozhatnak előkert: önmagukért, szüleikért és testvéreikért, elöljáróikért, a pápáért, a bűnösök megtéréseért stb. Úrfelmutatás alatt mondják el a katekizmus elején levő szép fohászokat, azután pedig keltsék föl a három isteni erényt s mondjanak pár Miatyánkot a megholtakért. Végezzenek végül lelki áldozást s mondjanak el pár Miatyánkot arra a szándékra, hogy a mai napot Istennek tetsző módon töltsék el és bűnbe ne essenek.

(Szentbeszédék.) A gyermekeket fejlettségi fokuk szerint szentbeszédék hallgatására is szoktatnunk kell. Ha külön ifjúsági szent-

beszédeket és evangéliummagyarázatokat nem hallhatnak, úgy a nagyobb gyermekek a felnőttek számára tartott prédikációkat, valamint a keresztyén tanításokat kísérik figyelemmel. Oltsón a hit-elemző növendékeibe tiszteletet Isten igéje iránt, intse őket, hogy az Isten szolgája által maga az Üdvözítő szól hozzájuk s hogy figyelmes, alázatos magaviselet által tegyék magukat méltóvá ama kegyelmekre, melyeket a Szentlélek bőven kapcsol az Isten igéjének hallgatásához. «Aki Istentől van, Isten igéjét hallgatja, ti azért nem hallgatjátok, mert nem vagytok az Istentől» — mondta az Üdvözítő. (Ján. 8, 47.)

Az *iskolában* aztán kikérdezzük a szentbeszéd gondolatmenetét, a fölhozott példákat és tanulságokat és érettebb tanulókkal olykor le is iratjuk a szentbeszéd lényegét.

(Egyéb ájtatosságok.) A délutáni ájtatosságra vásár- és ünnepnapokon nem kényszerrel, hanem szeretettel hivatgatjuk őket, hogy ezáltal is elvonassanak az ünnepek szentségét vajmi gyakran megfertőztető mulatozásoktól. Hasonlóan járunk el a májusi, októberi, nagybőjti stb. ájtatosságoknál. Ha a gyermekek *temetéseken, körmeneteken* vesznek részt, előzőleg rövid fölvilágosítást kapjanak a részvétel módjáról, a körmenet céljáról, az alatt végzendő imád-ságokról és énekekről s hogy épületesen kell viselkedniök.

39. A gyermekek előkészítése a bűnbánat szentségének fölvételére. A bűnbánat szentsége *nagy jelentőségű* az erkölcsi életben, amennyiben e szentség fölvétele által a gyermekek nemcsak vétkeiktől szabadulnak meg, hanem mindjobban kifejlődik bennük a lelkiismeret, a bűnnek s a tetteikért való felelősségnek tudata s ezzel együtt annak fölismerése, hogy milyen nagy kegyelem az Istennel való kiengesztelődés, melyet Krisztusnak köszönhetnek. Isten és az egyház parancsolatai is mindig nagyobb nyomatókkal lépnek lelkük elé, valahányszor e szentséghez járulnak, mindjobban fölismerik a jót, amit gyakorolniok, a rosszat, amit kerülniök kell. A szentségi kegyelem végül hathatósan erősíti a gyöngé és állhatatlan gyermeki akaratot s ettől eltekintve, egy lelkiismeretes gyóntató többet tehet a gyermeki lélek megszentelésére és megtisztítására, mint bármely más nevelő, ki, ha ismeri is a gyermeki természetet és hibákat általánosságban, mégse képes behatolni egyesek lelkületébe.

Azért a hitelemző egyik legfontosabb tisztsége a gyermekeket

méltó és gyakori szent gyónásra előkészíteni és segíteni, annál is inkább, mert a felnőttek is rendszeren gyermekkori szokásaik szerint szoktak járulni e szentséghez, mely a keresztség után leginkább szükséges az üdvösségre.

1. Hogy *milyen korban és hányszor* járuljanak a gyermekek a szent gyónáshoz, annak megállapítása a hitoktató joga. Általános elv, hogy ne túlkorán bocsássuk a gyermekeket a szent gyónáshoz, nehogy a szent cselekmény játékká süllyedjen előttük, de ne is tartsuk vissza őket későre, hogy lelkükben kárt ne szenvedjenek. Általában a 9. éven túl a gyermekeket a gyónástól visszatartani nem szabad s még a gyöngébb értelmi tehetségűeket is engednünk kell ez időben már a szentség fölvételéhez, mert a kétes előképzettséggel gyónóknál a gyóntatóatya kötelessége megállapítani, hogy adott esetben föloldozhatja-e az illetőt, vagy sem. Kivételesen már a 7—8. életévben, sőt esetleg már előbb is járulhatna valaki először a szent gyónáshoz, főleg súlyos betegség idején. Akiről észszerűen föltehető, hogy súlyos bűnt is képes elkövetni, az már fölveheti e szentséget, sőt köteles is fölvenni az általános egyházi törvény szerint, melyet a IV. lateráni zsinat (1215.) hozott.

2. Az *előkészítés* a szentség fölvételére távolabbi és közelebbi.

A *távolabbi* előkészítéshez tartozik általában a különös gond-
dal végzett vallásoktatás.

Ennek folyamán a hitelemző gyakran tegyen alkalmi vonatkozásokat a bűnbánat szentségére, élessze a gyermekekben a büntudatot s a büntől való szabadulás vágyát. Pl. Isten mindentudásánál: Isten tudja a multat, ismeri összes bűneinket s ezek közül egyet se tudunk előle elrejtteni; tudja azt is, őszintén fájlaljuk-e azokat s komolyan akarjuk-e a jövőben elkerülni. Isten jóságánál: Mennyi jót ad nekünk Isten, mennyit, amire nem is gondolunk; milyen utálatos a hálátlanság vele szemben, ha valaki őt bűneivel sérti s épen az ő adományával él vissza a vétkezésre. A pokolról szóló tanításnál: Ezt érdemli mindenki, aki halálos bűnt követett el s ide jut föltétlenül, hacsak őszinte gyónás vagy tökéletes bánat által meg nem tisztul. A megváltás tanánál: Mennyire szeretett Isten, hogy egyszülött Fiát küldte értünk a világra! Jézus nélkül valamennyien elvesztünk volna, de most nincs bűn, bármily nagy lenne is az, melytől Jézus érdemei által meg ne szabadulhatnánk. A parancsolatok tárgyalásánál végezetül mindig foglalja össze a hitelemző a bűnöket, melyek a letárgyalt parancsba ütköznek s melyekről, ha elkövettük, a gyóntatószékben magunkat vádolnunk kell. Végül említse többször általánosságban, mi a bűnbánat szentségének hatása azoknál, kik halálos

bűnben vannak s azoknál, kik bocsánatosan vétkeztek, milyen értékes ajándék Isten kegyelme, a tiszta lelkiismeret, milyen sokan kárhoznának el, ha az irgalmas Üdvözítő nem rendelte volna a bűnbocsánat szentségét s mennyire kell örülniök, hogy nemsokára szabad ahhoz járulniok stb.

3. A *közelebbi* előkészítés a gyónási tanításban s a gyónási készületre való gyakorlati útmutatásokban áll.

A hitelemző tehát a bűnbánat szentségére vonatkozó katekizmusi részeket gondosan magyarázza meg és emléttesse be jól a gyónási imát. Ami az egyes részeket illeti:

a) A *Szentlélek segítségül hívására* ne csak a katekizmus megfelelő helyén intse őket, hanem ismételve figyelmeztesse, hogy a gyónási tanítás ideje alatt naponként mondjanak valami rövid imát a Szentlélek-Istenhez a jó gyónás kegyelméért; az egyes előadások is ilyen imádsággal kezdődjenek; a közvetlen készületnél pedig nagy ájtatossággal kérjék a Szentlélek kegyelmét, mert a szentség méltó fölvétele elsősorban Isten kegyelmétől függ.

b) A *lelkiismeret megvizsgálására* is tanítani kell a gyermekeket s nem szabad őket egyszerűen a gyónási tükör használatára utasítani. Át kell tehát velük még egyszer venni a tízparancsolatot, az egyház parancsait s a főbűnöket, mindenütt kiemelve a szokottabb gyermekbűnöket. Az összes bűnöket egy-egy parancsolatnál összefoglaljuk végül egy mondatban s ezt beemléztetjük, pl.: «Az első parancsolatnál meggondolom, imádkoztam-e mindennap és ájtatosan imádkoztam-e». «A második parancsolatnál meggondolom, nem mondtam-e ki szent neveket könnyelműen, nem káromkodtam-e, nem esküdtem-e hamisan vagy könnyelműen» stb. Többszöri ismétlés által ekként az egész lelki tükör a gyermekek emlékezetébe vésődik, ami későbbi gyónásaiknál megkönnyíti a készületet.

Hogy a betanult bűnöket a gyóntatószékben gépiesen el ne mondják, figyelmeztetni kell őket, hogy csak a valóban elkövetett vétkeket szabad említeni a gyóntatószékben. A bűnök tárgyalásánál azért különböző eshetőségeket hozzon föl a hitelemző s kérdésekkel vezesse rá a gyermekeket bűneik helyes elmondására. Pl. Ha valaki minden bűnt elkövetett a második parancs ellen, az hogyan mondja el bűneit a gyóntatószékben? De ha nem káromkodott? Ha könnyelműen esküdött, de hamisan nem? Ha semmi bűnt se követett el a második parancs ellen?

Nem helyes a lelkiismeretvizsgálásnál arra oktatni a gyermekeket, hogy helyek szerint, ahol megfordultak, gyónják bűneiket, pl. mint vét-

keztek otthon, az iskolában, a templomban, az utcán stb. Ez az eljárás ismételésekkel jár s veszélyezteti a gyónás teljességét. — *Nem szabad* azt kívánni a gyermekektől, hogy minden bűnt szám szerint gyónjanak meg. E követelés tompítja a lelkiismeret érzékenységét, mert nem tesz különbséget bocsánatos és halálos bűnök között, túlterhessé teszi a készülést s egyenesen hazugságra vezet. Még a halálos bűnök számát se szabad az első gyónóktól túlságosan kívánni, mindazonáltal az előkészítésnél emeljük ki, hogy a nagy bűnöket lehetőleg szám szerint kell meggyónni. Végül a szokásos bűnök tárgyalása után azt is megemlítjük, hogy ha egyeseknek a felsorolt bűnökön kívül talán más bűn is terhelné lelkiismeretüket, ne mulasszák el azt is meggyónni.

c) A gyónási tanítás legfontosabb és legnehezebb része a *bánat* értelmezése és fölkeltése. A hitelemzőnek nem szabad megelégednie a bánat és tulajdonságainak magyarázatával, hanem igyekezzék a bánat indító okainak szemléltető kifejtésével létrehozni bennük a bánat indulatát. Nyomatékosan¹ kell hangsúlyozni, hogy bánat nélkül soha nincs bűnbocsánat. Az erősfogadás főleg legnagyobb hibájukra vonatkozzék.

d) A *gyónásra* vonatkozó részletek megmagyarázása után főleg azt a jó föltételt ébressze föl növendékeiben a hitelemző, hogy soha semmi körülmények közt nem akarják lelkükre venni a szentségtörő gyónás bűnét azáltal, hogy valamely nagy bűnüket elhallgatják. Utaljon a gyónási titoktartásra s hogy nincs okuk félni a lelkiatytól, mert az nem farizeusi, hanem atyai szívvvel hallgatja őket s hogy őszinteségükkel és alázatosságukkal csak örömet szereznek neki.

Fölrják-e a gyermekek bűneiket gyónás előtt, vagy sem, a helyi körülmények szerint döntendő el. Ahol kellő felügyelet van s a gyermekek általában komolyak és lelkiismeretesek, megengedhető ez, mert gondosabb készületre segít, jelentékenyen megkönnyíti a gyónást s a gyermekek gyónás előtt osztatlan figyelemmel szentelhetik idejüket a bánat fölkeltésére. De ha a hitelemzőnek alapos oka van visszaélésektől félni, úgy sűrűsse a gyermekeknél az emlékezetből való gyónást.

e) Végre az *elégítéltre* vonatkozólag intse a hitelemző a gyermekeket, hogy az okozott kárt, amennyire lehet, még a szent gyónás előtt tegyék jóvá, adják vissza az idegen jószágot, béküljenek ki stb. Azonkívül önkéntes bűnbánati cselekmények által is igyekezzenek Istent kiengesztelni.

A *gyónási tanítás után* a hitelemző vezesse el a gyermekeket a templomba s ott a helyszínén mutassa meg, hova térdepeljenek

és mit tegyenek gyónás előtt, közben és után. Így a félénkebbek is bátrabbak és ügyesebbek lesznek. A szent gyónás napja előtt intse a gyermekeket, hogy este lehetőleg vonuljanak magányos helyre, imádkozzanak, vizsgálják meg lelkiismeretüket s keltsenek bánatot. Gyónás napján gyűljenek össze az iskolában s ekkor a hitelemző vagy a tanteremben, vagy a templomban imádkozza el még egyszer a Szentlélek segítségül hívását, mondja elő a lelkiismeret-vizsgálás egyes pontjait s keltse föl velük a bánatot. A gyermekek közt, bármily gondos előkészület mellett is, akadhat még fölületes és tudatlan s ez az utolsó segítség nem egy szentségtörést akadályozhat meg.

Mivel pedig a hosszas várakozás unalmat és rendetlenséget szül, a hitelemző úgy ossza be a gyermekeket, hogy egy órán túl senki se legyen kénytelen várakozni a templomban, míg a sor reá kerül. Ha tehát sok a gyónó és kevés a gyóntató, úgy félóránként pl. hatos vagy tizes csoportban jöjjenek az iskolából, vagy több napra osztassanak szét.

40. Első áldozók oktatása. A *szentáldozás* bensőséges lelki egyesülés a megdicsőült Istenemberrel, melyből erőt s gazdag kegyelmeket merít a hívő lélek, hogy képes legyen kialakítani magában Krisztus képét s mindinkább kifejezésre juttatni az ő életét. Az igazi vallásos életnek tehát forrása s egyszersmind hőmérője az Oltáriszentség buzgó tisztelete s a szentáldozáshoz való gyakori, méltó járulás.

A hitelemzőnek azért a legnagyobb gondot kell fordítania arra, hogy a reábízott növendékekben erős hitet és ragaszkodást létesítsen az isteni szeretet eme csodálatos titka iránt.

A szentáldozásra való *előkészítésnél* a következő szempontok veendőek figyelembe:

Még mielőtt a tulajdonképeni áldozási tanítás megkezdődne, a hitelemző szoktassa a gyermekeket iskolájárásuk egész ideje alatt arra, hogy tisztelettel és áhitattal jelenjenek meg a templomban s hogy élő hittel gondoljanak a szentségházban lakó Úr Jézusra. Évről-évre ismétlődő gondos és könnyen érthető tanítás a legszen-
tebb áldozatról s Jézus jelenlétéről az Oltáriszentségben — alkotja a *távolabbi* előkészítést.

A *közelebbi* előkészítést pedig az először áldozók számára külön tartott tanítások képezik megfelelő áhitatgyakorlatokkal.

A föltételeket, melyek mellett a gyermekek az első szentáldozáshoz bocsáthatók, legutóbb X. Pius pápa szabályozta (1910.). Eme határozat szerint, amint a gyermekek öntudatos életet kezdenek élni, úgy a szent gyónáshoz, mint a szentáldozáshoz bocsátandók. Az öntudatos élet pedig a 7-ik életév körül kezdődik meg. Ha a gyermek ismeri azokat a vallási igazságokat, melyeknek ismerete és hite az üdvözülésre föltétlenül szükséges (az ú. n. hat főigazságot), s az Oltáriszentséget a közönséges kenyértől megkülönböztetni képes, amennyiben korához mért áhitatot tanúsít, az Úr asztalához bocsátható.

A magyar püspöki kar e rendelet értelmében úgy határozott, hogy: «általános szabály ezentúl, hogy a gyermekek az elemi népiskola III. osztályában bocsáttassanak az első szent gyónáshoz és egyszersmind az első szentáldozáshoz».

A *tanításnak*, melyben az először áldozók részesülnek, a következő vallási tételekre kell a lehetőség szerint kiterjeszkednie: a megszentelő kegyelem s a megigazulás mibenléte, a kegyelem-eszközökről általában s a legszükségesebb a keresztségről s annak viszonyáról a bűnbánat szentségéhez s az Oltáriszentséghez (hogy a keresztségi fogadásnak oka érthető legyen), az Oltáriszentségről abban Jézus valóságos jelenlétéről, a szentmiseáldozatról s a szentáldozásról; ugyancsak szólni kell a jó gyónás kellékeiről s a gyermekeket gondos lelkiismeretvizsgálásra, bánatra vezetni s őszinteségre inteni.

A tanítással párhuzamosan *áhitat- és erénygyakorlatok* is végzendők. Már a tanítás megkezdése alkalmával intjük a gyermekeket, hogy nagyobb lelkiismeretességet várunk tőlük, pontos megjelenést a tanításokon, imádságaiknak gondosabb végzését s hogy esti imádságukkal pár percnyi lelkiismeretvizsgálást kössenek össze, így készítik el szívüket mindinkább az isteni vendég méltó befogadására. A tanítással lehetőleg összekötjük a szentséglátogatást imádsággal (mely a lefolyt előadás tárgyához alkalmazkodik) és lelki áldozás végzésével. Ez ájtatosság azonban 5—10 percnél tovább ne tartson. A bánat indítóokainak részletesebb kifejtése által — a körülmények szerint elemies lelkigyakorlatok által is — törekszünk őket töredelmes szent gyónásra, mely a méltó szentáldozás első föltétele, előkészíteni.

Sok fordul meg ezen tanításoknál a *hitelemző példáján*, szavain, hangulatán s hogy van-e szívében igaz tisztelet az eucharistia

iránt. Sokat segít az is, ha sikerült belevonni az előkészítésbe a szülők érdeklődését.

Az első áldozás legalkalmasabb ideje a *fehérvasárnap*. Ezt a napot ajánlják az ősi egyház hagyományai s az e napi miseimák is nagyon illenek az először áldozókra.

A *sziertartások* nem mindenütt egyformák, főrészüik mégis a keresztségi fogadás megújítása, melynek módja előre begyakorlandó. Nyomatékosan óvja a hitelemző főleg a leánygyermekeket a hiúságtól az öltözködésben s lehetőleg egyszerűséget és egyöntetűséget sürgessen. Egyeseknél az egész ájtatosságot tönkre teszi a tetszelgés és kérkedés a fátyolos ruhával.¹

A hitelemző végül a szentáldozás után is ügyeljen, hogy fáradsága, mellyel a gyermekeket a szentségi Jézushoz vezetni törekedett, maradandó gyümölcsöt teremjen, azért szoktassa azokat, kikben a kegyelem működését észrevette, a *gyakori*, sőt *mindennapi szentáldozáshoz*, valamennyit pedig, hogy meghatározott időkben járuljanak a szentségek föl vételéhez s buzgón jelenjenek meg az istenitiszteleten.

¹ Pár püspöki megyében a fátyol vagy karperec viselése az első áldozásnál külön rendelettel van eltiltva.

IV. A FEGYELMEZÉSRŐL.

41. A fegyelem fogalmáról. A módszer mellett nagy-jelentőségű az iskolai életben a *fegyelmezés*. Fegyelem nélkül bármily kitűnő módszerrel is alig érhet el sikert a tanító, míg megfelelő fegyelem mellett közepes tanítási ügyességgel is nagy az eredmény.

Fegyelmezésnek nevezzük azon intézkedések összegét, melyekkel az iskolai tanítás- és neveléshez szükséges rendet s a tanulók megfelelő magatartását biztosítjuk.

A fegyelmezés eredménye a *fegyelem*, vagyis a gyermekek megfelelő magatartása az iskolában, mely a tanításnak zavartalan és eredményes lefolyását biztosítja.

Míg a hitoktatás közvetlen a léleknek valláserkölcsei képzésével foglalkozik, a fegyelmezés elsősorban a gyermeknek *külső magaviseletét* gondolja. Mindazonáltal nem csupán külső kényszer-eszközök alkalmazása hozza létre a jó fegyelmet s maga a fegyelem is nem csupán a külső törvényszerűsége szorítkozik, igazi fegyelem inkább csak ott van, ahol a gyermek lelkében sikerült létrehozni azt az *érzületet*, melyből a megfelelő külső magatartás önként folyik.

A helyes fegyelem ezért nemcsak az iskolai *tanítás* sikeréhez szükséges, hanem a gyermek *vallási és erkölcsi életére* is jótékony hatással van. Amint t. i. a benső áhitat az ember külsején is visszatükröződik, úgy a külsőleg tisztelettudó magatartás a bensőre is erősítő hatással lehet. A külső rend érdekében továbbá a gyermeknek sok személyes vágyról és szeszélyről kell lemondania; a fegyelmezett magatartás tehát folytonos önmegtagadást sürget, már pedig mennél nagyobb gyakorlatra tesz szert valaki az önmegtagadásban, annál biztosabb alapra helyeződik egész valláserkölcsei élete, mert az önmegtagadás a gerince minden erkölcsi-ségnek úgy a gyermekeknél, mint a felnőtteknél.

A helyes iskolai fegyelem lényegéhez tartozik: a rendszeretet, a fegyelem, a szorgalom és engedelmesség.

1. A *rend* először is az előadásokon való pontos megjelelést sürgeti. Ezt különösen akkor követelheti növendékeitől a hitelemző, ha maga is jó példát ad e részben. Igazolatlan elmaradásokat vagy elkéséseket nem szabad megtorlás nélkül hagyni.

2. A rendhez tartozik s egyszersmind a *külső figyelem* jele: a csendes, nyugodt magatartás az előadás egész lefolyása alatt.

A hitelemző ne kezdje el addig magyarázatát, míg teljes csend és nyugalom nincs az osztályban. Érettebb gyermekeknél a tanszéken ülve is előadhat, kisebbeknél könnyebben uralkodik tekintetével az egész osztály fölött, ha az első padtól pár lépésnyire áll s helyét fontos ok nélkül el nem hagyja. Ha a hitelemző a padok közt járkal, egyes gyermekekkel magánbeszélgetést folytat, túlsokat jegyezve a táblára, az osztálynak hosszabb ideig hátat fordít, maga okozza a rend fölbomlását. A figyelem fönntartásához a padon levő könyvek, íróeszközök stb. elrakása s a kezek megfelelő tartása is szükséges. Könnyen megzavarják a nyugalmat a túlszenvedélyes jelentkezések. Azért a jelentkezés módját is szabályozni kell s a fölálló, heveskedő stb. jelentkezőket mellőzni vagy egyébként rendre szoktatni. Sógást, kiolvasást nem szabad tűrni. Ha egyik-másik gyermek nevetgél, a hitelemző ne kérdezze azonnal az okot, mert rendesen hazugságra, esetleg botrányt okozó feleletre is adhat alkalmat; elég élesen a rendetlenkedőkre tekinteni s esetleg óra után megtenni a megfelelő intézkedéseket. Egyébként a hitelemzőnek ne legyen eszménye az ú. n. «halálos csend», mely a kedélynek minden szabadabb megnyilatkozását kizárja.

A csendes magaviselet azonban a figyelemnek csak külső oldala, mely nagyfokú *szórakozottsággal* lehet összekötve. Amíg látszólag figyelve, csendben ül a gyermek, képzelete esetleg egész más dolgokkal játszik, elszórakozik. A szórakozottság oka lehet szellemi, pl. idegenkedés az iskolától, a vallástól, rejtett, erkölcsbe ütköző vétségek, vagy esetleg családi gondok, bánat stb.; de lehet anyagi is, pl. éhség, hideg, betegség, testi gyöngeség stb. A szórakozott gyermekekre különösen kell ügyelni, gyakran belevonni az előadásba s lehetőleg megszüntetni a szórakozottság okát.

Önkényt létrejön a külső rend és figyelem s megszűnik a szórakozottság, ha sikerült a hitelemzőnek fölkelteni a gyermekeken a *belső figyelmet*.

Ez a benső figyelem, vagyis a lelki tehetségeknek bizonyos tárgyra való komoly irányzása, a tanításnál egyszerűen nélkülöz-

hetetlen. Ez minden gondolkodásnak és tanulásnak a lelke. Származik pedig ez a figyelem az *érdeklődésből*, amely ismét az előadás tárgyától, a tanító egyéniségétől s a helyesen alkalmazott módszertől függ. A tárgyat illetőleg: konkrét dolgok, elbeszélések stb. sokkal inkább érdeklik a gyermekeket, mint elvontak, némileg már ismert dolgok inkább, mint teljesen ismeretlenek. Ha továbbá a hitelemző «művész» a szakmájában s tárgyát meleg érdeklődéssel, élénken kezeli, az érdeklődés áttapad a gyermekekre is. A módszerre nézve: mennél több tervszerűség és világosság van az előadásban, mennél inkább halad a hitelemző a lélektani és logikai törvények szerint — könnyebbről a nehezebbre, szemléletből az elvontra, annál nagyobb az érdeklődés.

A hitelemző különben ne feledje, hogy a legjobb eljárás mellett is hamar kimerül a gyermekek figyeloképessége, főleg elvontabb természetű tárgyaknál. Azért lehetőleg *változatosságot* hozzon előadásába, szőjjön bele példákat, szakítsa meg gyakori kérdésekkel, néha szent énekeket is énekeltethet stb. Különösen káros és kárbavesztett fáradság, mikor a hitelemző túlbőven és terjedelmesen magyaráz s a gyermekeket némaságra kárhoztatja, hosszas, okos fejtegetéseket tart, a gyermekek pedig unatkoznak és ásitanak, mert a tanítás nem felel meg igényeiknek és tehetségüknek. Az önkénytelen figyelmen kívül azonban *önkéntes figyelemre* is szoktatni kell a gyermekeket, Isten jelenlétére, a vallásoktatás fontosságára stb. utalva.

3. A *szorgalom* szintén az érdeklődésből keletkezhetik. Mennél inkább érdekli a gyermekeket a tárgy, mennél több gyönyörűséget találnak benne, annál nagyobb a szorgalom is. A hitelemző azért igyekezzék a hittanórát lehetőleg kellemessé tenni a gyermekek előtt, anélkül mégis, hogy a tárgy komolyságát föláldozná s a vallástant játékká súlyosztaná. Nagy hiba oda nem való tréfákkal a gyermekek figyelmét elfordítani a tárgytól.

Érettebb gyermekeknél a szorgalomnak már a megfontoltságból kell származnia s azon tudatból, hogy az ember nem játékra, hanem munkára van teremtve s hogy minden munka közt a legelső és legfontosabb az, mely lelkünk megmentésére irányul.

4. A pontos, gyors és készséges *engedelmesség* is úgy hozzátartozik az iskolai élethez, hogy e nélkül fegyelemről és jellemképzésről szó se lehet. Amely gyermek nem engedelmeskedik Istentől rendelt előjáróinak, az a szívébe oltott isteni törvényeknek s a lelkiismeret szavának is megtagadja az engedelmességet.

Az engedelmesség föltételei, *a)* hogy a gyermek mindinkább fölismerje, miszerint az engedelmisség *Isten akarata*. «Aki a hatalmasságnak (előljáróság) ellenáll, Isten rendelkezésének szegül ellen», mondja az Apostol (Róm. 13. 1.; 1. még szent Péter 1. lev. 2. 13—18.) Csak ha Isten akaratára vonatkoztattuk vissza az engedelmisség kötelezettségét s az Üdvözítő példájára, aki engedelmes volt a halálig, rendelkezünk elég erős indítóokokkal, hogy a gyermekektől minden körülmények között engedelmisséget kívánjunk. *b)* A hitelemző *keveset és megfontoltan parancsoljon*, az első órától kezdve legyen *következetes*, ne ismerjen *kivételeket* és személyi tekintetet, de ne játssza a zsarnokot se, hanem becsülje és szeresse a gyermekben Isten képését.

Megkönnyíti a gyermeknek az engedelmisséget, valamint általában a fegyelem megtartását a szeretet és tisztelet, mellyel a hitelemző személye iránt viselkedik s hathatósan befolyásolja őt a jutalmazás reménye, valamint a büntetéstől való félelem is. Szeretet és tekintély, jutalmazás és büntetés a fegyelmezés *főeszközei*.

42. A fegyelmezés eszközei. Hogy a hitelemzőnek a gyermekek előtt tekintélye legyen és megnyerje egyúttal azoknak szeretetét, a következőkre ügyeljen:

a) A fődolog: az őszinte vallásosság. A *hitelemző élete* feleljen meg annak a magasztos tanításnak, melyet a gyermekeknek előad. Ha e kettő közt ellentét van, a gyermek éles szemé azt csakhamar felfedezi s akkor egyszerre kárbavész a hitelemzőnek egész működése. A botrány, melyet a rossz tanító vagy hitelemző ad, mérgező hatással van a gyermekek egész életére.

b) Odaadó *szeretettel* is viselkedjek a hitelemző a gyermekek iránt. Maga Isten az emberek szívéhez a szeretet útján akar férközni, a hitelemző se ér el más úton sikert. E szeretet azonban nem természetes vonzódás, hanem Jézus szívéből táplálkozik, teljesen önzetlen s a lelkek üdvét szomjazza. Részhajlást nem ismer, legföljebb a gyöngébbek, elhagyottabbak, természetszerűen visszataszítóbbak iránt, kiket határtalan türelemmel és találékonysággal igyekszik megnyerni Krisztusnak.

E szeretetre nézve azonban helyesen jegyzi meg *Foerster* (Schule und Charakter 193.): «Óvakodjék a tanító első megjelenésekor valamiképp a gyermekek jóindulatáért esengeni, jóakaró működési programot kifejteni, egyeseket nyájas megszólítással kitüntetni. Ellenkezőleg: mennél

több tartózkodást tanúsít, annál érdekesebbnek, rejtelmesnek és tekintélyesnek tartják őt a gyermekek. Minden *egy*es iránt szívében teljes rokon-érzés legyen, de tökéletes közömbösség a «tömeghangulat» iránt. Ne akarja a gyermekek szeretetét mindjárt az első napon megszerezni, hanem ezt működésének tartós hatásától várja. Máskülönbén mindjárt az első napon elveszti a gyermekek becsülését».

c) Bizonyos fokú tekintélyt a hitelemzőnek az *egyházi jelleg* is ad, de tartóssá a személye iránti tiszteletet az erkölcsi tulajdonokon kívül a megfelelő *általános és szakműveltség* teszi. Ha a hitelemző komoly készüllet után tervszerűen, érdekesen tanít, ritkán szorul más fegyelmező eszközökre. Enélkül azonban csakhamar beáll az unalom, kedvetlenség és rendetlenség.

d) Fontos még a tekintély megőrzésére, hogy a hitelemző minden körülmények közt önuralmat gyakoroljon s modorában és külsejében sohase hiányozzék bizonyos természetes *méltóság* és szerény *komolyság*. «Tekintetéről lehet megismerni az embert és arckifejezéséből az értelmest; a test öltözete, a száj mosolya, az ember járása bizonyosságot tesz felőle. A szidalmazó haragjában sikertelen a dorgálás.» (Sirák fia 19. 26—28.)

Jelentős a fönti szentirási idézet utolsó mondata. Az *önuralom elvesztése a legbiztosabb út, hogy a mások fölötti uralmat is elveszítsük*. Nyugodt magatartással, mely nem érzéketlenség, hanem fegyelmezett lelkület kifolyása, a valóságban szinte kényszerítő és szuggesztív hatást gyakorolunk éretlen és tartalmatlan emberekre... Izgatott, lármázó tanító hivatásának, melyben bizonyos magasabb tekintélyt kell kifejezésre juttatnia, egyik főfeladatát nem teljesíti: nem személyesíti meg a tekintély méltóságát, hanem maga is megtestesítője ugyanannak a nyugtalanságnak és fegyelmetlenségnek, melyet le akar küzdeni. Azért minden törekvése mellett, hogy fegyelmezzon, nem indulnak ki tőle rendreszorító hatások. Méltóságnélküli tanítók elrontják egészen az ifjúság jellemét. Csak ha tökéletesen szabad vagyok a másoknak hibájától, tudom őt is attól megszabadítani. E nyugodt magatartáshoz tartozik az is, hogy a tanító lemondjon minden szidásról és rendreintő kiabálásokról. Ilyen eszközök hamar elhasználódnak s nem felelnek meg a tanító méltóságának, mert mintegy lármaversenyre vezetik őt a gyermekekkel. Ellenkezőleg, mennél nagyobb a nyugtalanság, a tanító annál halkabban beszéljen. (Foerster i. m. 194. s. köv.)

e) Végül a hitelemző bizonyos természetes *vidámságra* is törekedjék a hitoktatásnál. E vidámság persze nem erőltetett külsőségekben nyilvánkozik meg, nem is mulatozó kedv és tréfálkozás,

hanem a lelki békének és benső összhangnak a visszatükrözése. A komor, kedvetlen hangulat, idegesség terhessé és kiállhatatlanná teszi a hitelemzést.

A kedvetlenség okainak leküzdésére sok jó tanácsot ad szent Ágoston De catech. rud. c. művében. (L. Walter: Szent Ágoston hitoktatói működése, I. 25.) Főoka lehet legtöbbször a világiás érzület, mely nem ismeri a lelkek értékét, nincs érzéke az isteni dolgok iránt, hanem földi élvezetek és kitüntetések után sóvárog. Ilyen érzület mellett fojtó az iskolai levegő.

2. A fegyelem fönntartásához a szeretet és tekintélyen kívül hathatós eszköz a megfelelően alkalmazott *jutalmazás* és *büntetés*.

a) A jutalmazással a gyenge akaratot erősítjük a jó gyakorlására. A fegyelmezett, Isten akarata szerint berendezett élettel ugyan mindig együtt jár nemcsak az örök élet jutalma, hanem a földi életnek is tisztább és mélyebb örömei, miként Krisztus mondotta: «Vegyétek magatokra az én igámat s megtaláljátok a békét», (Mát. 11. 29.) — de mivel a fejletlen gyermeki lélek inkább az érzékihez tapad, kézzelfogható és közelebb eső jutalmakkal is ajánlatos őt jó szokásokra segíteni.

Ilyen jutalmak: a megelégedés valamely kifejezése, pl. barátságos tekintettel, elismerő szóval, jó osztályzattal, itt-ott kis ajándékokkal, szentképekkel vagy hasznos füzetekkel.

Mivel az elismerés sokkal inkább serkent tevékenységre, mint a korholás, a hitelemző többször keressen jogcímet a jutalmazásra gyöngébb, elmaradottabb gyermekeknél is. Mindazonáltal ügyeljen, hogy *erkölcsi* jót jutalmazzon, tehát pl. kitartó szorgalmat, jó viselkedést, nemes tetteket, ne pedig természetes előnyöket, pl. jó emlékezetet, külső kedvességet, rangot stb. Hogy pedig a jutalmazással a becsvágyat és hiúságot mértéktelenül föl ne keltse, a jutalmazást úgy tüntesse föl, mint egy részét ama tetszésnek, mellyel Isten kíséri a jót; óvja őket attól is, hogy tehetségeikben el ne bizakodjanak, mert ezek Isten ajándékai, kinek kegyelme nélkül semmire se megyünk («Ha mindent megtettetek is... mondjátok, haszontalan szolgák vagyunk.» Luk. 17. 10.); végül hangsúlyozza, hogy Isten nemcsak tudást, hanem tetteket vár tőlünk és pedig ama tehetségek és kegyelmek arányában, melyeket adott.

b) Mindezen eszközök alkalmazása mellett is előfordulnak még hibák az iskolában, melyeket csakis okosan alkalmazott *büntetésekkel* lehet korlátozni.

A gyermekeknek szokásos hibái:

a) nyugtalanság és figyelmetlenség (nevetés, fecsegés, játszás, mással foglalkozás, olvasás a pad alatt),

b) a tanulótársak háborgatása, ingerlése,

c) tisztetlenség az imánál, szerénytelen ülés, felelés,

d) restség, dac, hazudozás, kártétel, erkölcsi kihágások.

A bűn nagysága szerint fokozatos büntetések alkalmazandók. A szigorúbb büntetéseket a hitelemző hozza összefüggésbe ama nemtetszéssel, melyet a végtelenül szent Isten érez az erkölcsi rossz fölött s amely nemtetszésnek ideiglenes és örökké tartó büntetésekben is kifejezést ad.

A *megengedett büntetésnek* az iskolában a következők: intés (magánosan és nyilvánosan), pirongatás (magánosan és az osztály előtt), kiállítás a padból (félórán túl nem), igazgató elé való idézés, ki, ha a vétség nagyobb fokú, az osztály előtt dorgálja meg a tanulót, bezárás éheztetés nélkül és éheztetéssel, de felügyelet alatt, szülők értesítése, bejelentés az iskolaszéknek végintézkedés végett.

Ezeket a büntetéseket sorolja föl az 1868-i 38. t.-c. s az 1876. évi 28. t.-c. végrehajtása tárgyában kiadott miniszteri rendelet. L. Martin: Magyarországi Népoktatásügy I. 378. és 518.

Testi fenyítés alkalmazása tehát az iskolában tilos. Ne is kísérelje meg ezt a hitelemző, mert a hatás, melyet a veréssel elér, csak látszólagos és pillanatnyi, a kár pedig, mely belőle származik, nagyobb. A gyermek mindig áldozatnak érzi magát ilyen esetekben s ellenszenv és gyűlölet kél benne az erőszakos és durva ember iránt s ama tárgy iránt is, melyet képvisel. A rosszat pedig nem hagyja el, hanem ravaszabbul teszi. Azonkívül idegrontó, a testi egészséget megrendíti, nemkülönben minden nemes önérzetet kiirtó hatása is van az ütlegetlésnek. Végül a mai korban olyan nagyfokú az ellentét sok helyütt a család és iskola, egyes társadalmi osztályok s az egyházi személyek között, hogy a hitelemzőt erőszakos eljárása a legkellemetlenebb összeütközésbe hozhatja a szülőkkel, sőt a birósággal.¹

¹ L. bővebben a Kath. Nevelés 1907-iki évfolyamában a «Vallásoktatás és vessző» című cikket. (4—5. szám.)

V. A HITOKTATÁS TÖRTÉNETE.

43. Jézus Krisztus hitoktatása. 1. Krisztus Urunk azért jött a földre, hogy bizonytságot tegyen az igazságról (Ján. 18. 27.), vagyis az embereket az igaz és tökéletes vallásra tanítsa. Nyilvános működése idején tanítása az embereknek kettős csoportjára irányult. A nagy sokasághoz inkább *hittérítő* beszédeket intézett és igyekezett őket előkészíteni Isten országára. Ezért vándorolt egyik helyről a másikra, anélkül, hogy hosszabb időt szentelt volna a behatóbb tanításokra. Innen magyarázható az a körülmény, hogy amíg Jézus csodás személyisége mellett is látszólag oly kevés sikert ért el földi életében, az apostolok az egyház megalapítása után nagy sokaságot vehettek föl a keresztség által az egyház kebelébe, anélkül, hogy azokat bővebb előkészítésben részesítették volna. Sokan hallották ezek közül a megtértek közül Jézus beszédeit s egyébként is előkészítette őket az ó-szövetségi törvény Krisztusra.

A hallgatók másik csoportja, kikkel az isteni Üdvözítő különösen foglalkozott, szorosabb értelemben vett tanítványai voltak, kik elhagyva mindenüket, odaadással követték Jézust. Ezeket az Üdvözítő kimerítőbb *hitoktatásban* részesítette s egyformán igyekezett őket tanítani és nevelni.

2. Az Üdvözítő tanításának *tartalma* lényegében az volt, amit ma nyújt a katekizmus: hogy Isten a világ teremtetője, a mi Urunk; hogy ő az Üdvözítő, a jó pásztor, ki keresni jött, ami elveszett volt: hogy továbbá ő Istennek egylényegű fia s hogy senki sem jöhet az Atyához, hanem csak ő általa; s hogy a vigasztaló Szentlélek az igazság Lelke. Tanította még a szadduceusok kételkedésével szemben a test föltámadását, az ítéletet, a jók örök életét s a gonoszok örök büntetését. — Erkölcstanításának alapjává a tízparancsolatot tette, melyet tökéletesített, kiterjesztve főleg a gondolati vétkekre is és hathatós indítóokokat szolgáltatva annak teljesítésére. — Az Üdvözítő szertartási tanításait nem jegyezte föl a

Szentírás, csak annyit, hogy maga alapította meg, mint az újszövetség főpapja, a legtökéletesebb áldozatot a szentmisében, elrendelte a hétszentséget, a szertartások bővebb fejlesztését a Szentlélektől vezetett egyházra bízta. «Még sokat kellene mondanom, de most el nem viselhetitek. Mikor pedig eljön az Igazság Lelke, megtanít titeket minden igazságra.» (Ján. 16. 12.)

3. Az Úr Jézus önön isteni személyében egyszersmind a jó hitoktató eszményi példáját nyújtja, kiről a Szentírás mondja: «Egy a ti mesteretek: «Krisztus». (Máté 23. 8.) Példát ad az Üdvözítő a) az *imádságra*. Mielőtt reggel tanítani ment, előbb gyakran egész éjen át imádkozott s ha este kifáradva bevégzi tanítói működését a szent városban, «szokása szerint» kimegy imádkozni az Olajfák-hegyére. Imádkozott nemcsak apostolaiért, hanem azokért is, kik az ő szavuk által benne hinni fognak. (Ján. 17. 26.) Ekként int az Üdvözítő példája által, hogy tanítói működésünk csak akkor áldásos, ha buzgó ima kíséri. Aki jól imádkozik, az jól tanít is. b) Hogy ne csak szóval, hanem *életünkkel* tanítsunk, «Jézus elkezdett cselekedni és tanítani» — mondja róla az evangélium. — Előbb böjtöl, imádkozik s maga tart bűnbánatot, aztán kezdi hirdetni: «Tartsatok bűnbánatot». Aki másként él, mint ahogy tanít, egyik kezével lerontja azt, amit a másikkal épít. c) *Szeretetre* tanít a kicsinyek, a szegények és műveletlenek iránt. «Engedjétek — mondotta kimerültségében is a zúgolódó tanítványoknak — a kisdedeket hozzám jönni, mert ilyeneké az Isten országa. Bizony mondom nektek, aki nem fogadja Isten országát, mint a kisdéd, nem megy be abba.» (Márk 10. 14. 15.) Így akarta Krisztus fölvilágosítani apostolait, hogy a gyermekek ártatlansága, engedelmissége, készséges lelkülete a legszükségesebb tulajdonságok a keresztény vallás növendékeiben s hogy e gyermeki tulajdonságoknak a felnőttekben is meg kell lenni, ha Krisztus iskolájába, Isten országába fölvitetni akarnak. Azért az ily gyermekeknek joguk van a keresztény oktatásra s az apostoloknak kötelességük foglalkozni velük s fölvenni őket a hittanulók sorába. «És aki befogad egy ilyen kisdedet, engem fogad be. Aki pedig megbotránkoztat egyet a kisdedek közül, akik énbennem hisznek, jobb annak, hogy malomkö tétessék nyakára s a tenger mélységébe meríttessék.» (Máté 18. 5.) E szavak feltűntetik, mily nagy jutalom vár a kisdedeknek jó — és milyen büntetés azoknak rossz hitoktatójára.

4. A *módszert* illetőleg, amellyel az Üdvözítő tanított, a mai

hitelemzés és Jézus tanítási módja között nem lehet könnyen párhuzamot vonni. A hitelemző ma gyermekekkel foglalkozik, az evangéliumokban pedig csak ama tanításai az Üdvözítőnek vannak följegyezve, melyeket felnőtteknek tartott. Tanította-e közvetlenül a kisdedeket és milyen módszerrel, arról nincs szó a Szentírásban. Jézus hallgatói továbbá már rendelkeztek bizonyos vallási ismeretekkel, a hitelemző pedig ma az *első* vallásoktatást nyújtja.

Leginkább párhuzamba állíthatók a mai hitoktatással ama tanítások, melyeket az Üdvözítő bizalmasabb tanítványainak adott. Ezekből megállapítható, hogy az Üdvözítő inkább az összekötő menettel élt és példák, elbeszélések, hasonlatok alapján igyekezett övéivel a valláserkölcsi igazságokat megértetni. Példabeszédeket mondott ugyan a közömbösök sokaságának és ellenségeinek is, de ezeknek kifejtését és gyakorlati alkalmazását akkorra hagyta, mikor egyedül maradt tanítványaival, akik egyszerűségük és fogékonyságuk által méltók lettek megismerni Isten országának titkait.

A bizonyítékokat tanítása mellett az Üdvözítő részben az ószövetségi szentírásból, részben önön isteni tekintélyéből veszi. Innen a gyakori szólásmód: «Bizony, bizony mondom nektek»... «Hallottátok, hogy mondatott a régieknek... én pedig mondom nektek...» Szóharcba a vitatkozni akaró farizeusokkal nem elegyedik.

Krisztus — továbbá — sohasem tanít pusztán elméletileg, hanem mindig gyakorlati cél, a szív és akarat képzése lebeg előtte: «Aki bírja parancsolataimat és megtartja azokat, ő az, aki szeret engem.» Nincs élet tudás nélkül, de nincs is igazi és tökéletes tudás a megismert igazság szerint való élet nélkül. «Az én tanításom nem enyém, hanem azé, aki engem küldött. Aki annak akaratát cselekszi, megismeri tanításomról, vajjon Istentől van-e az, vagy én magamtól szólok.» (Ján. 7. 16.)

Tanításában az Üdvözítő többnyire előadó tanalakat használt, ez felelt meg leginkább az új igazságoknak, melyeket kinyilatkoztatni akart. Többször azonban a párbeszédes és kérdező tanalakat is alkalmazza, mikor pl. a szamariai asszonyt oktatja, vagy a farizeusoknak fölveti a kérdést: «Kinek a Fia Krisztus?»

44. Az apostolok hitoktatói tevékenysége. Az Úr Jézus örök időkre megalapította az *egyházi hitoktatói hivatalt* ama szavaival, melyekkel elrendelte, hogy az apostolok elmenvén az egész világra, hirdessék az evangéliumot minden teremtménynek.

(Máté 18. 18.) Ez isteni meghagyás, mely a keresztség kiszolgáltatására s az azt megelőző vagy kiegészítő tanításra ad fölhatalmazást, az egyház hitoktatói hivatalának alapító levele.

Az apostolok az isteni Üdvözítőtől nyert hitoktatói megbízásnak kettős módon tettek eleget, *a)* hittérítő beszédek, *b)* a keresztségre előkészítő hitoktatás által.

a) A *hittérítő beszédekkel* a *zsidóknak* azt törekedtek megmutatni, hogy Jézus valóban az ígért Üdvözítő, kiről az ószövetségi ígéretek szóltak. Ilyenmű beszédek végén az apostolok rendesen bűnbánatra intenek, hogy Krisztus által a hallgatók bűnbocsánatot nyerjenek. Így szent Péter pünkösdi napján, szent Pál Damaszkuszban, Antiochiában stb.

Más alapon készült a hittérítő beszéd, ha annak célja a *pogányok* megtérítése volt. Ilyet mondott pl. szent Pál apostol Lystrában és Athénében. A beszéd kezdete itt utalás az élő Istenre, ki az eget és földet teremtette s az embert is saját képére alkotta; a bálványozás esztelenség is, bűn is; Isten jósága azonban nem hagyta el a bűnbe merült emberiséget s Jézus által bűnbocsánatot és üdvöt ígér azoknak, kik hisznek benne és megtérnek.

Az ilyfajtajú beszédek hatása különböző volt. Egyesek hitetlenek maradtak, mások kételkedtek és vitatkoztak, ismét mások nagy fogékonysággal fogadták Isten ígését és hittek. Ez utóbbiakat aztán bővebben oktatták az apostolok a hitigazságokra és előkészítették a keresztségre.

b) Az apostolok cselekedeteinek könyve keveset jegyzett föl a *keresztségi hitoktatásról*, egyrészt, mert ez — amint később nevezték — a titoktartási fegyelemhez tartozott, másrészt sok helyütt a lelkek már Jézus tanítása által is elő voltak készítve s a Szentlélekisten az ősegyházban gyakran csodálatos módon is segítette és pótolta az apostolok tevékenységét.

A dolog természetéből következik azonban, hogy a keresztségi hitoktatásnak ki kellett terjednie elsősorban a Hiszekegy egyes ágazataira, amint azt a keresztelés szentségi szavai is megkívánták; aztán az erkölcsi törvény főbb tételeire: Isten s a felebaráti szeretet kötelmének megismertetésére s a tűzparancsolat fejtegetésére, illetve ennek a zsidóknál, kik azt gyermekkoruk óta ismerték, keresztesen szellemben való értelmezésére; végre a szentmiseáldozat, a szentségek s az Úr imájának magyarázatára és begyakorlására.

Az apostolok hitoktatásának *módszere*: 1. Tanításukat nem

vitákkal s a pogányoknál szokásos böleselkedéssel okolják meg, hanem Krisztus istenségével. Ha Krisztus Isten s ezt igazolják csodái és föltámadása, akkor igaz minden, amit ő tanít és ígér. 2. Beszédjükben a lehető legnagyobb egyszerűsége törekedtek, hogy mindenki megértse őket. 3. Nem egyedül tanítani akartak, hanem nevelni is, s e részben maguk adtak jó példát s tanítványaikat kifogyhatatlan türelemmel, de esetleg szigorral is igyekeztek Krisztushoz vezetni.

45. Hitoktatás a keresztény ókorban. Az *első keresztény századok* hitelemzése felnőtt hitetlenekre terjed ki, azért sok rokonszorosítás az ősi s a mai hitelemzés közt, mely kiskorú megkereszettekkel foglalkozik, nem lehet. Közös legfőlegb a cél, melyet mindkettő elérni akar: a hitben járatlanokból *egész* keresztényeket képezni.

A II. század közepéig a hitoktatás *apostoli hagyományokon* halad, anélkül, hogy a hitoktatás végzésére rendszeres intézmény alakulása kimutatható volna.

Világot vet ez első időszakbeli vallástanításra nézve különösen az «Apostolok tanítása» (Didaché) című mű, mely az I. századból származik és szent Barnabás levele (mindkettő főleg az erkölestanításra nézve), továbbá szent Jusztin apológiája s az apostoli atyák művei (a *hittanításra* nézve).

A II. század második felében kezd kialakulni a katekumenatusnak nevezett egyházi intézmény. Mivel a tömegesen jelentkező megérők között nem ritkán méltatlanok is akadtak, kik életmódjuk vagy az üldözéseknél tanúsított gyávaságuk miatt az egyház szégyenére váltak, azért gondosan megvizsgálták a jelentkezők szándékát, életmódját s csak ha e részben kifogás emelhető nem volt, fogadták el jelentkezésüket s részesítették megfelelő tanításban és erkölcsi képzésben. A katekumenatus intézménye a békés idők alatt mindinkább határozott formát öltött s virágkorát a IV. és V. században érte el.

A fokozatok, melyeken a kereszténységre térni akaró ez intézmény fennállása idején átment, nagyjában a következők:

1. Elsősorban a jelentkezőknek szándékát vizsgálták meg. Kíváncsiság, földi érdekek nem voltak elegendő okok, hogy valaki az egyházba fölvétessék. Mindazonáltal nem utasították el mereven a közeledőt, hanem igyekeztek szándékait nemesíteni. A *«tanulatla-*

nok» (rudes in fide) kezdetben néhány tanítást kaptak, hogy jobban felvilágosodjanak a főbb vallási kérdésekről, pl. az élet céljáról, a bálványozás esztelenségéről, Isten tulajdonságairól, a gondviselésről, az ítéletről s a megváltás művéről.

(Szent Ágoston.) Szent Ágoston klasszikus műve, «A tanulatlannok hitoktatásáról» (De catechizandis rudibus) a jelentkezőknek *eme első tanítására* tartalmaz elméleti útmutatásokat, valamint két mintatanítást. A munka keletkezésére egy karthágói hitelemző, Deogratias nevű szerpap kérése adott alkalmat, aki útbaigazítást kért szent Ágostontól az első jelentkezőkkel való bánásmódot illetőleg. Szent Ágoston műve, mely 400-ban jelent meg, elsősorban csak az előkészítő oktatásra ad útbaigazításokat, de mégis sok hasznos szabály merithető belőle a hitoktatásra általában. E mű az első hitelemzéstannak nevezhető.

Az elméleti részben szent Ágoston hangsúlyozza, hogy az eredményes hitoktatás első föltétele a hitelemző szíves, vidám lelkülete. A tanítás anyagául a szent egyháztanító a kinyilatkoztatás történetét jelöli meg s azt akarja, hogy azt főbb vonásokban a hitelemző a világ teremtésétől az anyaszentegyház mai helyzetéig adja elő. A bibliai történetek előadásának pedig célja az legyen, hogy a hallgatóban a hit, a hit által a remény, a reménységgel a szent szeretet ébredjen föl. E szeretet azonban az eddigi élet megújulását is eszközölje s azért elválaszthatatlan legyen a szent félelemtől, melyet az Isten igazságos ítéleteinek s a végső dolgoknak vázolásával kell fölkelteni. Sokféle nehézséggel jár az efféle, különböző hajlamú, tehetségű, szándékú megtérők oktatása, de minden akadályt legyőz — a szent egyháztanító szerint — az örvendő, készséges érzület, mely különösen az imádságot és bensőséges életet szerető hitelemzőben lesz meg.

Mintatanításában szent Ágoston kiindul az ember végső céljából, mely a nyugalom és pihenés Istenben; kimutatja, hogy a földi javakban hasztalan keres kiki megnyugvást, ezek maguk is változékonyak és mulandók; célunkat a testté lett Ige által érhetjük el. Erre a legnagyobb isteni műre, a Fiúisten megtestesülésére készít elő az egész ószövetség, ahol minden lényegesebb — előkép és jövődőlés Krisztusra. Őt korszakra osztva nagy vonásokban vázolja az ószövetséget, melyre, mint hatodik korszak következik az újszövetség. A vízőzön szerinte az egyház jelképe. A pátriárkák élete, tettei, még házassági összeköttetései is jövődölések, melyek Krisztusra s az egyházra vonatkoznak. A hatodik korszaknál vázolja röviden Jézus életét, aki az erény példája számunkra. A Szentlélek eljött, hogy a szívekbe írja a szeretet törvényét, mely magában foglalja az Isten tíz parancsolatát. Szól még az egyház üldözéséről,

int erős hitre a feltámadásban s az utolsó ítéletben, megrendítően festi a kárhozottak gyötrelmét, de a jók megjutalmazását is.

Ez a katechezis egy városi félművelt pogánynak van szánva, aki keresztény akar lenni. Nem lehet e tanítást mindenben mintául venni a mai hitoktatásra, mert pl. szent Ágoston a parancsolatokról csak általánosságban szól itt, a szentségekről pedig semmit; a kis gyermek továbbá már meg van kereszttelve s némi részt az egyházi életből a keresztény családban is átélt, azért helyesebb a mai elemi káték kiindulása a kereszttetésből, imádságból stb. Hanem a bibliai tanításra vonatkozólag kétségkívül mintául lehet venni s erre nézve a következő tanulságokkal szolgál: 1. Az ószövetségben is Krisztus a központ, az egyének és események itt előképi jelentőségűek. 2. Szent Ágoston a bibliai történetben rámutat a vezető isteni gondviselésre, hozzáfűzi az egyes hitigazságokat, pl. Isten tulajdonait, sőt érinti a Hiszekegy minden ágazatát, anélkül, hogy ezt magát a hallgatóval megismertetné. 3. Az egyes történetekhez alkalomadtán erkölcsi tanulságokat fűz. 4. Az elbeszélés eszközül szolgál a szent tanítónak, hogy hallgatójában hitet, bizalmat, Istenfélelmet, de főleg szeretetet ébresszen. Ismételve utal a jók megjutalmazására, de 5–6-szor is nyomatékosan kiemeli, milyen szörnyű sors vár a hitetlenekre és megátalkodott bűnösökre.

A mű egyébként is sok értékes útbaigazítást tartalmaz a hitoktatás végzésére. L. Kuecht: «Katechese». K. Lex. VII. 239., Schöberl—Tóthfalussy I. 96—105., dr. Walter Gy.: Szent Ágoston hitoktatói működése. Budapest, 1908. Magát a művet Gruber, salzburgi érsek jegyzetekkel adta ki németül, Roth bonni egyet. tanár latinul (Moguntiae, 1865.).

2. A fölvétel a *hittanulók* közé (katekumének) bizonyos ünnepélyességgel történt. Rómában szokásban volt a rálehelés imádsággal a gonosz lélek hatalma ellen, kézföltétel, keresztjele a homlokon, valamint a szentelt só átnyújtása az isteni bölcsesség jelzésére, mely megóv a világias érzület romlottságától. Másutt (Afrika, Spanyolország) a szent olajjal való kenés is szokásban volt.

A hittanulók a közös istenitiszteletnél felolvasott szentírási részletek és szentbeszéddek (homiliák) által ismerték meg mindjobban a keresztény vallást. Szentbeszéd után a püspök és hívek imádkoztak felettük, azután eltávoztak. (Missa catechumenorum.) Ezenkívül magánúton is egyes papok vagy világiak által kaphattak tanítást a hittanulók, e tanításokat pedig többnyire a Szentírás valamely könyvének (pl. Bölcsesség könyve, Prédikátor könyve, Tóbiás, Eszter, Judit, evangéliumok stb.) értelmezéséhez kapcsolták s céljuk elsősorban a hittanuló erkölcsi átalakulása volt.

A *katekumenatus időtartama* nem volt egyforma. Eleinte pár

hónapig tartott, később hosszabb ideig, Spanyolországban kettő, Keleten három évig, de a püspök belátása szerint megrövidíthette vagy ki is terjeszthette az időt. Egyes hittanulók, részint a komoly keresztény lélettől való félelemből, részint, hogy a keresztség kegyelmét a halál döntő órájára biztosítsák, halogatták a keresztség föl-vételét. E visszaélést több püspök korholta.

3. Akik a hittanulók közül a keresztség szentségét fölvenni óhajtották, nagybőjt elején jelentkeztek a püspöknél. Ez még egyszer megvizsgálta a jelentkezők szándékát és erkölceit, azután pedig beírták neveiket egy jegyzékbe. Ez időtől a katekumenektől különböző csoportba, a «választottak», vagy «kérők» (competentes) csoportjába tartoztak. A kérők a nagybőjt folyamán külön oktatásban részesültek, melyet nem volt szabad a hittanulókkal közölniök.

A kérők oktatása a) elméleti volt s bővítette és mélyítette az eddig szerzett ismereteket a hitigazságokról és parancsolatokról.

(Jer. szent Cyrill.) A kérők hitoktatásáról tájékoztat bennünket jeruzsálemi szent Cyrillnek († 386.) egy e nemű fennmaradt munkája. Szent Cyrill még mint áldozópap 348 nagybőjtjén Maximus püspök megbízásából végezte a kérők hitoktatását. 24 kidolgozott katekézise maradt fenn (1 bevezetés és 23 tanítás), ezek közül 19 előkészítő jellegű s a keresztség szentségén kívül a Hiszekegy ágazatainak rendszeres tárgyalását foglalja magában. Az utolsó öt tanítást már husvét nyolcada alatt a megkeresztelt «neophytáknak» tartotta s bennük a többi szentségekről, az Oltáriszentség áldozati jellegéről s a Miatyánk értelméről tárgyal.

Szent Cyrill hitoktatásait jellemzi: hogy az egyes előadásoknak egységes témájuk van, az elméleti fejtegetésekhez mindig gyakorlati alkalmazások fűződnek, a tanítások alapját és kiinduló pontját szentírási részletek képezik, a bizonyítékokat is a hitigazságok mellett a Szentírásból veszi, de másodsorban, hogy hallgatóit a korabeli eretnekek (arianusok, manicheusok) és pogányok tévelyei ellen megvédje, a józan eszből is. Hitelemzéseinek tanalakja kizárólag akroamatikus, előadó, nyelvezete egyszerű, komoly, szíves s a szónokias hatáskeresés híjával van.

A tanítás folyamán közölték velük (Rómában nagybőjt ötödik hetének szerdáján) a Hiszekegy formuláját s pár nap múlva a Miatyánkot. E két imádságot leírni nem volt szabad, hanem be kellett emlézni s egy hét múlva a hivek gyülekezetében előmondták a Hiszekegyet. (A Miatyánkot csak a szentáldozás után volt szabad imádkozniok.)

b) A tanítások mellett többféle *vallási szertartások* és *bűnbánati cselekmények* között is készültek a kérők a keresztség felvételére. Annak jelzésére, hogy a gonosz lélekkel szakítaniok kell, a püspök naponként imádkozott felettük az ördög hatalmának megtörésére (exorcizmus); ők maguk is ez időben többet imádkoztak, böjtöltek és virrasztottak; elkövetett bűneikről sok helyütt nyilvános gyónást végeztek; (ez természetesen nem a bűnbánat szentsége volt), végül a szent szertartásokkal kapcsolatban vizsgálatok (scrutinium) is voltak a kérőnek érzülete és erkölcsi felől.¹ Bármelyik hívőnek joga volt kifogást emelni a keresztelés ellen. Elhatározott szándékának a kérő az ünnepélyes keresztségi fogadásokban adott kifejezést. Nyugat felé fordulva, hol a sötétség, éjszaka s a sötétség fejedelme székel, így szólt: «Ellenmondok neked sátán és minden cselekedeteidnek és minden pompáidnak». Aztán pedig kelet felé fordulva, honnan jön minden világosság, ezt mondta: «És hozzád esküszöm, Krisztus».

4. A keresztelés husvét előtti éjszaka volt, pünkösdkor csak kivételesen kereszteltek. Az újonnan keresztelteket (neophyták) még tovább is tanították egy ideig a *«hitoktartási fegyelemhez»* tartozó tanokban. (Ezt mystagogiai tanításnak nevezték.)

A VI. századtól a katekumenatus hanyatlásnak indult s a gyermekkeresztség lépett előtérbe. De az egyes ősi szertartások mind mai napig fennmaradtak ama szertartásokban, melyek kíséretében a kath. egyház a keresztség szentségét kiszolgáltatja.

46. Hitoktatás a középkorban. A hitoktatás anyaga a középkorban ugyanaz, mint a keresztény ókorban; hit, erkölcsi törvény, szentségek. Egyebekben is — cél, alak — egészen az apostoli hagyományokra támaszkodik. Különbség a két kor hitoktatása között

a) a *keresztelendőkben* van. Az ókorban leginkább felnőtteket kereszteltek s a gyermekkeresztelés csak ritkán fordult elő, a középkorban a gyermekek keresztelése lett szokásossá és felnőtteket ritkábban kereszteltek. A megkeresztelt kisdedeket természetesen csak öntudatuk fejlődése után lehetett a keresztény vallás ismeretére és gyakorlására vezetni.

¹ Részletesen leírja mind a két scrutinium lefolyását Grisar; *Rom beim Ausgang der antiken Welt*, 1901. 794—800.

b) A másik lényeges különbség abban van, hogy az első századok hitoktatása az akkori római birodalom *művelt* nemzeteire vonatkozott, a középkorban pedig az egyház a *barbár* népeket, a természetnek eme neveletlen gyermekeit volt hivatva a hitoktatás segítségével a keresztény egyházba bevezetni.

(Felnőttek hitoktatása.) A felnőttek hitoktatására nézve a következőket kell megjegyezni.

Mikor a kereszténység N. Konstantin után államvallássá lett, a különféle nyilvános, szóval és írásban folyt harcok idején, melyeket az egyháznak az eretnekek ellen kellett megvívnia, a kereszténység alapigazságai a pogányok előtt is ismeretesekek lettek, úgy hogy megtérők jelentkezése alkalmával a katekumenatust meg lehetett rövidíteni. De a kérők hitoktatására a nagybőjtben mindig különös gondot fordítottak.

A műveletlen népek megtérítésénél a hithirdetés *térítő beszéddel* kezdődött. Akik készeknek nyilatkoztak a kereszténység fölvetelére, azok, hacsak az egyház igazsága és kegyelme iránt bizonyos mértékű fogékonytságot mutattak, felkapták a keresztséget azon meggyőződésben, hogy a szentség belső hatása s a későbbi oktatás és nevelés majd pótolja a szükségeseket. Katekumenatust a minden kulturát nélkülöző nomád népeknél fölállítani nem lehetett. A hithirdetők se ismerték kezdetben a nép nyelvét s a Hiszekegyet, Miatyánkot s a keresztség lényegét tolmácsok által fordították a nép nyelvére. Hogy a hittérítők működése tartósabb alapot nyerjen, főleg a fejedelmeket és nagyokat igyekeztek megnyerni a kereszténységnek. Ezek aztán — mint pl. N. Károly Német-, szent István Magyarországon — püspökségek, kolostorok alapításával segítették elő egy új *nemzeti* klérus kiképzését. Így aztán hosszú évszázadok csendes munkája által lettek a különböző vad néptörzsek keresztényekké.

(A gyermekek hitoktatása.) Általánossá lett a középkorban a *gyermekek hitoktatása*. Az előző időkben csak beteges és gyöngye gyermekeket kereszteltek meg azonnal, de miután többen keresztség nélkül haltak el, szabállyá lett a gyermekek üdvének biztosítására a gyermekek keresztsége. A hittani oktatást akkor nyerték a gyermekek, mikor már eszükkel élni tudtak. A hitoktatást eszközölte a középkorban a család, iskola és templom.

Elsősorban a *szülők* voltak kötelezve, hogy gyermekeiket a hit elemeivel megismertessék. Ezért kellett magukat alávetni a házasságkötés előtt a jegyesek vizsgálatának s csak ha vallási képzett-

ségükről bizonyosságot tettek, vehették föl a házasság szentségét. Szülők hiányában a keresztszülők voltak kötelezve a gyermekek vallásos kiképzéséről gondoskodni.

A *népiskolákban*, melyek a plébániák mellett keletkeztek, a katekizmus kötelező tárgy volt, olvasás, írás, számolás fakultatív. Az egyházi rendeletek folyton sürgetik a szülőket, hogy gyermekeiket iskolákba küldjék, hogy a hitet és Isten parancsait megtanulják. A vallástanítást itt többnyire a plébános segítőtársa, egy, a kisebb rendeket viselő egyházi férfiú, néha világi egyén is végezte.

Ehhez járult még vasárnaponként a *templomi* hitoktatás, mely a klérus főgondját képezte.

(Hitoktatási művek.) Több irott munka is jelent meg e korban a hitoktatók segítségére. Így *Alkuinnak*, N. Károly tanügyi tanácsosának művei közt is előfordul a Hiszekegy és Miatyánknak kérdések és feleletek alakjában adott latin nyelvű magyarázata, mely a középkorban jóideig a hitoktatás vezérfonalát képezte. Ugyanő írt még a tíz parancsolatról is magyarázatot, hogy a gyónásra való előkészülést megkönnyítse. A plébánosoktól megkívánták, hogy ezen és más hitoktató iratokat és magyarázatokat megszerezzenek maguknak s az egyházi látogatások alkalmával számon kérték tőlük.

A XIII. században *Aquinói szent Tamás* nemcsak a hittudósok számára írta meg Summáját, hanem a szegényeknek is hirdette az evangéliumot, amikor egyszerű és világos műveket szerkesztett a hitoktatók használatára úgy a hitigazságok és szentségek, mint a parancsolatok magyarázatát illetőleg. Hasonló műveket szerkesztettek szent *Bonaventura*, canterburyi szent *Ödön* és mások. Nevezetes a lavauri zsinaton (Conc. Vaurense 1368.) szerkesztett káté, mely a papoknak kimerítő összefoglalásban nyújtja mindazt, amit az egyszerű néppel közölni tartoznak.

Gerson János, a párisi egyetem híres kancellárja, a gyermekeket is tanította a hitigazságokra és főleg jó gyónásra. Szerinte a jó gyónás a legjobb gyümölcse a hitoktatásnak. Hiányos képzettségű hitoktatók számára több művecskét írt, melyeket más nyelvekre is lefordítottak. Ezeken kívül is Luther föllépését megelőzőleg számos más katekizmus és hitoktatói munka jelent meg.

(A módszer.) A középkori hitoktatás módszerére nézve tudni kell, hogy:

a) a könyvnyomtatás feltalálása előtt a hitoktatás csupán *szóbeli* volt, az emlézés kizárólag elő- és utánmondással történt.

Azért a káté főbb részeit vasárnapról-vasárnapra a templomban előmondták a híveknek s egyszersmind megmagyarázták azokat.

b) A néptől a hit főbb elemeit alkalomadtán *ki is kérdezték*. Így szent gyónáshoz csak az járulhatott, ki a hitvallást s a Miatyánkot felmondani tudta. A tudatlanokat a lelkész tartozott oktatni. Jó gyónásra segítették még az olvasni tudókat a templomokban, iskolákban, kórházakban felaggatott gyónótablák (fatáblák, melyek a lelkiismeretvizsgálásnál és gyónásnál előforduló kérdéseket tartalmazták) s a sok kiadásban megjelent gyónási tükrök és könyvecskék.

c) A középkorban a hitoktatás a gyermekeknek *a gyónásra és szentáldozásra való előkészítésében* összpontosult. A gyermek hét éves kortól volt köteles évenként gyónni, azért ez időtől járt iskolába, hogy a gyónásra való előkészítésben és hitoktatásban résztvegyen. A gyónásnak, valamint az elsajátított vallási ismeretek megvizsgálásának ideje is a nagyobb volt.

d) A *szemléltetés* eszközei voltak ez időben a gyakori ünnepek s az egyházi év; az egész kath. istenitisztelet, főleg a nagyhét szertartásai. Ehhez csatlakoztak idővel a karácsonyi, passió- és husvét-i játékok, melyek egészen a bibliai történeten alapultak s céljuk volt az ifjúsággal a hitünk alapjait képező eseményeket szemléltetve megismertetni.

Egy másik eszköze a szemléltetésnek: a képek használata volt. A képek tiszteletét az eretnekekkel szemben az egyház mindig védelmezte azzal a felfogással, hogy ezek a hit titkai, Krisztus és a szentek nagy tetteit közelebb hozzák lelkünkhöz. Amit látunk, nagyobb hatással van ránk, mint amit csak hallunk. Főleg a középkorban a kéziratok drágasága s a nyomtatott könyvek hiánya miatt volt nagy jelentősége a képeknek. «Amit az írás mond azoknak, kik olvasni tudnak, azt nyújtja a kép azoknak, kik nem tudnak olvasni» (N. szent Gergely). Különösen elterjedt a XIII. századból az ún. «szegények bibliája». Ez 40—50 kettős képből álló sorozat volt, az ó- és új-szövetségből akként összeállítva, hogy részben Jézus életének titkait, részben ezeknek megvilágítására ószövetségi előképeket ábrázolt. Ezekről magyarázta a plébános, kinek tájékoztatására latin versek voltak a képek alatt, a hitoktatás teteleit. A képek maguk a templomfalakon, ablakokon, táblakon stb. voltak alkalmazva.

(Tanulságok.) A középkori hitoktatás tanulságai, hogy

- a) a szemléltetést a hitoktatásnál soha el ne hanyagoljuk,
- b) hogy a hitoktatást a régi egyházi formulák (Hiszekegy, tiz

parancs stb.) alapján végezzük gyakorlatiasságra törekedjünk. A középkorban e formulákat nemcsak beemlézték, hanem imádkozták is, pl. Kérünk Uram, add kegyelmedet, hogy a hétföbűnt kerülhessük, ezek stb.

47. Hitoktatás az új korban. A kéziratoknak s a könyvnyomtatás feltalálása után, az első nyomtatványoknak drágasága miatt a megtérők közül csak a gazdagabbak és műveltek szerezhettek maguknak hitoktatói műveket. Csupán a könyvnyomtatás általános elterjedésével vált lehetővé úgy a hitoktatói művek népszerűsítése, mint a szélesebb alapokra fektetett népiskolai tanítás. Ekkor már a szegényebb iskolás gyermekek is szerezhettek katekizmust, míg előbb kizárólag az előmondásra és előimádkozásra voltak utalva. A katekizmus, mely előbb inkább csak a hitoktatók kezében volt, lassanként a gyermekek iskolai kézikönyve lett.

Ismeretes, hogy a XVI. század vallási viszályai nyomán a kath. egyházi élet is új lendületet vett, miként ezt a trienti zsinat története, az ujonnan keletkezett szerzetesrendek s az ez időbeli szentek nagy száma bizonyítja. A trienti zsinat rendelkezéséből (5. és 24. ülés) kifolyólag virágzásnak indult a hitoktatói tevékenység is. Katekizmusokat írtak püspökök, szerzetesek, egyetemi tanárok.

Dietenberger J. katekizmusa 1550-ig nyolc kiadásban jelent meg. Kölnben magában a XVI. század első felében hat különféle kath. katekizmus jelent meg nyomtatásban.

A legnevezetesebbek:

a) *B. Canisius* Péter katekizmusa. Két latin katekizmuson kívül (1555. és 1556.) németül is adott ki előbb egy kis katekizmust (1558.), aztán egy közép kátét is (1559.). A nép nyelvén írt katekizmusok megszámlálhatatlan kiadásokban terjedtek el s a «Canisius» név egyértelmű lett a katekizmussal. A szentéletű Jézus-társasági szerzetes katekizmusában főleg korának tévelyeire van tekintettel s ezekkel szemben fejti ki részletesen a kath. tant. Hangja teljesen tárgyilagos, nyugodt s teljesen elüt ama kor szenvedélyes, vitatkozó modorától. Ügyszólván egészen a Szentírás és egyházatyák nyelvével beszél, az első latin kiadásban 1100 idézet van megjelölve a Szentírásból s 400-nál több az egyházatyákból. Az összes keresztény nemzetek nyelvére lefordították.

Auger Ödön jézustársasági szerzetes francia nyelven adott ki (1563.) egy nagyon elterjedt s Canisiuséhoz szellemben és hangban hasonló katekizmust.

b) *Bellarmin* katekizmusai. E katekizmusok (egy kisebb a gyermekek s egy bővebb a hitelemzők számára) VIII. Kelemen pápa parancsára 1598-ban jelentek meg olasz nyelven s egész Olaszországban használatosak voltak. A hittérítők az idegen világ részekben is ennek nyomán tanították a megtérteket.

Bellarmin, a kitünő tudós, ki alázatosságában pápává választását kétszer is visszautasította, maga bevallja, hogy világhírű műve a «Hitvitákról» (három folió kötet) nem okozott neki annyi fáradtságot, mint e kis katekizmus megszerkesztése, de azt is, hogyha ismerte volna a Canisius-féle kátékat ez időben, akkor nem vesződött volna egy újnak megszerkesztésével, hanem azt fordította volna le.

Mikor a vatikáni zsinaton a fölött folyt a tanácskozás, hogy az egész kath. egyház elemi hitoktatására egy egységes katekizmust alkossanak, a bizottság Bellarmin kátéját vette alapul az alkotandó új katekizmushoz. Ujabban Olaszországban X. Pius pápa adott ki egy katekizmust: «*Compendio della doctrina christiana*» «A keresztény tanítás kézikönyve» címen. Használata elő van írva a római egyházi tartományban, egyszersmind kifejezte óhaját a szentséges Atya, hogy azt Olaszország összes püspöki megyéiben behozzák az egység biztosítására. Az 1905-ben megjelent katekizmus tartalma: 1. Előkészítő oktatások az egész kicsinyek számára, melyeket szülők és kisdédóvók adnak. 2. Kis katekizmus azok számára, kik még nem járultak az első szentáldozáshoz. 3. Nagyobb káté az érettebbek számára. 4. Tanítások az egyházi évről s az ünnepekről. 5. Bibliai történet rövid egyháztörténeti függelékekkel, végül 6. a szokottabb szóbeli imádságok.

c) *A római katekizmus*. Miután a trienti zsinaton két évig dolgoztak e katekizmus megszerkesztésén, a zsinat befejeztével V. Pius pápa rendeletéből a legkiválóbb hittudósok Bor. szent Károllyal élükön folytatták e művet, míg végre 1566-ban elkészült. E katekizmus a legtökéletesebb feldolgozásban nyújtja a vallási ismeretek vázlatát s klasszikus latin nyelven, mint hitoktatási kézikönyv jelkeszek használatára készült.

Magyarra átdolgozta Szántó (Arator) István S. J., lefordították újabban (1896.) a szombathelyi növendékpapok.

(Ezekén kívül nagyszámban jelentek meg kiváló szerzőktől elméleti és gyakorlati útmutatások a hitoktatás végzésére. Ilyenek: b. Canisius, Possevin, Szal. szent Ferenc, Fleury, Boudon stb. — L. Knecht értekezését Klex. VII. 271. s köv.)

(XVIII. század.) A XVIII. században többféle katekizmus jelent meg, melyeken úgy az anyag, mint módszer tekintetében észre-

vehető az akkor divatos «észelvű» irányzat befolyása. Különösen az ú. n. egyoldalú «szokratizmust» művelték e korban, mely szerint az összes hit- és erkölestani igazságokat a gyermek lelkéből ügyes kérdésekkel iparkodtak «kicsalni», nem velük közölni. Az ilyen eljárás a kereszténység történeti jellegének megtagadása.

Ennek az elmosódott vallási nézetekkel bíró kornak egyik német termékét, Sailer György Frigyes kátéját előbb a protestans Bodoky József fordította magyarra protestans szülők és tanítók használatára (1775.), ugyanezt a kátét minden változtatás nélkül fordították le a pozsonyi kis-papok katolikus szülők használatára (1790.). Csupán a végén van egy toldalék az eredetihez (anyaszentegyházról, szentmiséről stb.), mely által a protestans káté katolikusává változik. A Szabó András címzetes püspök és esztergomi kanonoknak ajánlott mű előszava kiemeli, hogy «betsének csálhatatlan próbája az, hogy ezen munka a protestansoknál már 12 izben, a katolikusoknál már négy izben kiadatott... A pusztá felosztásokkal, cikkelyekkel nem terheli a gyermek gyenge erejét, hanem a kisdedek előtt kedves beszélgetések formájában, észrevétlenül csepegteti szívébe a vallás velejét, nem oly száraz szabásokkal, mint a katekizmus, hanem némely fontos érzékenységgel». Jellemzi a művet felosztása is, először «a természeti dolgoknak megfontolásáról», a «természetnek szépségéről» stb. tárgyal, aztán következnek az előbbiekből «kihuzott» igazságok: Istenről stb. (Érdúj helyi: A hitoktatás Magyarországon 233. l. s. köv.)

Mária Terézia uralkodása alatt *Felbiger*, ki az iskolaügy téren fontos roformokat alkotott, új kátét is szerkesztett. Műve azonban a gyakorlatban nem vált be s azért csakhamar Canisius új átdolgozásával helyettesítették.

(XIX. század.) A helyes visszahatás az észelvű irányzattal szemben *Overberg*, *Gruber* és *Hirscher* nevéhez fűződik.

Overberg († 1826.) a münsteri tanítóképző igazgatója, később papnevelő intézeti kormányzó, úgy elméleti mint gyakorlati téren kitűnő tanító és hitelemző volt. A hanyagabb hitoktatók gépies eljárásával szemben a módszeres tanítást, a leereszkedést a gyermeki felfogáshoz s a szemléltetést sürgette. Előadásaira mindig a leggondosabban előkészült. Nagyon ügyesnek bizonyult a kifejtő kérdések feladásában s a párbeszédes forma használatában, de a «felvilágosult» kor szokratizmusát határozottan elvetette.

Művei: «Anweisung zum Zweckmässigen Schulunterrichte» 1793., 1799-ben bibliát, 1804-ben két katekizmust adott ki «Christ Katholisches Religionshandbuch» című művéhez mellékelve.

Gruber († 1835.) mint salzburgi érsek hitelmezéstan előadásokat tartott a papnövendékeknek, szent Ágoston művét: «A tanulatlanok hitoktatásáról» véve alapul fejtegetéseéhez. Ez előadásokat 1830-ban ki is adta («Katechetische Vorlesungen...»), 1832-ben pedig gyakorlati hitelmezéseket tett közzé a tanítás alsóbb fokozatai számára. («Praktisches Handbuch d. Katechetik». Magyarra fordította Ranolder J. veszprémi püspök 1854-ben két kötetben.)

Gruber teljesen szakít a megelőző naturalisztikus irányzattal. Elve, hogy a vallási igazságokat nem azért kell elfogadnunk, mert eszünkkel belátjuk, hanem mert isteni tekintélyre támaszkodnak. A hitelmező nem «kifejti», hanem «közli» a hit- és erkölcsi tételeket. Mestere Gruber a kedély és akarat művelésének is.

Hirscher († 1865.) freiburgi (Németország) tanár és kanonok, 1831-ben adott ki egy hitelmezést (Katechetik, Tübingen), mely valósággal úttörő munka volt s csakhamar több kiadást ért. A munka nemcsak szerzőjének egyházas érzületéről, de mély tudományosságáról és rendszerező elméjéről is bizonyosságot tesz. Kevésbé sikerültek katekizmusai (1842., 1845.), melyek a gyakorlatban nem váltak be, noha a híres író, Stolz A., írt hozzájuk magyarázatokat két kötetben.

Magyarra fordította Hirscher kátéját Prokopovszky Dániel, Pozsony, 1845. A káté a magyarban is csak egy kiadást ért.

(Deharbe.) Legjobban elterjedtek az utolsó időkben Deharbe († 1871.) jézustársasági atya katekizmusai. Első megjelenésük után (Luzern, 1847., Regensburg, 1848.) csakhamar számos német egyházmegye fogadta el a népiskolai hitelmezés vezérfonalául s különféle nyelvekre lefordították, úgy, hogy a káték elterjedettség tekintetében Canisiust és Bellarmint túlszárnyalják.

Deharbe szorosan ragaszkodik az ősi formulákhoz (Hiszekegy, tíz parancs, szentségek), de ezeket az előrebocsátott bevezetés által (az ember céljáról) ügyesen belső összefüggésbe is hozza egymással s ezáltal az egész anyag kezelését könnyen áttekinthetővé teszi. Előnyük még a Deharbe-kátéknak az egyházilag helyes tartalom, a teljesség, a dogmatikus határozottság, az érthetőség és rövidség.

(*Ujabb mozgalmak.*) Lendületet vett a legujabb időkben a hitoktatás ügye úgy elméleti, mint gyakorlati téren a mindenféle megalkult hitoktató egyesületek, az időnként rendezett hitoktatási tanfolyamok és szakközlönyök által. Nagy érdeklődés kísérte a müncheni katekétá-egylet működését (közölnye a Katechetische Blätter),

hasonlóan sok jót létesített már a bécsi hitoktatók egyesülete is (közlönyük a Christl. Pedagogische Blätter). A magyar «Hittanárók és hitoktatók egyesülete» 1906-ban alakult meg, havi folyóirata a Kath. Nevelés. A sálzburgi (1903.), müncheni (1905., 1907., 1909.) és bécsi (1905., 1908.) nagysikerű hitoktatási tanfolyamok után Budapesten is tartottak kettőt 1908-ban és 1910-ben.

48. A hitelemzés története Magyarországon.

A kereszténységre tért magyaroknál, mint a nyugati népeknél általában, a hitoktatás helye a *család*, az *iskola* s a *templom* volt.

Az egyház minden időben igyekezett a *szülők* lelkiismeretét élesíteni, hogy gyermekeiknek vallásos nevelést adjanak. Felfogása mindig az volt, hogy a gyermeknek joga is, elengedhetetlen kötelessége is a vallásos élet, melytől függ földi és örök boldogsága. Azért a legnagyobb sérelem esik rajta, ha a szülő önkényesen megfosztja őt a vallásos élet lehetőségétől azáltal, hogy nem közli vele idején a vallásos igazságokat.¹

Magyarországon is, hol a kereszténység nyugati példák szerint honosodott meg, az első vallásoktatást a szülők által nyújtotta az egyház.

A családi körön kívül az *iskola* nyújtotta a szükséges vallási ismereteket. Szent István király rendelete szerint minden tiz falunak templomot kellett építenie, a templom mellett aztán iskola is keletkezett, melyben a Miatyánkot, a Hiszekegyet, a vallás főbb tételeit, az éneket (gregorián egyházi éneket, mellyel orgona nem létében a kántor az istentiszteletet kísérte), olvasást s itt-ott írást is tanított. A hitoktató a plébános, vagy valamely kisebb rendeket viselő egyházi férfiú vagy világi tanító volt.

A *templomi* hitelemzést sürgeti az *1114. évi esztergomi nemzeti zsinat*. Eszerint a papok minden nagyobb templomban vasárnaponként az evangéliumot és szent leckét kötelesek magyarázni, a kisebb templomokban pedig a Hiszekegyet s az Úr imádságát fejtegetessék. A «nagyobb templomokhoz» a püspöki, apátsági templomokat számították, a plébániatemplomokban a szentbeszédeket jobbra hitelemzések helyettesítették.

Részletesen felsorolja a templomi hitelemzés anyagát az

¹ L. erről bővebben Sarvaságh G., A család, egyház és állam jogai és kötelességei. I. 122—127.

1279-iki esztergomi zsinat. Meghagyja a papoknak, hogy úgy a felnőtteket, mint a kiskorúakat tanítsák szorgalmasan a Szentháromság titkára, az Úr megtestesülésére, a hét szentségre, a hét jócselekedetre, melyek a hét főbűnök ellentétei. Többször kiemeli a zsinat, hogy a hitigazságokat Isten tekintélye miatt tartozunk elfogadni, amit ne tévesszen szem elől a hitoktató. «Gyakran kell mondani a híveknek, hogy a hitcikkelyeket ne kérdezzék; mert a hit oly fontos, hogy az, ami a hit körébe tartozik, ésszel nem érhető föl. Miért is az a hit nem jár érdemmel, amelyhez az emberi ész nyújt példát».¹

Hasonló intézkedések a plébánosok, tanítók, szülők és keresztszülők által nyújtandó hitelemzésre vonatkozólag a későbbi zsinatokon is megújulnak (Veszprém, 1515. Magyszombat, 1566., 1629., 1638. stb.).

Vallási ismereteikről a hívek a szent gyónás alkalmával számoltak be, melyet érvényesen csak az vehetett föl, ki a legfőbb vallási igazságokat ismerte. A hitoktatás körül különös érdemeket szerzett az országban szent Domonkos és szent Ferenc rendje, melynek tagjai buzgón törekedtek úgy a városi, mint a falusi népet jó gyónásokra előkészíteni. Hitoktatásukat szemléltető képek osztogatásával is, melyeken bibliai történetek voltak ábrázolva, emlékeztetést tettek.

(A XVI. század.) A hitszakadás után, mikor I. Ferdinand 1560-ban rendeletet bocsátott ki, melyben b. Canisius katekizmusának tanítását országának összes iskoláiban kötelezővé tette, Oláh Miklós esztergomi érsek *Telegdi Miklós* nagyszombati hitelemzőt bízta meg Canisius kisebb latin katekizmusának lefordításával. Telegdi munkája 1562-ben jelent meg, ez volt az első magyar katekizmus. Az új iskolai tankönyv azután számtalan kiadást ért meg és Canisius kátéja — nem ugyan Telegdi, hanem *Vásárhelyi Gergely* jézustársasági atya átdolgozásában (először megjelent 1599-ben) — a hitoktatás vezérfonala maradt egészen a Jézustársaság fölосzlatásáig.

Vásárhelyi katekizmusa (az 5. kiadástól 1624-től kezdve) képekkel illusztrálva jelent meg. A katekizmus minden szakasza fölött egy-egy fametszetű kép van, mely után következik a káté szövege. A képek részint a bibliai történetből vannak véve, pl. Jézus születése, imádsága az Olajfák-hegyén stb., részint a hit igazságait ábrázolják, pl. amint a pap a kisdedit

¹ Az adatokra nézve lásd: Érdujhelyi, A kath. hitelemzés története Magyarországon, Zenta, 1906.

kereszteli, amint a püspök bérnád, stb., összesen 103 kép van a műben «avégre legfőképen, hogy a képek a megmagyarázott dolgoknak rendje s értelméhez... szép világosan alkalmaztatnának». (Előszó.)

A jézustársasági szerzetesek egyébként is fölismerék a hitoktatás végzésének nagy jelentőségét. Áldásos tevékenységet fejtettek ki személyesen is templomaikban és iskoláikban s nem csekély hasznot szereztek a hitoktatás ügyének azáltal, hogy számtalan községben és városban megalapították a «Keresztény oktatás társaságát», melynek világi egyénekből álló tagjai a plébános felügyelete alatt a gyermekek vallásoktatásával foglalkoztak.

(Ujabb idők.) Az 1776-iki «Ratio educationis» újra szervezte az iskolai ügyeket. A hitelemzésre nézve elrendelte, hogy az illetékes lelkészek a hitoktatást ne csak vásár- és ünnepnapokon a templomban, hanem az iskolában is hetenként egyszer vagy többször végezzék. A nagyobb iskolák számára külön hitelemzői állások rendszerezését sürgette. Míg előbb a vallás a népiskola összes tárgyaiinak alapja volt, ez időtől a vallástan tantárgy lett, első a népiskola egyéb tárgyai között.

A népiskolai használatra b. Canisius katekizmusát újra át kellett dolgozni. Ezt az átdolgozást egy bécsi bizottság foganatósította, melynek munkáját aztán Batthyány József gróf esztergomi érsek magyarra fordíttatta s 1799-ben az összes iskolákban való használatát elrendelte. Ez a *Batthyány-féle káté*, melyet budai katekizmusnak is szoktak nevezni, mivel Budán nyomatták a «királyi akadémia betűivel».

E katekizmusnak három fokozata volt, nagyobb káté (címe: Öreg katekizmus, 12-rét, 116 lap), közép (címe: «Rövid summája az öreg katekizmusnak», 12-rét, 63 lap) és kis katekizmus (címe: «A kis katekizmus», 12-rét, 16 lap).

E káték számos kiadásban jelentek meg s a XIX. század második feléig az egész országban használatosak voltak.

Kivételt csak az egri egyházmegye képezett, ahol püspöki utasítás szerint Bellarmin katekizmusát tartoztak a papok vezérfonalul venni a templomi hitoktatásnál. (Magyarra fordítva először 1744-ben, II. kiadás Egerben 1780-ban.) Iskolai használatra főpásztori megbízás folytán *Bielek* kegyestanítórendi szerzetes szerkesztett egy új katekizmust (1804.), mely nem a régi formulák alapján áll, hanem Isten létének természetes érveiből indulva ki, theológiát ad dióhéjban. E katekizmust átdolgozva, a pécsi egyházmegyében is elrendelték, de állandó népszerűsége nem tudott szert tenni.

(Deharbe-káték.) Alig jelentek meg Deharbe katekizmusai Németországban, magyarra is lefordították. Bartakovics Béla előbb rosznyói püspök, később egri érsek, tette használatukat először kötelezővé megyéjében.

Az 1858-iki esztergomi zsinat is a hitelemzés alapjául a Deharbe-féle katekizmust fogadta el. Ujabb, az egritől eltérő átdolgozás után a katekizmusok négy fokozatban jelentek meg, mint elemi, kis-, közép- és nagy katekizmusok. (1866. óta a Szent-István-Társulat kiadásában.) Használatuk az összes katolikus iskolákban elrendeltetett.

Ujabban a már 50 év előtt megjelent magyar Deharbe-katekizmusoknak újabb, a modern iskolai viszonyoknak megfelelő átdolgozása lett szükségessé. Ezt az átdolgozást nagy körültekintéssel és hosszas tanácskozások után egy katebizottság eszközölte *gr. Majláth Gusztáv Károly* erdélyi püspök vezetése mellett 1902. és 1906. között. Az új, úgy hittani, mint nevelés- és nyelvtani szempontból kitűnően átdolgozott katekizmusok («elemi», «kis», «nagyobb») az 1907—8-ik iskolai évtől kerültek iskolai használatba.

TARTALOM.

I. Bevezetés.

	Oldalszám
1. A vallás fogalma...	3
2. Lehet-e a vallást tanítani?...	4
3. A hitелемzés...	5
4. A hitелемzés fontossága	5
5. Hitелемзéstán...	7
6. A hitелемzés céljáról	8
7. A hitелемző személyéről...	9

II. A hitелемzés anyagáról.

8. A katekizmus fogalma	12
9. A katekizmus szerepe a hitoktatásban	13
10. Káté és hitелемző	14
11. A katekizmus értéke	15
12. A bibliai történet	16
13. A bibliai történet szerepe a hitoktatásban	16
14. A katekizmus és biblia...	17
15. A biblia értéke	18
16. Kiegészítő tanítás	19
17. Szertertástán...	19
18. Egyháztörténelem	20

III. A hitелемzés módszeréről.

19. A módszer fogalma...	22
I. rész: <i>Általános módszertan</i>	23
I. fejezet: A tananyag felosztásáról...	23
20. A tanterv elmélete	23
21. Az 1907-iki püspöki tanterv	26
22. Részletes tanterv...	27
23. Az órarend...	29
24. Óraterv...	29
II. fejezet: A tanítás módjáról	31
25. A tanítás módjáról általánosságban	31
26. A szemléltetésről	34
27. A megértetésről	38
28. A bizonyításról	40

	Oldalszám
29. Az alkalmazásról	43
30. Az emlékeztetbevéséről	48
31. A tanmenetről... ..	51
32. A tanalakról... ..	53
33. A nyelvezetről... ..	57
II. rész: <i>Részletes módszertan</i>	58
34. Felosztás	58
35. A katekizmusi leckék elrendezése	58
36. A bibliai leckék elrendezése	61
37. Az imádságok betanítása... ..	63
38. A gyermekek részvéte a közös istenitiszteleten	67
39. A gyermekek előkészítése a bűnbánat szentségének fölvételére	71
40. Első áldozók oktatása... ..	75

IV. A fegyelmezésről.

41. A fegyelem fogalmáról... ..	78
42. A fegyelmezés eszközeiről	81

V. A hitoktatás történetéről.

43. Jézus Krisztus hitoktatása... ..	85
44. Az apostolok hitoktatói tevékenysége... ..	87
45. Hitoktatás a keresztény ókorban	89
46. Hitoktatás a középkorban	93
47. Hitoktatás az újkorban	97
48. A hitelmezés Magyarországon	101

A Szent-István-Társulat kiadásában megjelent közép- és polgári iskolai hittantankönyvek.

	Korona
Demény Dezső. Alapvető hittan. Harmadik kiadás. Füzve... ..	—,98
— Ágazatos hittan. Harmadik kiadás. Füzve	1.40
— Erkölcsstan. Negyedik kiadás. Füzve	1.80
— Egyháztörténelem. Második kiadás. Füzve	1.40
— Katholikus hittan. Középiskolák számára. Az új tanterv alapján át- dolgozta <i>Baumann Antal</i> . Füzve	2.20
Demény Dezső és Baumann Károly. Kath. Apologetika, Füzve... ..	1.60
Dr. Demkovits Ágoston. Róm. Kath. Szertartástan középisk. sz. Füzve	1.40
— Róm. kath. szertartástan polg. isk. számára	2.—
Gerely József. Római katolikus szertartástan. <i>Nagy kiadás.</i> Középiskolák és képezdek számára. II. kiadás. 68 fametszetű képpel. Füzve... ..	2.—
— Róm. kath. szertartástan közép kiadás a polgári iskolák számára	2.—
— Képes biblia a polgári iskolák számára	2.80
Glasz Ferenc. Római katolikus vallástan. Ágazatos hittan. Középiskolák V. osztálya részére. Füzve	1.60
Magdics Ignác dr. Keresztény kath. hittan a tanító- és tanítónőképzők számára. Második kiadás... ..	1.60
— Kath. erkölcsstan a középisk. számára	1.60
— Kath. erkölcsstan a képezdek számára... ..	1.60
— Egyháztörténelem a középisk. számára... ..	2.20
Matuszka Mihály. Katholikus keresztény hittan. A középiskolák V. osztá- lya számára. Füzve... ..	2.—
— Katholikus keresztény erkölcsstan. A középisk. VI. oszt. számára. Füzve	1.80
Pokorny Emánuel dr. O-szövetségi bibliai történetek. Középiskolák használatára. VII. kiadás. 42 illusztrációval és 1 térképpel. Füzve ...	2.20
— Új-szövetségi bibliai történetek. Középiskolák használatára. 40 illusz- trációval és 1 térképpel. VI. kiadás. Füzve	2.40
— Bibliai történetek polg. és felsőbb leányisk. számára. VII. kiadás ...	2.80
Pongrácz József. Kath. egyháztörténet a polg. isk. számára	2.—
Róm. kath. nagyobb káté a polg. és középiskolák számára	1.60
Schütz Antal dr. Katholikus hittan. Füzve	3.20
— Katholikus egyháztörténelem. Füzve	2.60
— Ker. kath. hitvédelem. Füzve	2.—
Tóttössy Miklós dr. Kath. hittan a felső keresk. isk. alsó oszt. számára	1.—
— Erkölcsstan felső keresk. isk. középső oszt. számára	1.40
Uhlyárik Jenő. Katholikus hittan. A középisk. V. oszt. számára. Füzve	2.—
— Apologetika. Füzve	2.—
Uhlyárik-Madarász. Apologetika a középisk. számára	2.20

Imakönyvek.

Ájtatosság könyve. Kötve	1.80
Láng Ince dr. Venite Adoremus. Vászonnkötés 5.—, bőrkötés 6.—, arany metszéssel	8.—
Pokorny Emánuel dr. Ájtatossági gyakorlatok. Kötve	4.—
Sik-Schütz. Imádságoskönyv. Kötve	7.—
Szylaba-Reviczky. Jöjj Uram Jézus. Kötve	2.80
Tárkányi. Lelki Manna. Kötve	2.40
Vargha Damján dr. Jézusom örömöm. Ima- és énekeskönyv. Kötve ...	2.60
— Kis Jézusom örömöm. Kötve	1.80